ETHICORVM ARISTOTELIS AD NICOMACHVM,

LIBRI DECEM,

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete.

Acceßit Dialogus de Moribus Leonardi Aretini dialogo Paruorum moralium Aristotelis ad Eudemium respondens.

LVGDVNI,

APVD GVLIEL. ROVILLIVM,

SVB SCVTO VENETO.

M. D. LXI.

IACOBI FABRI STAPV-lensis carmen ad Paulum Aemilium.

*

QVID uirtus? quod sol medio clarißimus orbe.
Quid uirtus? Phœbe tota nitidißima nocte.
Quid uirtus? Roseus qui sydera ducit ad ortum
Lucifer. haud aliter lucens, ad lucida regna
Ipsa animos reuocat uitæ dux, atq; magistra.
Quid facit ipsa leuis flamma? eleuat, albicat, urit.
Ipsa aqua quid? purgat. qd flos? quid cinnama? odorant.
Sic leuat ipsa animam uirtus, sic flammat, & urit.
Eluit, elutam proprio ipsa refundit odore.
Virtutes igitur, Sol, Phœbe, Lucifer, ignis,
Et flumen lustrans, & flos, & cinnama odora.
Quid uitium? quod nox, stygia de ualle tenebræ,
Quod chaos horrendum, & fœtum serpentibus atris,
Quos mulcent diræ, genitæ sub nocte sorores
Vltrices animæ, lacrymæq;, dolórq; sequuntur,
Et furia, & stridor. uis nos concludere paucis?
Virtus ad superos, uitia ad nigra tartara mittunt.
Mortales igitur meliora capeßite fata,
Et firmate animo, memoriq; reuoluite mente.
Virtutem cœlum, uitium feralis abyssus
Excipit: hæc tenebris, illud quoque lumine gaudet.
Immortalem animum cognato reddite cœlo
(Quod breue præcipitur) morum præcepta sequendo.

ARISTOTELIS AD NICOMACHVM DE MORIBVS

LIBER I.

De vniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate. CAP. I.

OMNIS ars, omnisq; doctrina atque actus, itidem & electio, bonum quoddam appetere uidetur. Quapropter bene ueteres Bonum ipsum id esse dixerunt, quod omnia appetunt. Finium autem differẽtia quædam esse uidetur. quidam enim sunt operationes: quidam præter has ipsas, opera quædam. Atque in quibus, præter operationes, alij quidam sunt fines: in ijs ipsa opera sunt operationibus præstabiliora. Cùm uerò complures sint actus, & artes, atque scientiæ: fit ut multi sint etiam fines. Medicinæ nanque finis est, sanitas: artis extruendarum nauium, nauis: facultatis rei militaris, uictoria: & familiaris rei gubernandæ, diuitiæ. Quæ autem talium sub aliqua una potentia sunt: ut ars conficiendorum frenorum, cæteræq; omnes instrumentorum equestrium effectrices, sese habent ad facultatem equestrem: & hæc cum illis, omnisq; actio bellica, ad militarem facultatem, & ad alias aliæ simili modo: in ijs omnibus fines earum, quæ rationem architecturæ subeunt, magis sunt expetibiles, quàm omnes fines inferiorũ: & illi enim, horum gratia, expetuntur. Atque nihil interest

idem in 1. lib. rethor. ad Theodect. c. 6. et 7.

siue fines actuum, ipsæ sint operationes, siue præter ipsas aliquid aliud: ut in dictis facultatibus intueri licet.

Quòd vnus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis. CAP. II.

SI igitur quispiam rerum agendarum est finis, quem nos propter seipsum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus (esset enim hoc modo sine ullo fine semper abitio, atq; hinc noster appetitus inanis uanusq; resultaret) constat hunc talem finē summum bonum, ipsumq; optimum esse. Et ad humanam igitur uitam, magnam huiusce cognitio opem affert. Nam ut sagittarij, signū habentes, magis id quod oportet attingere possumus. Quòd si ita sit, enitendum est hunc ipsum figura quidnam sit cōpræhēdere, & cuius sit scientiæ uel facultatis, percipere. Videbitur autem eius esse, quæ maximè dominatur, maximeq; rationem subit architecturæ. Talem autem sese offert ipsa ciuilis facultas. hæc enim & quas sciētias in ciuitatibus esse, & quales quenque discere, & quousque oportet, instituere solet. Eas præterea facultates, quæ summis afficiuntur honoribus: ut rei militaris, reiq; familiaris facultatē, ac orationem artē, huic subesse facultati uidemus. Cùm igitur cæteris actiuis scientijs hæc utatur, & leges ferat, atq; instituat quid quisq; agere, & à quibus abstinere debeat: huius finis cæterarum omnium facultatum continet finis. Quò fit, ut hic finis sit bonum ipsum humanum. Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis est bonum, ciuitatis tamen comparare conseruareq; bonum maius atq; perfectius esse uidetur. Nā amabile est, etsi uni soli: maius autem atq; diuinius est, si genti ciuitatibúsue acquisitum, partumq; conseruetur. hæc igitur

appe

appetit hæc doctrina, cùm sit facultas quædam ciuilis.

De modo procedendi, & auditore morali. CAP. III.

DIcetur autem satis, si declarabitur perinde atque subiecta materia postulat: ipsum enim exactũ non est in omnibus simili modo rationibus flagitandũ: sicut nec in ijsce quæ per artem conficiuntur. Honesta autẽ & iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differentiã errorem'q; habent, ut lege tantum esse uideãtur, & nõ natura. talẽ etiã quendã errorem habẽt & ipsa bona: quia compluribus ex ipsis accidunt detrimẽta. iam enim quidã ob diuitias, quidam ob fortitudinẽ periere. amabile igitur est de talibus atq; ex talibus dicẽtes, grosso modo, figura'q; uerum ipsum ostẽdere, & de ijs quæ sunt plerunq; atq; ex talibus dicentes talia & cõcludere. eodem modo & unumquenq; auditorẽ ea quæ dicuntur acceptare oportet. est enim eruditi, exactum ipsum eatenus in unoquoq; genere flagitare, quatenus fert ipsius rei natura. Simile nanq; uidetur esse mathematicũ suadentẽ probare: & ab oratore demõstrationes exigere. Atqui bene quisque iudicat ea quæ cognoscit, & ipsorũ bonus est iudex. is ergo in unaquaq; re bene iudicat, qui in illa est eruditus. absolutè autẽ, qui est in omnibus eruditus, quapropter iuuenis, ciuilis disciplinæ non est idoneus auditor. Est enim rudis actuũ uitæ. Ex his autẽ & de his ipsæ ratiões efficiũtur. Præterea cùm perturbationes sequatur, uanè, sineq; utilitate audiet: quippè cùm finis nõ cognitio sit, sed actio. Interest aũt nihil iuuenis sit ætate, an moribus iuuenis similis: nõ enim defectior est ob tẽpus, sed quia uiuit & persequitur singula cum perturbatione. talibus

Iuuenis ciuilis disciplinæ inidoneus auditor.

enim inutilis sit ipsa cognitio: perinde atque incontinentibus ipsis. Iis autem qui suas rationi subijciunt appetitiones, cum rationeq; agunt: magnam afferre potest utilitatem. De auditore igitur, & quónam modo rationes sint acceptandæ, quidq; proponimus, tot exordij loco sint dicta.

De summo bono, & recta auditoris educatione. CAP. IIII.

NVnc autem repetentes dicamus (cùm omnis cognitio atq; electio bonum quoddam affectet) quidnam sit id quod ciuilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum agendarum supremum sit bonum. Nomine igitur omnes ferè de ipso consentiunt. Nã & uulgus & elegantes felicitatem inquiunt esse, atque bene uiuere, beneq; agere, & felicem esse, eadem esse putant. De felicitate autem quænam sit, dissentiunt: & non similiter uulgus, ac sapientes eam aßignant. quidam enim unum quid eorum quæ clara, manifestaq; sunt ipsam esse putant: ut uoluptatem, aut diuitias, aut honorem. quidam aliquid aliud, persæpe etiam unus idémque, diuersum. Nam cum ægrotat, sanitatem: cùm pauper est, diuitias. ignorationis uerò conscij suæ, eos admirantur, qui magnum aliquid & ultra uires ipsorum dicunt. quidam autem præter hæc plura bona, aliud quoddam per se esse putabant. quod quidem & his uniuersis ut sint bona, censuere causam esse. omnes igitur opiniones scrutari, superuacaneum est fortasse. Satis autem erit, si eas scrutabimur, quæ maximè extant, aut rationem aliquam habere uidentur. At enim ne lateat nos, eas inter sese rationes differre quæ à principijs proficiscuntur, & quæ ad principia pergunt. Rectè enim

enim & Plato dubitabat atq; quærebat:utrum à principijs,an ad principia sit ipsa uia,ut in stadio,ad calcem ex ijsce qui præmia ponunt,an contra? Enimuerò semper est à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia sunt:alia nanque sunt nobis, alia simpliciter nota. nobis igitur forsitan ex ijs incipiendum est, quæ nobis sunt nota. Quocirca bene institutum moribus eum esse oportet,qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficienter auditurus.est enim principium ex se, atq; si hoc satis constet,non opus erit ipso cur & quã ob causam est.talis autem aut habet principia,aut accipere facile potest. cui uerò neutrum horum inest, is Hesiodi sententiam audiat hisce carminibus explicatam, Hesiodus.

Optimus ille quidem est,ex sese qui omnia nouit:
Perceptis quæ post & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est,paret qui recta monenti.
Atqui ex se nescit,cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat,demens & inutilis ille est.

Quòd felicitas non sit uoluptas, honor, virtus,aut diuitiæ. CAP. V.

SEd nos eò redeamus unde digreßi sumus. Summum enim bonum,felicitatemq; non sine ratione ex uiuendi modo uidẽtur existimare:uulgus quidem & importunißimi, uoluptatem. Quapropter & deditam uoluptatibus uitam amãt. Tres enim sunt maximè quæ præcellunt.ea quæ nunc dicta est,& ciuilis,& cõtemplatiua tertia. Vulgus igitur mancipij simile penitus esse uidetur,pecorũ uitam deligendo. habet autem rationem, quod complures eorũ qui sunt in potestatibus constituti, perinde atq; Sardanapalus uiuunt. Elegantes autem & ad agendum idonei,honorem. Honos enim finis ferè

Voluptatis amator mãcipij, imo pecorũ similis.
De Sardanapalo rege Asfyriorum multa Iustinus li. primo.

ciuilis est uitæ. Videtur autem & ab eo distare, quod quærimus: nam in ijs potius, qui afficiunt, quàm in ijs, qui afficiuntur honoribus, esse uidetur. summum autem bonum proprium quid taleq; esse uaticinamur, ut auferri facile nequeat. Præterea honorem persequi uidentur, ut seipsos bonos esse credant. Itaque à prudentibus, & apud eos, qui ipsos cognoscunt, & ob uirtutem, honoribus affici quærunt. Constat igitur, secundum hos ipsos honore præstabiliorē esse uirtutē. Atq; forsitā & finem quispiam ciuilis uitæ magis hanc esse putauerit: uerùm & ipsa uidetur imperfectior esse. Videtur enim posse uirtutem habentē & dormire, aut non agere quicquam per uitam: & insuper in maximis malis, atq; aduersitatibus fortunæ positū esse. eum uerò, qui ita se habet, nemo felicē dixerit, nisi qui positionem obseruat. Sed hæc hactenus: satis enim de his est & in Conuersionibus dictum. de cōtemplatrice autē uita, quā tertiā diximus, in sequētibus cōsiderationem faciemus. Ea uerò, quæ pecunijs incūbit, uiolēta quædā est uita: ipsæq; diuitiæ nō sunt id, quod quærimus, bonum. utiles enim sunt, & ob aliud quæri solēt. Quapropter ea, quæ prius sunt dicta, potius quispiam fines esse existimauerit: quippe cū propter se expetātur. At neq; etiā illa uidētur: quāquā ad ipsa cōplures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.

Quòd non sit idea. CAPVT VI.

PRæstat autem fortasse, de uniuersali bono considerare, & quónam modo dicitur, dubitare: quanquam hæc quæstio perardua nobis est, propterea quòd amici sunt qui formas ipsas introduxerūt. Verū melius forsitā & oportere uidebitur sua quoque, præsertim philosophos, pro ueritatis salute refellere. Nam cùm ambo sint amici,

nã dissentientium inter se reprehensiones non sunt uituperandæ.

Maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationesque in disputando pertinaces, indignæ mihi philosophia uideri solent, inquit Cic. in 1 lib. de finib.

amici, sanctum est honori ueritatem præferre. Qui igitur hanc attulerunt opinionem, in hisce non faciebant ideas, in quibus prius & posterius esse dicebãt: idcirco neque numerorum ideam conficiebant. At bonum & in substantia dicitur, & in quali, & in eo, quod est ad aliquid. atque id quod est per se, substantiáue, prius est eo natura, quod est ad aliquid. Est enim hoc propagini & accidenti eius, quod est simile. quibus efficitur, ut non sit in omnibus communis quædam idea. Præterea cùm bonum æque, atque id quod est, dicatur (nam & in substantia dicitur bonum ut mens, & Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occasio: & in loco, mora: & alia istiusmodi) constat, non esse commune quicquam uniuersale ac unum. Non enim in omnibus prædicamentis, sed in uno tantummodo diceretur. Præterea cùm eorum, quæ unam habent ideam, una sit & scientia bonorum etiam omnium, una scientia quædam esset. Nunc autem plures sunt, & eorũ, quæ sub eodem prædicamento sunt collocata: ut temporis, in bello quidem, militaris facultas: in ægritudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento quidem medicina: in laboribus autem ars corporis exercendi. Dubitauerit autem quispiam, quidnam & uelint dicere ipsum quodque, si una & eadem hominis est ratio, & in ipso homine, & in homine. Nam quo uterq; est homo, hoc differentiam inter sese nullam habebunt: quod si ita est, neque quo utrunque est bonum. At uerò neque quia perpetuum est, ideo magis erit bonum. siquidem neque diuturnum album magis est album, quàm unius album diei. Probabilius autem de ipso uidẽtur dicere Pythagorici, ipsum unum

plurimis fere ... filius Cicer. ... orat.

in bonorum ſerie collocantes, quos ſecutus uidetur & Speuſippus. Sed de his quidẽ alius erit ſermo. In ijs autẽ, quæ dicta ſunt, controuerſia quædam uidetur: quòd rationes non de omni bono ſunt dictæ. dicuntur autem una ſpecie bona, ea quæ amantur per ſe. ea uerò, quæ hæc efficiunt, aut aliquo modo conſeruant, aut contraria prohibent: propter hæc ipſa, modoq́; alio, bona dicuntur. Conſtat igitur bona bifàriam dici: alia per ſe, alia propter illa. Seiunctis igitur per ſe bonis, à bonis utilibus, conſideremus, ſi ea quæ ſunt per ſe, una idea bona dicantur. At quænam quiſpiam poſuerit per ſe bona? an ea, quæ & ſine alijs perſequimur, quale eſt, ſapere, et uidere, & uoluptates nonnullæ, atq; honores? (Hæc enim tametſi propter aliud quippiã perſequimur, tamẽ ex iis eſſe poſuerit quiſpiã, quæ ſunt per ſe bona) an nihil aliud præter ideam ponẽdum eſt? quare forma res quædã erit inanis. Quòd ſi hæc quoq; per ſe ſunt bona, eandẽ in his omnibus ipſius boni rationẽ ineſſe oportebit perinde atq; albedinis ratio eadem eſt in niue, atq; ceruſa: at honoris, & prudentiæ, & uoluptatis, hoc ipſo quo bona ſunt, diuerſæ ſunt rationes ac differentes. Ipſum ergo bonũ non eſt quid commune una idea. At quònam modo dicuntur? Non enim iiſce ſimilia ſunt, quæ nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicuntúrne igitur, quia ſunt ab uno, aut ad unum omnia conferũtur: an cõparatione potius rationũ? etenim ut eſt in corpore uiſus, ſic eſt in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præſenti forſitã omittenda ſunt: nã exactè ipſa diſcutere, ad aliã magis ſpectat philoſophiam. Et de idea ſimiliter. conſtat enim, etſi eſt aliquod unum bonũ, quod communiter prædicatur, aut ſeparatum quid ipſum per ſe, non tamen aut agi, aut ac-

quiri

quiri ab homine posse. nunc autẽ tale quæritur. Fortasse autem cuipiã melius esse uidebitur cognoscere ipsum ad ea bonorum quæ poßideri ac agi poßunt. Nã uelut exemplar id habẽtes, magis ea, quæ nobis sunt bona, sciemus: & si scierimus, assequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à scientijs autẽ discrepare uidetur: uniuersæ nãq; bonum affectãtes quoddam: idq; quod deest perquirentes, huius prætermittunt cognitionem: tantam tamẽ opem uniuersos artifices ignorare, & nõ perquirere, non est consentaneum rationi. Dubiũ autem est, & quidnã ad suã artem, aut textori cõferͭ, aut fabro, si ipsum scierit bonum: aut quónam pacto uel medicus uel dux euadet peritior, qui ideã ipsam aspexerit. Neq; enim ualetudinem hoc modo medicus, sed hominis, imo uerò huius fortasse considerare uidetur: quippe cùm singulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

De felicitatis subiecto, & substantia, de præceptis in vnaquaque scientia obseruandis. CAP. VII.

NVnc rursus redeamus ad id, quod quærimus bonum: & quid tandem sit ipsum, inuestigemus. esse enim aliud in alia actione, arteq; uidetur. Aliud est enim in medicina, & in re militari, & in cæteris simili modo. Quid igitur unicuique bonum est? an non id, gratia cuius cætera aguntur? hoc autem in medicina quidem est, sanitas: in rei uerò militaris facultate, uictoria: & in extruendarum ædium arte, domus: & in alia, aliud: in actione etiam omni electionéue id quod est finis. Huius enim gratia cætera omnes agunt. quare si quis omnium rerum agendarum sit finis, is ipsum bonũ agendũ erit, sin autẽ uerò plures, hi ipsi. Oratio igitur migrãdo ad

do ad idem acceßit. Enitendum autem est magis hoc declarare. Cùm itaq; plures esse uideãtur fines, & horum quosdam ob oculos expetamus, ut diuitias, fistulas, instrumentaq́; : omnino perspicuum est, non omnes fines esse perfectos. At finis optimus, perfectum quiddam esse uidetur. quare si tantùm unus perfectus sit finis, is hic erit qui quæritur: sin plures, is qui horum est perfectißimus. Eum autem qui per se expetibilis, perfectiorem eo dicimus esse, qui est propter alium expetendus: & eum, qui nũquam ob alium expetitur, his uniuersis, qui per se, & propter illum etiã expetuntur: & eum igitur perfectum simpliciter, qui per se semper est, & nunquam ob alium expetendus. Talis autem finis, ipsa felicitas maximè esse uidetur. Hãc enim propter seipsam semper, & nũquam ob aliud quicquã expetimus. Honorẽ autẽ, uoluptatem, mentem, uirtutẽ deniq; omnẽ, & propter se expetimus (quippe cùm ipsorum quodq; expeteremus, si nihil inde etiam proueniret) & felicitatis etiã gratia, per hæc ipsa felices fore nos arbitrantes. sed illorũ gratia felicitatem, aut ob aliud prorsus expetit nemo. Idem & ex sufficientia uidetur accidere. Perfectum nãq; bonum per se sufficiens esse uidetur. sufficiens autem dicimus, non ipsi soli, qui uitam solitariam agit, sed & parentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciuibus: quandoquidem homo natura ciuilis est: atq; sumendus est in hisce terminus quidam. Nam si ad parentes hoc ipsum, & natorum natos, & amicorum amicos extenderis, in infinitum fiet abitio: sed de hoc considerãdum est postea. Id autẽ sufficiens esse ponimus, quod solũ à cæteris segregatum expetibilem uitam facit, reiq; nullius indigentem: talem autem felicitatẽ ipsam esse existimamus. Et insuper cùm nõ

numera

numeratur cum cæteris, maxime omnium expetibilem, cùm numeratur, magis expetibilem, cum minimo bonorum esse putamus. excessus enim bonorum fit id, quod adiũgitur: id autẽ semper magis est expetibile, quod maius est bonũ. Perfectum igitur quoddã, & sufficiens uidetur esse felicitas: cùm sit rerũ agendarum omniũ finis. Sed forsitan felicitatẽ quidem summum esse bonum dicere, ab uniuersis cõceditur: desideratur autem, ut dilucidius, quidnam sit ipsa, dicatur. Hoc igitur fortasse fuerit, si opus hominis caperetur: ut enim modulatoris, statuarij, cæterorumq; artificum, & eorum omnium omnino quorum est opus aliquod, actióue, bonum, & id quod bene sese habet, in ipso opere uidetur consistere: sic & hominis bonum in opere ipsius esse uidebitur, si sit ipsius aliquod opus. Fabrine igitur & sutoris opera sunt quædam, actionésue: hominis autem nullum est opus, sed est otiosus? an ut oculi, manus pedis, & cuiusq; omnino partis aliquod opus esse uidetur: sic & hominis præter hæc omnia quispiam aliquod posuerit opus? Quid igitur id fuerit tandem? Viuere enim homini cõmune uidetur esse cum plantis. opus autem propriũ quæritur. segreganda est ergo nutriẽdi, augendiq; uita. Hanc sentienti sequitur uita. at ipsam etiam homini cũ equo, ac boue, omniq; animali constat esse cõmunem. Restat igitur actiua quædam uita rationem habentis. Huius autẽ aliud est ut obediens rationi: aliud ut eam habens atque intelligens. Sed quum hæc etiam bifariam dicatur, ea ponẽda est quæ est actu. hæc enim magis propriè dici uidetur. est igitur opus hominis, operatio animæ per rationem, aut non sine ratione. At uerò opus huius, ac studiosi huius idẽ esse genere dicimus: ut citharœdi, studiosiq; citharœdi, & hoc

in

in omnibus absolutè : excessu, qui est à uirtute, ad ipsum opus, adiuncto. citharœdi nanque opus est, citharam pulsare: studiosi uerò, bene pulsare. Eodem modo cùm hominis opus uitam quandam esse ponamus, & hanc ipsam operationem animæ, atque actus cum ratione: studiosi profecto uiri hæc ipsa sunt, cùm bene rectéque fiunt. singula autem bene per propriam uirtutem efficiuntur. Quæ cùm ita sint, fit ut bonum humanum animæ sit operatio, per uirtutem: & si plures sint uirtutes: per optimam nimirum, & perfectißimam, & insuper in uita perfecta. Ver enim nec una facit hirũdo, nec unus dies, & beatum eodem modo, felicémue, nec unus dies, nec breue efficit tempus. Summũ igitur bonum hoc circumscriptum sit modo. Primum nanque forsitan ut figuram quandam describere, posteà depingere ipsum oportet. Videtur autem cuiuslibet esse, ea quæ bene sunt circumscripta producere, & explicare: atque exponere, tempusq; talium inuentor esse, atque adiutor bonus: unde & artium facta sunt incrementa. Est enim cuiuslibet, id quod deest supplere ac addere. Oportet autem & ea quæ suprà diximus in memoria habere, & ipsum exactum non in omnibus eodem modo, sed in singulis ut patitur subiecta materies, & eousque, quousq; ad doctrinam attinet, flagitare. Nam faber, & geometra diuerso modo angulum rectum inquirunt. Alter enim quoad utilis est ad opus: alter quidnam sit, & quale quidem ipsum, inquirit: contemplator enim est ueritatis. Idem modus & in cæteris est seruandus: ne ijsce, quæ instituimus agere, plura fiant ea, quæ fines illorum egrediuntur. Nec in omnibus simili modo causa postulanda est: sed sat est in quibusdam, si bene demonstrata fuerint

rint

rint esse.quod quidem & in ipsis principijs fit:atq; hic modus primus est, & principiū. Principiorū autem alia inductione, alia sensu, alia assuetudine quadam, alia alio modo perspiciuntur. Enitendū est autem singula pertractare, ut suapte natura percipi poßint: & adhibenda est diligentia, ut bene diffiniātur. Nam magnam ad ea, quæ sequuntur, afferunt opem. Principium enim plusquam dimudium totius esse uidetur, & eorum quæ quæruntur complura, per seipsum manifesta fieri solent.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario. CAP. VIII.

Considerandū est igitur de ipso, non ex conclusione solum, & ijs ex quibus est ipsa ratio, sed ex ijs etiā quæ de ipso dicuntur. uero nanq; omnia, quæ competunt consona sunt: à falso autem citò ipsum discrepat uerum. Cùm igitur bona in tria sint diuisa: & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus bona dicantur: ea quæ sunt circa animam proprijßimè, maximeq; dicimus bona. at actus & operationes animæ, circa animam esse ponimus. quare hac opinione cùm antiqua, tum à philosophantibus concessa, bene dicitur finem ipsum, actus quosdam & operationes esse. Sic enim fit, ut sit ex ipsis animæ bonis, & non ex bonis externis. Consonum est etiam ipsi rationi & id quod dicitur, felicem inquam bene uiuere, beneq; agere. finis enim bona quædam uita, bonaq; actio dictus est. cuncta præterea quæ circa felicitatem quæruntur, ei quod dictū est inesse uidentur. Alijs nanq; uirtus, alijs prudentia, alijs sapientia quędā, alijs hæc aut horum aliquod cum uoluptate, aut non sine uoluptate felicitas esse uidetur. Sunt & qui externam etiam

Vero vera quadrant, à falso citò discrepat verum.

Felix bene agit, bene etiā viuit.

etiam affluentiã simul accipiunt. Atq; hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt præclari: quorum neutros tota uia aberrare, sed aliqua ex parte, & in plurimis uerum attingere, consentaneum est rationi. Eorum igitur sentẽtiæ, qui uel omnem, uel aliquam uirtutem felicitatem asserunt esse: ipsa ratio consona est: huius est enim ea operatio, quæ per ipsam efficitur. Interest autem fortasse non parum in possessione, an in usu ac in habitu, an in operatione, summum consistere bonum, putare. fieri enim potest ut habitus quidam, etsi inest, nullum efficiat bonum, ut in dormiente, uel etiam alio modo quodam otioso facto. ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri nequit. qui nanq; operatur, aget utiq; necessariò, & bene etiam aget. Atq; ut in Olympia, nõ ij qui sunt elegantißimi forma, perstantißimiq; robore, sed ij qui decertant, coronis afficiuntur (ipsorum enim aliqui uincunt) sic & qui bene agunt, eorum quæ sunt in uita pulchra bonaq; compotes fiunt. Est autem & uita ipsorum per se iucunda. Nam uoluptate quidem affici, ex ijs est, quæ ad animam pertinent: id autem est cuique uoluptati, cuius amator dicitur quisque: ut equus, equorum amatori: & spectaculum, spectaculorũ identidem amatori: eodem modo & amatori iustorum iusta: & omnino uirtutum amatori ea, quæ per uirtutem efficiũtur. Quæ igitur uoluptati sunt uulgo, ea repugnantia sunt: propterea quòd non natura talia sunt, sed amatoribus honestatis ea sunt uoluptati, quæ sunt natura iucunda. tales autem eæ sunt actiones, quæ à uirtute emanant: quare & his ipsæ sunt uoluptati, atque per seipsas iucundæ. Ipsorum igitur uita non indiget uoluptate, tanquam aliqua foris adiungenda: sed habet in

Olympia vrbs erat inter Ossã & Olympũ mõtes, mercatu, & celebritate illa quinquẽnali ludorum inclyta.

seipsa

ſeipſa uoluptatem. Præter enim ea quæ dicta ſunt, neque bonus is eſt, qui bonis actionibus non delectatur. Nā neque iuſtum cum quiſquam dixerit, qui iuſtis nō gaudet: neque liberalem eum, qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. Quòd ſi hæc ita ſunt, actionum eæ, quæ à uirtute proficiſcuntur, per ſeipſas ſunt uoluptati, atq; iucundæ. At uerò bonæ quoque ſunt, & etiam pulchræ: atque horum unūquodque maxime ipſis competit, ſi rectè de his ipſe iudicat ſtudioſus: iudicat autem, ut eſt dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundiſsimum eſt ipſa Felicitas: & non ſeiunguntur hæc, perinde atque in illo Deliaco carmine ſeparantur,

Summè eſt pulchrū, ex Aſtræa quod gignitur alma.
Optima, ſi ualeas, res eſt, quod quilibet optat.
Summè eſt iucundum, ſi re potiaris amata.

Aſtrea filia Aſtræi & Auroræ: qui Aſtræus, quoniā æquiſsimus fuit princeps, eius filiā à poëtis iuſtitiā uocatam dicit Aratus.

Hæc enim operationibus omnia competunt: has autem ipſas aut unam ipſarum quæ ſit optima, Felicitatem ipſam dicimus eſſe. Videtur tamen & externis indigere bonis, ut diximus Fieri enim non poteſt, aut non facile ſit, ut is res agat præclaras, cui facultates deſunt: multa nanque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquā per inſtrumenta, aguntur: quibuſdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, Beatitudinem maculant: non enim ſatis ad Felicitatem idoneus eſt, qui penitus eſt deformis, aut ignobilis, aut ſolitarius ſine prole: & minus etiam fortaſſe, ſi cui perpraui ſint filij, uel amici, aut boni mortui ſint. Vt igitur diximus, uidetur Felicitas & talis indigere proſperitatis. Vnde quidam proſperitatem Fortunæ, quidam Virtutem Felicitatem eſſe dicunt.

Haud facilè emergūt, quorū uirtutibus obſtat Res anguſta domi.

De modo assequendæ felicitatis. CAP. IX.

Vnde & dubitatur, utrum disciplina, an assuetudine, an alio quodam modo per exercitium acquiri possit: an aliqua diuina sorte, an & ob Fortunā proueniat. Si igitur & aliquid aliud Deorū est munus hominibus, consentaneum est rationi, & felicitatem à Dijs ipsis dari: & eò magis, quò cæteris humanis bonis est præstabilius. Verùm hoc ad aliam magis consideratio-nem forsitan pertinet. uidetur tamen, etsi non à Dijs immortalibus mittitur, sed uirtute, disciplináue quadam, uel exercitio comparatur, diuinissimum esse. Præmium enim, finisq; uirtutis, optimū, & diuinum quiddam, ac beatum esse uidetur: etiā si fuerit multū cōmune. Fieri nanq; potest, ut disciplina quadam, ac diligentia ab uniuersis ijs comparetur, qui nullo principio labefactato idonei sunt ad consequendam uirtutem. quòd si melius est, hoc modo, quàm ob fortunā, felicem esse: rem ita sese habere consentaneum est rationi. Siquidem ea quæ sunt secundùm naturam, ut quàm optimè se habere possunt, sic se habent suapte natura: & ea similiter, quæ per artem conficiuntur, atque à quacunque proueniunt causa, & ea maximè, quæ à præstabilissima proficiscuntur. Id autem, quod maximum, atq; pulcherrimum est, Fortunæ tribuere, ualde erroneū est. Patet & ex ipsa ratione quod quæritur. Dicta est enim operatio animæ per uirtutē. Cæterorum autem bonorum alia inesse necessarium est: alia adiuuāt, suntq; utilia, ut instrumenta. Hæc & his consona sunt, quæ in principio diximus: ipsum enim finē facultatis ciuilis optimū ponebamus. Hæc autem magnā adhibet diligentiā, ut ciues ipsos disponat, bonósque faciat, & ad honestas res agendas idoneos

Principia non labefactata intelliguntur, quū quis aliquo naturali impedimento nō desipit.

reddat

reddat. Meritò igitur nec bouem, nec equum, nec aliud quicquam animantium dicimus felix: quippe cùm fieri nequeat, ut ipsorum quicquam talis sit particeps operationis. Hanc autem ob causam neque puer est felix: nondum enim est idoneus ad res tales agendas, propter ætatem, qui dicuntur felices, ob spem dicuntur: est enim opus (ut diximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiã uita. Multæ nanque mutationes in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atq; fieri potest, ut is, qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in senectute calamitates: ut in heroicis de Priamo dicitur. Eum autem, qui tali fortuna est usus, & miserabiliter obijt, nemo felicem dicet.

Puer quomodo ob spem felix dicitur.

Heroica, carmina sunt heroũ res gestas cõtinentia, vt Aeneis Virgilij, Ilias Homeri. de Priami autẽ fato vide Virgil. lib. Aeneid. secundo.

Quòd quis in hac vita dicendus sit felix, & quid felix. CAP. X.

EST'ne igitur ullus alius hominum felix, quamdiu uiuit, dicendus: sed Solonis sententia, finem spectare oportet? Quòd si ita ponendum est, tum'ne felix est, cùm è uita decesserit, an id absurdum est penitus, nobis ipsis præsertim, qui felicitatem operationem quandam dicimus esse? Quòd si mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult, sed tunc dici beatum hominem tutò posse, quia iam est extra omnia mala, calamitatesq; habet quidem & hoc cõtrouersiam quandam. Mortuo nanq; bonum & malũ uidetur aliquod esse: siquidem & uiuenti, non autem sentienti: ut honores, infamiæ, & filiorum, posterorumq; omnium prosperitates atq; diuersitates. Dubitationem autẽ & hæc afferunt: ei nãq;, qui ad senectutem usq; beatè uixit, secundumq; rationem decessit, multas circa posteros accidere mutationes cõtingit: & alios ipsorum esse bonos, uitamq; cõsequutos esse pro dignitate, alios contrà. constat autem & distantijs ad parentes,

De Solone, vno in numero septẽ sapiẽtũ inscripto, vide in eius vita Diogenẽ Laërtium.

multis, uarijsq; modis ipsos sese habere posse. Absurdũ *igitur est, si defunctus simul etiam mutaretur, & nunc felix fieret, nunc miser. absurdum est etiam, & minimè, nec aliquod ad tempus, posterorum ad parẽtes res pertinere.* Sed redeundum *est ad id, quod prius est dubitatum.* Ex illo *nãq; & id, quod nũc quæritur, fortasse perspicietur.* Si *igitur finem spectare oporteat: & tũc beatum dicere quenquam, non quia beatus tunc est, sed quòd prius erat: quo pacto non est absurdum, si cùm est felix, non uerè de ipso dicetur, quod inest? quia uiuentes dicere beatos, ob mutationes, nolumus: & quia felicitatem quidem stabile quiddam, nulloq; modo facilè mutabile, esse putamus: fortunam autem in eisdem sæpè reuolui.* Nam *si fortunã sequamur, sæpenumero felicẽ, ac miserũ eundem dicemus:* Cameleontẽ *quendam ostendentes ipsum felicem esse, ac debiliter collocatum.* An *fortunam sequi, nullo modo est rectum? non est enim in ipsa, bene uel malè uiuere, situm: sed indiget humana uita ipsius, ut diximus.* Operationũ *autem eæ quidẽ, quæ à uirtute proficiscuntur, felicitatis: eæ uerò, quæ sunt contrariæ, contrarij dominæ sunt.* Attestatur *huic sententiæ & id quod nunc dubitauimus. etenim nullis in operibus humanis tanta est firmitas, quanta est in operationibus ijsce, quæ à uirtute proficiscuntur: eæ nãq; stabiliores & scientijs ipsis esse uidentur.* Harũ *autẽ ipsarũ eæ quæ cæteris antecellunt, maximè stabiles sunt, propterea quòd in his ipsi beati, & maximè, & continuatissimè uiuunt.* Hoc *enim simile est causæ, ut ipsarũ nõ fiat obliuio.* Id *igitur, quod quæritur, cõpetet ipsi felici: & erit talis per uitã.* Nam *semper, aut maximè ea aget, & contẽplabitur quæ prodeũt à uirtute, fortunãq; feret pulcherrime: & omni ex*

De Cameleonte multa Ari. lib. 2. de naturis animalium, & Pli. lib. 8. ca. 33. Cameleontem autem appellat metaphoricè, hominẽ variè affectũ vel felicitate, vel infelicitate: quẽadmodũ & Proteos, & Eurypos dicimus.

parte

parte concinnè, ac æquabiliter: quippe qui uerè bonus, atque quadratus est, sine uituperatione. Cùm autem à fortuna multa eueniant, & magnitudine, prauitateq́; differant: parua quidem, siue sint secunda, siue aduersa, constat non facere uitæ momentum: grandia uerò, ac multa, si secunda sint, beatiorem uitam efficiunt, quippe cùm ad decorandum sint apta, & usus ipsorum pulcher, studiosusq́; fiat: sin aduersa, premũt, lædũtq; uitam beatam: afferũt enim dolores, & multas operationes impediunt: attamẽ & in his ipsis pellucet ipsa honestas, cùm multas quispiam ac magnas aduersitates facilè perfert: non ob insensibilitatem, sed quia generosus est, atq; magnanimus. Quòd si operationes dominæ sunt (ut diximus) uitæ: nemo beatorum fuerit miser. nunquam enim odiosum quicquã atq; improbũ aget. Eum enim, qui uerè bonus est, atq; prudẽs, fortunam omnẽ decore perferre, pro facultateq́; rerũ semper res pulcherrimas agere: ut & ducem bonum præsentibus uti castris, ad optime gerendum bellum: & bonum item sutorem ex sibi datis pellibus pulcherrimum conficere calceũ, cæterosq́; omnes identidem artifices arbitramur. quæ cùm ita sint, miser quidem nunquam fuerit ipse felix. Beatus tamen non erit si in Priami calamitates inciderit. nec igitur uarius, facileq́; mutabilis erit: neq; enim ex felicitate facilè, aut à quibusuis, sed ab ingentibus, & multis aduersitatibus dimouebitur: & ex talibus non in paruo, sed in longo quodam perfectoq́; tempore rursus fuerit felix, magnas in eo res præclarásque nactus. Quid igitur obstat, eum felicem dicere, qui per uirtutem operatur perfectam, & bonis externis satis abundat: non quouis in tempore, sed in uita perfecta? An est addendum, & ita

Futurũ homini incertum, quum felicitas sit finis perfectus.

Vide Cicer. lib. 2 de finib. fo. 210.

est uicturus, & secundum rationem moriturus? quippe cum futurum quidem incertum sit nobis: felicitatem autem finem & omnino perfectam omni ex parte ponimus? quod si ita sit, uiuentium eos, quibus ea quæ diximus & insunt, & inerunt, beatos dicemus, beatos autem homines. Sed de his quidem eousque sit diffinitum.

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant. CAP. XI.

Fortunam autem posterorum, amicorumq́; omnium nihil conferre: longè ab amicitiæ finibus discedere, & opinionibus contrarium esse uidetur. Cùm uerò multa sint ea, quæ eueniunt, uariasq́; differentias habeant: & alia magis, alia minus cõferant: in singula quidẽ ipsa diuidere prolixum, & infinitum esse uidetur. sat autem erit fortasse, si de his ipsis uniuersaliter, figuraq́; dicetur. Vt igitur aduersitatum earum, quæ beatis eueniunt, aliæ pondus aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ sunt leuiores: sic sese habent & ea, quæ circa amicos accidunt omnes. Viuentibus autem, an mortuis calamitas accidat, multò magis refert, quàm res nefandæ grauesq́; agantur, an in tragœdijs recitentur. animaduertẽda est igitur differentia hoc etiam pacto, imò uerò considerandum forsitan est, si cuiuspiam boni uel mali participes sint defuncti. Videtur igitur, etiam si quippiam ex his ad ipsos perueniat, siue bonum, siue contrarium: exile quid ac paruum, aut simpliciter aut illis esse. siquidem tantum ac tale, ut neq; beatos eos efficiat, qui beati non sunt: neq; beatitudinem auferat à beatis. Videntur igitur, tam prosperitates, quàm aduersitates amicorum aliquid defunctis afferre: tale autem ac tantum, ut nec felices haud felices, nec aliud quicquam huiuscemodi faciat.

Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius, quàm laudabile. CAP. XII.

His autem determinatis, de fœlicitate conſideremus, utrum laudabile quiddã ſit, an potius honorabile. Conſtat enim, potentiam non eſſe: omne autem laudabile ex eo laudari uidetur, quia eſt affectum aliqua qualitate, & aliquo modo ſeſe habet ad aliquid. Iuſtum enim & fortem, & bonum omnino uirum, atque uirtutem ob opera laudamus ac actiones. robuſtum etiam, idoneúmque ad curſum hominem, & cæterorum quenque ſimiliter laudamus, quòd affectus eſt aliqua qualitate, & ad bonum aliquod ſtudioſúmque refertur. Id ita eſſe patet etiam ex Deorum laudibus: nam cùm ad nos referuntur, ridiculæ ſanè uidentur: quod quidem ex eo fit, quia laudes, ut diximus, per relationẽ efficiuntur. Quòd ſi laus talium eſt, conſtat optimorum non eſſe laudem, ſed maius aliquid præſtabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos, feliceſq; dicimus, & uirorum etiam eos, qui maximè ſunt diuini, & rerum bonarum ſimili modo. Nemo nanque felicitatem laudat, ut iuſtitiam: ſed ut diuinius quiddam, præſtabiliúsue rem dicit eſſe beatam. Videtur autem & Eudoxus rectè uoluptati primas defendiſſe partes: id enim (uoluptatem inquam, quæ quidem eſt bonum) non laudari indicare putabat præſtabiliorem ipſam eſſe rebus laudabilibus uniuerſis. Talem autem Deum, & ſummum bonum eſſe dicebat: ad hæc enim cætera uniuerſa referri. Etenim laus quidem uirtutis eſt: hac enim ad res honeſtas agendas idonei fiunt: commendationes autem operum ſunt ſimili modo, tam corporis, quàm etiam animæ. uerum hæc quidem exactè diſcutere, magis ad eos forſitan

Nam laude honor eſt ſuperior.

pertinet, qui circa commendationes uersantur: nobis autem perspicuum ex his, quæ diximus fuerit, felicitatem ex his esse, quæ honorabilia sunt & perfecta. Videtur autẽ & ex eo sic se habere, quia principium est: cætera enim gratia eius agimus oẽs: principiũ uerò, causamq́; bonorum, honorabile quiddam & diuinũ dicimus esse.

De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione. CAP. XIII.

CVm autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfecta sit operatio, de uirtute consideremus oportet: hoc enim pacto melius fortasse de felicitate etiam cõtemplabimur. Videtur autẽ & is, qui uerè ciuilis est, circa hãc maximè elaborare. Vult enim ipsos ciues bonos efficere, legibusq́; obtemperantes: atq; horũ exemplum legumlatores tum Cretensiũ, tum Lacedæmoniorũ habemus, & si qui alij tales fuere. quòd si hæc consideratio ciuilis est facultatis, constat inquisitionẽ hanc, perinde ut ab initio proposuimus, ac instituimus, fore. De Virtute autẽ humana considerandum est: bonũ enim humanum ac felicitatem quærebamus humanã. uirtutẽ uerò humanã dicimus, nõ eam, quæ corporis est: sed eam, quæ animæ: Felicitatem enim operationem animæ dicimus. Quæ cùm ita sint, patet ipsum ciuilẽ aliqua ex parte de anima scire oportere: quemadmodũ & eum, qui curaturus est oculos, totumq́; corpus, de ipsis scire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis honorabilior est, atq; præstabilior medicina. Elegantes etiam medici multa planè circa cognitionẽ corporis tractant: & ciuilis igitur ipse de anima cõtẽpletur oportet: horũ autẽ gratia, & quod satis est ad ea, quæ hic quæruntur: nam ulterius, exactiúsue considerare maius est opus, difficiliúsue fortasse,

Cretẽsibus Leges tulit Minos, Lacedæmoniis Licurgus.

Facultas ciuilis honorabilior atque præstabilior medicina.

quàm ea quæ proponuntur. Dicuntur autem & in externis sermonibus aliqua de ipsa sufficienter, & utendum est ipsis. Vt partiũ eius aliam ratione uacare, aliã rationẽ habere: atque nihil in præsenti refert, distinctæ sint hæ, perinde atq; corporis partes, & omne partibile: an ratione quidem sint duæ, re uerò seiungi non possint, ut in circũferentia sese habẽt concauũ & conuexũ.

Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis est, & uegetatiua. Loquor autẽ de ea quæ causa est, ut id quod ipsam habet nutriatur, incrementaq; suscipiat: talem enim animæ potentiam, in uniuersis quæ nutriuntur, quispiam posuerit, ut in fœtibus: & hanc eandem etiam in perfectis. Est enim magis consonum rationi, hanc candẽ, quàm aliquam aliã ponere. Huius igitur uirtus communis quædam, & non humana uidetur. nam hæc pars & potentia in somnis uidetur maximè operari: bonus autem, & malus minimè in somno discernitur. Quapropter inquiunt, à miseris felices, in dimidio uitæ, nihil differre. Hoc autem rectè accidit: somnus enim ocium est animæ, tam studiosæ, quàm uiciosæ: nisi paxrumper motus proueniant aliqui: atque ita modestorum meliora, quàm quorum uis uisa fiant. Sed de his quidem hactenus. & nutriendi potentia, cùm expers sit humanæ uirtutis, omittenda est. Videtur autem & alia quædam esse natura animæ, uacans ratione, aliqua tamen ex parte particeps rationis. Continentis enim, & incontinentis rationem. idq; animæ quod rationem habet laudare solemus: rectè nanque, & ad optimas res inuitat: in ipsis autem & aliud quid, præter rationem, inesse uidetur, quod quidem repugnat, resistitq; rationi. Nam ut dissolutæ corporis partes, si ad dex-

Hæc sententia consolatur parum fortunatos, fortunatorumq; superbiã retundit, de qua Erasm⁹ multa chiliadis secundę centuria prima, parœmia uerò nona.

tram mouere uelis, in sinistram ferũtur: sic planè fit & in anima: ad contraria enim incontinentiũ appetitiones feruntur. Verùm in corporibus quidẽ cernimus ea, quæ ad contrariam partem feruntur: in anima uerò nõ cernimus. Fortasse autẽ non minus & in anima putandum est esse aliquid præter rationem, quod huic aduersatur & obstat: dicere uerò quo modo est diuersum, nihil refert. Videtur autem & hoc rationis, uti diximus, particeps esse. paret enim in ipso continente rationi: & in temperante, ac forti magis forsitan eidem obtemperat: omnia enim in illis sunt consona rationi. Pars igitur animæ ratione uacans duplex esse uidetur. Vegetatiua nanq; nullo modo rationis est particeps: sed cupiẽdi uis, & omnino appetendi, rationis est quodã modo particeps, ea ratione qua obedit ipsi, atq; obtemperat. sic & patris, & amicorum, & non ut rerũ mathematicarum dicimus rationem habere. Hanc autem partem ratione uacantẽ, rationi obtemperare, admonitiones, & increpationes, & cohortationes etiam indicant. Quòd si oporteat hanc quoq; partẽ dicere rationem habere, duplex & ea pars erit, quæ rationem habet: & una quidẽ propriè & in seipsa, altera uerò, ut is qui obtemperat patri. Diuiditur autẽ & uirtus hac differentia. Virtutũ enim alias intellectiuas, alias morales dicimus esse: sapientiam quidem, & prudentiã, & sagacitatem intellectiuas: liberalitatem autem, & temperantiam morales. Nã cùm de moribus cuiuspiam loquimur, non sapientem illum, aut sagacem: sed mitem, aut temperantem dicimus esse. laudamus autem & sapientem, ob habitum: at habituum eos qui laudabiles sunt, uirtutes appellare solemus.

Pars animę ratione uacans duplex.

Virtutis diuisio.

FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER II.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. CAP. I.

CVM autem uirtus sit duplex, intellectiua inquam atq; moralis: intellectiua quidem plurimum ex doctrina generationem habet, & incremẽtum: quapropter experiẽtia indiget, temporeq;. Moralis autem ex assuetudine comparatur, unde & nomen habuit tale: ex quo patet nullam fieri uirtutem morum in nobis natura. Nihil enim eorum quæ sunt natura aliter assuescit: ut lapis, cui quidem natura competit ferri deorsum: nunquàm assuescet ferri sursum, nõ si millies ipsum assuefaciendi causa quispiam sursum proijceret: simili modo nec ignis ferri deorsum: nec aliud quicquam aliter quàm sibi natura competet, assuescet. Neq; igitur natura, neq; præter naturam in nobis uirtutes efficiuntur: sed idonei quidem ad ipsas suscipiendas sumus natura. suscipimus autem ipsas atque perficimur per consuetudinem. Præterea corũ quæ in nobis fiunt natura, potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes. quod quidẽ in ipsis sensibus intueri licet: Non enim ex eo quia uidimus, uel audiuimus sæpe, sensus accepimus: Sed contra habentes, usi sumus: non usi, accepimus: at uirtutes accipimus operati prius: quemadmodum & in artibus: quæ nanq; posteaquam didicerimus facere oportet: ea facientes discimus, ædificatores etenim ædificantes, & citharœdi pulsantes citharam fiunt: pari modo iusta agentes iusti, & modesta modesti, fortiaq; fortes efficimur. Fabricãdo fabri fimus.

mur. Testatur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri solet. Legum nanq; latores ipsos ciues assuefaciētes, bonos efficiunt: atq; omnis quidem Legumlatoris hæc est uoluntas: qui uerò non bene id faciunt, peccant: atque hoc ipso resp. bona, à mala repu. differt. Insuper & ex iisdē & per eadem omnis uirtus, & ars similiter & fit, & corrumpitur. Ex eo nanq; quia pulsant cytharam, & boni, & mali fiunt citharœdi: simili ratione & ædificatores, & cæteri omnes. Nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia malè, mali fiunt ædificatores & fabri. Quod nisi ita sese haberet, non esset opus docente: sed omnes boni fierent, aut mali. Sic igitur & in uirtutibus res sese habet: agētes enim ea quæ sunt in cōmercijs hominū, alij iusti, alij iniusti fiunt: agentes etiā ea quæ sunt in terribilibus rebus, timereq; assuescentes, aut confidere, alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa cupiditates & iras euenire uidetur. Alij enim temperati, ac mites fiunt: alij intemperati, ac iracundi: ex eo planè, quia hoc in ipsis, aut hoc modo uersantur, atq; (ut breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus similibus fiunt: quapropter tales quasdam operationes reddere oportet: ipsarum nanq; differentias habitus ipsi sequuntur. Non igitur parum, sed plurimum, quin potius totum refert, sic an non sic homines ab adolescentia consuescant.

Habitus ex operationibus similibus fiunt.

Plurimum refert, quo modo ab adolescentia consuescamus.

Quod virtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes. CAP. II.

Cum autē præsens tractatio non contemplationis sit (ut cæteræ) gratia: non enim ut sciamus quidnam sit Virtus, sed ut efficiamur boni, consideramus (nam nulla ipsius esset utilitas) de actibus, quonam modo sint agendi, considerare necesse est. Hi nanque sunt authores,

Cap. 1 huius libri.

res, tales quidā ipsi habitus fiant, quēadmodū diximus. Agere igitur ratione recta, cōmune est, & supponatur: posterius autē de ipso dicetur, & quid est ipsa recta ratio, & quomodo ad cæteras sese habet uirtutes. Illud autem antea confiteamur oportet, omnē sermonē, qui est de rebus agēdis, figura, & nō exactè fieri debere quēad modū & ab initio diximus: rationes inquā, ut materia postulat, semper esse efflagitandas. Actiones autē, & ea quæ prosunt, nullā habēt stabilitatē, quēadmodū neq; salubria ipsa. atq; cū talis sit sermo uniuersalis, multò minus is sermo certitudinis habet, qui de singularibus est. nam neq; sub artē, neq; sub præceptionē ullam cadūt: sed oportet ipsos agentes ea semper cōsiderare, quæ ad tempus accōmodātur: quēadmodū & in medicina fit: & in gubernandi etiā arte. Verū etsi præsens sermo talis est, uti diximus: enitendū est tamē, opē, ac auxiliū ferre. Primū igitur hoc contēplemur, oportet res istiusmodi tales esse, ut ab exuperatione, defectionéue corrūpantur: ut in uiribus uidemus, ac ualetudine fieri. nā pro rebus obscuris, claris indicijs utamur oportet. exuperatio nanq; laborum, defectioq; uires corrūpunt, similiter potus cibiq; exuperantes atq; deficientes, ualetudinē auferūt: moderati uerò faciūt, augēt & conseruant. Sic igitur & in fortitudine, ac tēperātia, cæterisq; uirtutibus res sese habere uidetur: qui nāq; cūcta fugit, atq; formidat, neq; quicquam subire, perferreq; patitur, is timidus fit: qui nihil omnino timet, sed aggreditur omnia, is audax nimirū efficitur. simili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullā intemperans, qui cunctas fugit perinde atq; agrestes homines, insensatus euadit. Etenim tam temperantia, quàm fortitudo ab exuperatione quidē & defectu corrump

Lib. 1. ca. 7.

Timidus.
Audax.
Intēperās.
Insensatus.

rumpitur, à mediocritate autem conſeruatur. At enim non ſolum ortus, & accretiones, corruptionésue ex eiſdem & ab eiſdem efficiuntur: ſed & operationes in eiſdem etiam erunt. Nam & in cæteris, quæ ſunt manifeſta magis, res ita ſeſe habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia cibi, quàm multorum laborum tolerentia comparantur: & robuſtus ipſe multũ ſumere cibum, & multos labores tolerare maximè poteſt. Sic fit & in uirtutibus ipſis. nam abſtinendo à uoluptatibus, efficimur temperati: & facti iam temperati, maximè ab ipſis poſſumus abſtinere. Idem & in fortitudine fit. etenim aſſueſcendo formidoloſas res paruipendere, ſubireq; ipſas, atque perferre, fortes euadimus, factiq; fortes, maximè res formidoloſas potuerimus ferre.

Temperati quomodo fiant.

Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias. CAP. III.

ATqui ſignum habituum ſit oportet ea uoluptas, quæ ipſis actionibus aduenit, & identidem dolor. Qui nãque à corporis abſtinet uoluptatibus, ſi hoc ipſo gaudet, temperãs eſt: ſin moleſtè fert, intemperans. Rurſus qui pericula ſubit & gaudet, aut ſaltem non dolet, fortis: qui uerò dolet, timidus eſt. moralis nanq; uirtus circa uoluptates, doloresq; uerſatur. Ob uoluptatem enim res improbas agimus, ob dolorem uerò res poſthabemus honeſtas. Quapropter homines ab ipſa ſtatim adoleſcentia (ut inquit Plato) ita inſtitutos eſſe oportet ut ijs gaudeãt, doleantq; quibus gaudere dolereq; oportet. hæc eſt enim educatio, ac eruditio recta. Præterea ſi uirtutes ſunt circa actiones atq; affectus, omnẽ uerò affectum, & actionẽ omnẽ, uoluptas ſequitur aut dolor: uirtus ob idipſum etiam circa uoluptates, doloresq; uerſatur

Moralis virtus circa voluptates doloresq; verſatur.

tur

tur. Indicant id ita esse & pœnæ: quippe cum per ipsos fiant dolores: sunt enim medicamenta quædã, medicamẽta uerò per cõtraria fiunt. Præterea omnis habitus animi (ut antea diximus) ad ea & circa ea naturã habet, à quibus deterior, meliorque efficitur. at ob uoluptates doloresue, praui habitus fiunt, ex eo sanè, quia persequuntur homines atq; fugiũt, aut quas, & quos nõ oportet, aut cùm nõ oportet, aut quẽadmodum non oportet, aut quot modis alijs à ratione talia definiũtur. Quapropter & sunt qui definientes uirtutes, affectuum ipsas inquiũt esse uacuitates, trãquillitatésue quasdã. sed nõ rectè, quia simpliciter dicũt: & nõ addunt, ut oportet, & quãdo oportet, & cætera quæ addũtur. uirtus ergo talis supponitur circa uoluptates atq; dolores, optimarum esse rerũ actiua: uitiũ autẽ cõtrarium. Fuerit autẽ nobis de ipsis & ex his etiã manifestũ. Nã cũ tria sint ob quæ quispiã expetit, honestũ, utile, iucũdũ: & tria illis contraria, ob quæ fugit, turpe, inutile, atq; molestum: bonus quidẽ uir circa hæc omnia rectè agit. malus autẽ peccat, & maximè circa uoluptatẽ. Hæc enim & cõmunis est animalibus, & omnia quæ in expetitionẽ cadũt comitari uidetur: quippe cũ & honestũ, & utile uideatur esse iucũdũ. Præterea cũctis unà cũ hominibus ab ipsis incunabulis est enutrita, quapropter arduũ est hũc affectum insitũ uitæ extrudere. Iudicamus etiã & actiones ipsas alij magis, alij minus, uoluptate atq; dolore. idcirco totũ ipsum negotiũ circa hæc esse necesse est: nõ enim parum potest ad actus bene, aut malè, gaudere aut dolere. Difficilius est etiã (ut Heraclito placet) uoluptati repugnare quàm iræ. at circa difficilius semper & ars fit & uirtus: id enim quod in hoc efficitur bene, præstabilius est. Quare

Medicamẽta per contraria fiũt.

Praui habitus ob voluptates & dolores.

Tria, ob quæ voluptatem expetimus.

Tria ob quæ voluptatem fugimus.

Ab incunabulis dixit Aristoteles, pro ab ineunte ætate, vel ab ipso vitæ exordio ac rudimento, quod alio modo dicitur, à teneris vnguiculis.

Ars & virtus circa difficilius.

Quare propter hoc etiam circa uoluptates, doloresq; totum negotium est, & ipsius uirtutis, & ciuilis etiam facultatis: qui nanq; bene his utitur, bonus erit: qui uerò malè, malus. Dictum sit igitur, Virtutem circa uoluptates, doloresq; uersari: & ex quibus fit, ab his ipsis augeri: & cùm non eodem modo fiunt, corrumpi: & circa illa etiam operari, ex quibus orta est.

Discrimen inter iusta agere, & iustè agere. CAP. IIII.

Dubitauerit autē quispiam, quonam modo dicimus iusta agentes, iustos: & temperata, temperatos fieri oportere? Nam si iusta, temperataq; agunt, iam iusti sunt, & temperati: pèrinde atq; si grãmatica, musicáue faciunt, grammatici sunt atq; musici: an nec in artibus res ita se habet? fieri nanq; potest, ut grammaticum aliquod quispiam faciat, & fortuna, & alio admonente: at tunc erit grammaticus, cùm & grammaticum quippiã & grammaticè faciet: id est, secundum eam, quæ est in ipso, grammaticam artem. Præthereà nec simile in artibus, & in uirtutibus est: nam ea, quæ ab artibus fiunt, bonum ipsum in seipsis habent: sufficit igitur, si ipsa aliquo modo sese habentia fiant. At ea, quæ à uirtutibus fiunt, non iustè aut temperatè aguntur, si sint iusta, aut tēperata: sed si & agēs sic sese habēs, agat: primò quidem, si sciens: deinde, si eligens propter ipsa: tertiò si firmo animo, ac immutabili agat. Hæc autem ad habitus quidem cæteros habendos non requiruntur, præter ipsum scire: ad uirtutes autem, scire quidem parum aut nihil potest: cætera uero non parum, sed totum possunt. Quæ quidem & ex eo, quia persæpe res iustè temperateq; aguntur, proueniunt. res igitur iustæ tēperatæq; dicun

Sic agimus vt iusti tēperati, & omnino studiosi, quum sciēter & ex electione agimus.

dicuntur, cùm sunt tales, quales uir iustus ageret, aut temperatus. Iustus autem ac temperatus est, non is qui has agit: sed qui sic etiã agit ut iusti, temperatiq; agunt. rectè igitur dicitur iustum fieri agentem iusta: & temperatum etiam, temperata: qui uerò hæc non agit, nunquàm euasurus est bonus. Verũ pleriq; hæc quidem non agunt. Ad sermones autẽ confugientes, sese philosophari putant, & studiosos hoc fore modo, atq; id perinde ut ægroti faciunt, qui medicos quidem diligenter audiunt, nihil autem eorum agunt quæ præcipiuntur ab illis. ut igitur illis corpus non bene sese habebit, si ita curãtur, sic nec his animus planè, si ita philosophantur.

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus sit genus virtutis. CAP. V.

Post hæc autem quidnam sit ipsa uirtus, consideremus oportet. Cùm igitur tria sint quæ fiunt in anima, affectus, potentiæ habitus: horum aliquid ipsam uirtutem esse necesse est. atque affectus quidem uoco, cupiditatem, iram, metum, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desideriũ, æmulationẽ, misericordiã: & ea omnino quæ uoluptas sequitur, aut dolor. potẽtias autẽ eas quibus ad hos affectus suscipiẽdos, idonei dicimur esse: ut quibus dolere possumus, uel irasci, uel misereri. at habitus eos quibus bene uel male nos ad affectus ipsos habemus: ut ad irascendum si uehementer, aut remißè simus dispositi, male habemus. si medocriter, bene, & ad cæteros affectus simili modo. Virtutes igitur uitiaq; nõ sunt affectus. Nã affectibus quidẽ studiosi uel uitiosi nõ dicimur: uirtutibus autẽ & uitijs dicimur. Et ob affectus neq; laudamur, neq; uituperamur. non enim qui metuit aut irascitur, laudatur. neque qui simpliciter,

Tria sunt in anima: affectus, potentiæ, habitus.

Affectus.

Potentiæ.

Habitus.

Ob virtutes, vitiáq; laudamur, atque vituperamur.

ſed qui modo quodam iraſcitur, uituperatur. at ob uirtutes, uitiáq; laudamur, atque uituperamur. Præterea, iraſcimur quidẽ & timemus ſine electione. uirtutes autem electiones ſunt quædã, aut nõ ſunt ſine electione. Inſuper affectibus quidẽ moueri dicimur, uirtutibus autẽ aut uitijs non moueri, ſed aliquo modo diſponi. Propter hæc eadẽ neq; potentiæ ſunt: nam neq; boni uel mali dicimur, neq; laudamur aut uituperamur, quia poſſumus iraſci, uel timere ſimpliciter. Et inſuper potentes quidem ſumus natura: boni uerò nõ efficimur, aut mali, natura, quemadmodum anteà diximus. Quòd ſi uirtutes neq; affectus ſunt, neq; potentiæ, reſtat ipſas habitus eſſe. quid igitur ſit ipſa uirtus genere diximus.

Huius lib. cap.1.

De duplici mediocritate, & virtutis ſubſtantia. CAP. VI.

Oportet autem non ſolùm ita dicere uirtutem habitum eſſe: ſed etiam qualiſnam habitus ſit. Dicendum eſt igitur, omnem uirtutem, & id ipſum cuius eſt uirtus, bene ſeſe habere, facere, & opus ipſius reddere bene. Oculi nanque, uirtus, & oculum, & opus ipſius ſtudioſum facit. quippe cùm uideamus uirtute oculi bene. uirtus itidẽ equi, ſtudioſum efficit equũ, & bonum ad currendum, portandúmque equitẽ, & expectandum etiã hoſtem. quòd ſi idipſum ita ſe habet in uniuerſis, & uirtus ipſius etiã hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene ſuum opus ipſe reddet, efficietq;. Quomodo autẽ id erit, & anteà quidem diximus, & nunc etiam magis patebit, ſi contemplabimur qualiſnam ſit ipſius uirtutis natura. In omni itaque re continua, diuiſibiliq;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte ipſius rei, uel reſpectu

Lib. huius cap.2.

nostri

nostri accipi potest. Aequale autem, mediũ est quoddam inter exuperationem, atque defectum. Atq; rei quidem ipsius medium id esse dico, quod æquè ab extremorum utroque distat: idq; est apud omnes unũ & idem. Respectu autem nostri, quod neq; exuperat, neq; deficit: idq; non est apud omnes unum & idem. ut si decem sint multa, & duo pauca: sex ipsius rei media capiuntur. æquè nanq; excedunt & exceduntur: atq; hoc in arithmetica comparatione rationum medium esse constàt. at id quod est nostra ex parte medium, non eodem sumendum est modo. Nõ enim si cui decem quidem minas comedere nimium est, duas autem, parum: sex ei minas ludimagister præcipiet. est enim & hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut parum. Miloni nanq; parũ, incipienti uerò sese exercere nimium est. Simili modo res sese habet in cursu, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem quidem fugit, atque defectum: medium autem quærit & expetit, non quidem rei, sed quod ad nos medium dicitur. Quòd si omnis scientia suum hoc modo bene conficit opus, ad medium ipsum respiciẽs, & in hoc sua redigens opera, unde & dici solet, in ijs quæ bene sese habent operibus, nec auferri quicquã nec addi posse, proptereà quòd exuperatio quidem & defectio bonum ipsum corrumpunt: mediocritas uerò conseruat, atque boni artifices ad hoc respicientes (ut diximus) operantur: uirtus autem omni arte exactior est & præstantior, quemadmodum & natura: ipsa profectò uirtus medij ipsius est coniectatrix. Loquor autem de morum uirtute: hæc enim circa affectus, actusq; uersatur: in quibus est exuperatio, & defectus & medium. fit enim ut magis & minus quispiam & metuat & confi-

Medium quid. Hermolaus docet, minã, librã & olcẽ, pro eodẽ accipi apud Græcos, ut apud Latinos libram & pondo.

Milo hic, pro quouis atleta seu fortissimo.

dat, & cupiat, & abhorreat, & irascatur, & misereatur, & omnino delectetur ac doleat, & utroque modo non bene, & etiam quãdo oportet, & pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, & ut oportet. hoc autẽ medium est, & optimum quod est ipsius uirtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & medium. uirtus autẽ circa affectus, actusq; uersatur, in quibus exuperatio quidem peccatum est: & defectus uituperatur, medium autem laudatur, & rectè conficitur, quorum utrunque uirtutis ipsius est. uirtus igitur mediocritas est quædam, cùm sit ipsius medij coniectatrix. præterea peccare quidem multis modis contingit. Malum enim est infiniti (ut Pythagorici putant) bonum uerò finiti. at rectè agere, unice. quapropter & alterum facile, alterũ difficile est. Facile quidem non attingere signum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igitur exuperatio quidẽ atque defectio uitij est, mediocritas uerò uirtutis. Vno nanque modo bonus est, multisq; nefandus. Est igitur uirtus habitus electiuus, in mediocritate consistens, ea quæ est ad nos definita ratione, & ut definierit ipse prudens. Mediocritas autem duorum est uitiorum, unius per exuperationem, alterius per defectum: & ex eo etiam quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uirtus autẽ medium ipsum & inuenit & expetit. Quapropter ipsa uirtus, substãtia quidẽ & ratione quid est dicẽte, mediocritas est: at optimi respectu, & bene sese habentis extremitas. Non autem omnis actus, omnis affectus suscipit mediocritatẽ. Sunt enim affectus nonnulli, qui continuo nomine suo sunt cum prauitate connexi, ut maleuolentia, impudẽtia, inuidẽtia: & actus identidẽ, ut adulterium,

Malũ infiniti est, bonum finiti, rectè agere vnice.

Quid sit virtus.

Mediocritas quid.

Mediocritas non est in omnib⁹.

rium, furtum, homicidium. hæc enim uniuersa, & talia ita dicuntur, quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes ipsorum, atque defectiones. circa igitur talia nullum est tempus rectè agendi, sed semper delinquitur. neque fit ut quisquam bene uel male talium quicquam agat: qui cum oportet, & quando, & ut oportet adulterium committendo. sed simpliciter quicquid istorum efficiatur, delinquitur. Simile igitur est & circa iniustitiam, timiditatem, & luxuriam: mediocritatem ac exuperationem & de defectionem esse sensere. hoc enim pacto, exuperationis & defectionis erit utique mediocritas, & exuperationis exuperatio, & defectionis item defectio: sed ut temperantiæ fortitudinisue non est exuperatio atque defectio: quia medium ipsum est modo quodam extremum: sic nec illorum est mediocritas, nec exuperatio & defectio: sed utcunque agantur semper delinquitur. omnino nanque nec exuperationis & defectionis est mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio. CAP. VII.

ATenim id ipsum non solùm uniuersaliter dicere, sed ad ipsa singula etiam accommodare oportet. Sermonum enim eorum qui circa actus uersantur, uniuersales quidem magis communes: particulares uerò magis sunt ueri. actus nanque circa singularia sunt, quibus oportet sermones cõsentaneos esse. Hæc igitur ex descriptione sumenda sunt. Circa timores itaq; fiduciasq;, mediocritas quidem est fortitudo: at exuperantium is quidẽ qui non timendo exuperat, nomine caret: sunt autem complura quæ nominibus uacant. is autẽ qui confidendo exuperat, audax est. at is qui timendo quidẽ exu- Audax.

Timidus. *perat, confidendo autem deficit timidus.* Circa uoluptates atque dolores, non omnes quidem, & minus circa dolores: mediocritas quidem est temperantia: exuperatio autem, intemperantia. Ad deficientes circa uoluptates perpauci fiunt. quapropter nec his est positum

Insensati. nomen, sed insensati uocentur. Circa dandas capiendasq; pecunias, mediocritas quidem est liberalitas. exuperatio autem & defectio, prodigalitas, atque illiberalitas, quibus contrario modo exuperant & deficiunt homines. prodigus enim in erogando exuperat, in capiendo deficit. at illiberalis atque auarus in capiendo exuperat, in erogando deficit. Atque de hisce nunc quidem figura loquimur, & in summa, hoc ipso contenti: posteà uerò exactius de ipsis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias dispositiones: & mediocritas quidem est magnificentia. Differt enim hoc à liberali magnificus, quòd hic circa magna, ille circa parua uersatur: exuperatio autem ruditas circa decorum, atque sorditas: & defectus circa decorum pusillitas. Atque hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem diximus esse, & differentiam posterius explicabimus. Circa honorem & eius oppositum, mediocritas quidem est maganimitas: exuperatio uerò lentitudo quædam, & defectio, pusillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam sese habere diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa, quòd circa parua uersatur: sic sese habet & ad magnanimitatem (quæ quidem circa honorem magnum uersatur) alia quædam dispositio, quæ circa paruum uersatur. fit enim, ut appetatur honor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus. Atque is quidem

Ambitiosus. qui in honorum exuperat appetitione, ambitiosus uocatur.

catur. is autem qui deficit, appetitione uacans honoris, & medius nomine caret. Dispositiones etiam ipsæ præter unam nomine carent: ambitiosi nanque ambitio uocitatur. Quocirca fit, ut extremi de medio loco decertent. nos quoque medium hunc, modò ambitiosum, modò uacantem honoris appetitione uocamus. & nunc ipsum ambitiosum, nunc alterum laudamus. quam autem ob causam id facimus, in sequentibus explanabitur. Nunc de cæteris eundem seruantes modum dicamus. Est igitur, & circa iram mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cùm fere nominibus careant, mediũ mansuetum dicentes, mediocritatem mansuetudinem appellabimus. extremorum autem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, iracundia uocitetur. is uerò qui deficit, ira uacans: defectio, iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates, quæ tametsi similitudinem quandam & conuenientiam inter sese habent, differunt tamen. Omnes enim sunt circa uerborum, actuúmue communem usum: sed differunt, quòd earum una circa uerum quod est in ipsis, cæteræ circa iucundum uersantur: quòd quidem partim est in ioco, partim in cæteris congreßionibus uniuersis. & de his igitur est dicendum: ut magis cernamus in uniuersis mediocritatem quidem laudabilem esse, extrema uerò neque recta neque laudabilia, sed uituperabilia esse. Libri quarti cap. 4.

Atque horum etiam pleraque nominibus carent. uerùm enitendum est & his périnde atque cæteris ponere nomina dilucíditatis gratia, ut facilè sequi poßimus. Circa uerum igitur medius quidẽ uerax quidam, & mediocritas ueritas appellatur: fictio uerò, si ad maiora pergat, arrogantia, & arrogãs qui ipsam habet dicatur. sin

ad minora, dißimulatio nuncupetur: & qui habet ipſam, dißimulator. Circa iucundum, quod in ioco conſiſtit, medius quidem comis ac urbanus: & diſpoſitio comitas atque urbanitas appelletur. exuperatio autem ſcurrilitas: & qui ipſam habet, ſcurra: & qui deficit, ruſticus quidam: & habitus, ruſticitas nuncupetur.

Circa uerò reliquum iucundum, quod eſt in uita, is quidem qui eſt, ut oportet, iucundus, amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autem qui exuperat, ſi nullius gratia rei, placidus, ſin ſui emolumenti cauſa, adulator eſt appellandus. At is qui deficit, & in cunctis eſt iniucundus: contentioſus quidem, difficilisque dicatur. Sunt & in affectibus & in ijs quæ ſunt circa affectus, mediocritates. Verecundia nanque uirtus quidem non eſt: laudatur tamen & ipſe etiam uerecundus. nam & hic dicitur eſſe medius, & exuperans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uniuerſis uerecundatur, qualis eſt ipſe pauidus: qui uerò deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: medius uerò dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas eſt inuidiæ, & maleuolentiæ. uerſantur autem circa dolorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis accidunt. indignans enim dolet, cùm aliqui proſperitate fortunæ indignè fruuntur: inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: ſed maleuolus adeò deficit in dolendo, ut gaudeat. Verùm de his erit & alio loco tempus dicendi. De iuſtitia uerò poſteà pertractabimus: atque cùm nō dicatur ſimpliciter, diſtinguemus ipſam, & de utraque dicemus, quo modo mediocritas eſt, & ſimiliter de rationis uirtutibus.

In fine tertij.

In quarto & quinto huius.

De uirtu

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione. CAP. VIII.

CVm autem tres ſint diſpoſitiones, & duæ quidem ſint uitia, quorum alterum in exuperatione, alterum in defectione conſiſtit: una autem uirtus, quæ quidem eſt mediocritas, omnes inter ſe, & ſi non æque, ſuſcipiunt oppoſitionem. Extremæ nanque, cùm mediæ, tum inter ſeſe contrariæ ſunt, media uerò extremis.

Nam ut æquale maius quidem eſt cùm comparatur ad minus, minus autem cùm comparatur ad maius: ſic & habitus medij reſpectu quidem defectionum exuperant, reſpectu autem exuperationum deficiunt, tam in affectibus, quàm etiam in actibus. fortis enim cùm ad timidum comparatur audax: cùm ad audacem, timidus eſſe uidetur. pari modo temperans reſpectu quidem inſenſati, intemperans: reſpectu autem intemperantis, inſenſatus uidetur. Liberalis etiam prodigus uidetur, ſi ad illiberalem: illiberalis, ſi cum prodigo conferatur.

Quapropter & extremorum uterq; medium ipſum ab ſe compellit ad alterum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus autem audacem appellat, & in cæteris ſimili modo. Hæc cùm hoc pacto inter ſeſe opponantur, maior eſt utique contrarietas extremorum inter ſeſe, quàm ad medium. Longius enim hæc inter ſeſe quàm à medio diſtant. & perinde, atque magnum magis à paruo, paruúmque à magno quàm ab æquali utrunque diſtat. Extremis inſuper nonnullis ad medium ſimilitudo quædam eſſe uidetur. ut audaciæ ad fortitudinem: & prodigalitati ad liberalitatem. at extremorum inter ſeſe maxima eſt diſsimilitudo: atq; ea quæ plurimum inter ſe diſtant diffinientes, cõtraria di-

cunt. quo fit ut ea quæ magis distãt, magis cõtraria sint. *At uerò medio in quibusdam exuperatio, in quibusdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanq; non audacia quæ est exuperatio, sed timiditas. quæ est defectio, magis opponitur. Temperantiæ uerò nõ insensibilitas, quæ quidẽ defectio: sed intemperantia quæ est exuperatio magis opponitur. Id autem ob duas accidit causas. atque una quidem est ex ipsius rei natura. nam quia propinquius atque similius est extremorum alterum medio, ideo nõ hoc ipsi, sed contrarium oppositum esse magis asserimus. ut cum audacia quidẽ similius fortitudini uideatur, atque propinquius esse, timiditas autem dissimilius: hanc illi magis oppositam esse censemus; etenim ea quæ plus à medio distant, eidem contraria magis esse uidentur. hæc igitur una est causa, quæ quidem est ex ipsius rei natura. Altera autem ex nobis sumitur ipsis. ea nanque medio contraria magis esse uidentur, ad quæ nos ipsi quodam modo natura sumus propensiores. nos enim ipsi quia magis ad uoluptates sumus procliues, idcirco facilius ad intemperantiam, quàm ad modestiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ est exuperatio, magis est contraria temperantiæ.*

Homo ad uoluptates procliuis, ideo ad intemperantiam, quàm modestiam magis inclinatur.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt. CAP. IX.

VIrtutem igitur moris mediocritatem esse, & quo modo sit, & uitiorum duorum mediocritatem esse unius per exuperationẽ, alterius per defectionem, & talem esse propterea quòd cõiectatrix est eius medij, quod in affectibus est atq; actibus, satis iam diximus. Quapropter difficile est studiosum esse: est enim difficile in unoquoque

Difficile est studiosum esse.

quoque medium capere. ut circuli medium inuenire, non cuiuslibet, sed scientis est tantùm. Pari modo irasci quidem, & dare argentum, sumptúsue facere cuiuslibet est, & facile: sed cui, & quantum, & quando, & quomodo, & gratia cuius oportet: non cuiuslibet est, neque facile: quod quidem est ipsum rectum, & est perrarum, & laudabile, & perpulchrum. Idcirco cum qui medium ipsum coniectat, primum quidem à magis contrario discedere oportet, perinde atque Circe monebat:

Extra undam & fumum longe compelle carinam.

Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cùm igitur consequi medium summe sit difficile, secunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorum sunt capienda: idq; erit hoc maxime modo quem diximus.

Considerare autem oportet & ad quæ nos sumus propensiores: nam alij ad alia natura sumus procliues. quod quidem ex uoluptate, dolorêue inde proueniente percipietur, atque nosipsos ad contrarium oportet retrahere. Longe nanque à delinquendo secedentes, ad ipsum tandem medium accedemus, ut solent ij facere, qui lignorum ea quæ sunt obliqua ad rectitudinem redigunt. In uniuersis autem cauendum est maxime à uoluptate, non enim incorrupti iudicamus de ipsa. Vt ergo Troianorum senes erga Helenam sese habuerunt, sic & nos ad uoluptatem ipsam esse affectos in omnibusq; illorum dicere uocem oportet. hoc enim pacto remouentes à nobis ipsam minus peccabimus. hæc igitur facientes (ut in summa dicam) maximè medium attingere, consequiue poterimus. id autem ipsum difficile est fortasse, & in singularibus maximè. Non enim facile determinari potest, quomodo, & quibus, & pro quibus, & quan

Decreta seniorũ Troianorum de restituenda Helena cognoscuntur ex Iliade Homeri.

& quanto in tempore irascendum est. Etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus, & mites dicimus esse: interdum ipsos infensos, appellamus uiriles. Verum qui parum à recto exorbitat, non carpitur: siue ad defectionem, siue ad exuperationem se flectat. qui uerò multum, uituperatur. non enim latet egressus.

Facile autem non est excipere ratione, quousque & quantum à recto quispiam egressus, carpendus est. neque enim aliud quicquam sensibilium determinari, facile potest. talia uerò in singularibus sunt: & iudicium est in sensu. Verum illud est manifestum, medium habitum in uniuersis laudabilem esse. Oportet autem nunc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare: hoc enim pacto facilime medium ipsum & rectum attingemus, ac assequemur.

ETHICORVM ARISTOTELIS

LIBER III.

De voluntario & inuoluntario.

CAPVT I.

CVM autẽ uirtus circa affectus, actusq; uersetur: & in ijs quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & uituperationes: in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nõnũquàm & misericordia locũ habeat: eos forsitan qui de uirtute considerãt, & de eo quod sua sponte quis facit, atque inuitus, determinare necesse est. utilis est etiam legumlatoribus hæc sanè consideratio ad præmia, pœnásque instituendas. Videtur itaque ea inuitus facere quispiam, quæ uiolentia, uel per ignorationem facit.

facit. Id autem est uiolentum, cuius principium est foris, in quod nihil is qui agit aut patitur, confert. ut si uentus aliquò tulerit, aut homines potestatem habentes. At ea quæ ob maiorum metum malorum, aut ob aliquod bonum aguntur: ut si tyrannus quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in potestate & parentes & liberos, hac lege, ut si illud agat, illi sint incolumes: si non agat, dispereant: controuersiam habere uidentur, utrum hæc inuiti an sponte faciant homines. Tale etiam quid accidit & circa iactus eos, qui in tempestatibus fiunt. Violétum.

Simpliciter enim nemo suas fortunas eijcit sponte: sed omnes propter suam, cæterorumq; salutem deijciunt, modò sint mentis sanæ. tales igitur actus mixti quidem sunt. Iis autem magis sunt similes quos sponte homines agunt. Expetuntur enim tum, cùm aguntur atque finis actionis in temporis conditione consistit: & sponte igitur, & inuitum unumquenque dicendum est agere, cùm agit: agit autem sua sponte. Est enim in ipso principium mouendi partes eas quæ sunt in huiuscemodi actibus instrumenta: at quorum principium est in ipso, ea agere uel non agere in ipso est situm. talia igitur sua sponte quisque agit. At simpliciter fortaßis inuitus. nemo namque talium quicquam per se expeteret unquam. In actibus autem huiuscemodi nonnũquam homines & laudantur: cùm pro magnis & honestis rebus aliquid turpe ferunt aut molestum: si uerò contrà faciunt, uituperantur: est enim improbi pro nulla re honesta uel mediocri res turpißimas ferre. In quibusdam autem laus quidẽ non fit, sed uenia locum habet, cùm quæ nõ agere oportet, quispiam egerit ob huiuscemodi res quæ naturam humanam superant, nemoq; perferret. Sunt autem quædã, ad quæ

forsitan

Matrem enim suam Hisiphylē interemit, patrem suū Amphiaraum vlturus. Euripidis autē vocat Alcmeonē, quòd de eo Euripides tragœdiam scripserit.

forsitan non licet quenquam esse compulsum, sed potius oportet summa perpessum tormēta mortē obire. Ridicula nanq; uidentur ea, quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis cōpulerunt. Est autem interdū difficile, quale pro quali sit expetendū: & quid pro quo sustinendū discernere. difficilius etiam est, posteaquàm cognoueris in sententia permanere. Fit enim plerūque, ut ea quidē quæ expeātur molesta: ea uerò ad quæ cogimur, turpia sint: unde laudātur atq; uituperantur ij, qui fuerunt aut non fuerunt cōpulsi. Quænam igitur dicenda sunt uiolenta? An ea quidem simpliciter inuitus quispiam agit, quorum externa est causa, & ipse agens nihil omnino confert? quæ uerò per se quidem inuitus facit, sed nūc & pro his expetuntur, principiumq́; est in ipso agente: ea per se quidem inuitus facit, nunc autē & pro his sponte agit? magis autē ijs similia sunt quæ sua sponte quis agit. actus enim sunt circa ipsa singula, quæ quidē sponte facit. Qualia uerò pra qualibus expetenda sint, non facile aßignare possumus. quippe cùm in ipsis singulis complures sint differentiæ. Quod si quispiam ideò iucunda & bona, uiolenta dixerit esse, quia & extra sunt & compellunt: omnia erunt eius sententia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia agunt. Atq; qui uiolentia inuitiq; agunt, ij cum dolore: qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Est autem ridiculū externa quempiam accusare: sed non seipsum, qui quidem ab huiusmodi rebus facile capitur, & honestorū quidem se, turpium autem, ea quæ afferunt uoluptatem, censere causam esse. id igitur uiolentum esse uidetur, cuius principium est foris, nihil prorsus eo conferente, cui uis est illata. Omne autem quod ob ignorationem est actum, nō sponte quidem

est

est actum. Ab inuito tamen id effictum est omne pro quo dolet qui egit, ipsúmque pœnitentia subit. qui nanque ob ignorationem aliquid egit, & non fert molestè se illud egisse: sponte quidem sua non egit quod nesciebat. Non tamen erit inuitus: quippe cùm non doleat ob idipsum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit, si ipsum pœniteat, inuitus fecisse uidetur. si non pœniteat, cùm is alius sit, non sponte dicatur egisse: cùm enim differat, melius est ut proprium habeat nomen. At enim hæc etiam ipsa, ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere, diuersa esse uidentur. Nam ebrius aut iratus non uidetur ob ignorationem agere: sed ob aliquid eorum quæ dicta sunt, non sciens, sed ignorans. omnis igitur prauus ignorat quæ agere oportet, & à quibus est abstinendum. Et ob huiuscemodi errorem iniusti homines, maliq; omnino fiunt. Inuitus autem dicitur quispiã agere, non si ignorat id, quod conducit. non enim ea ignoratio quæ facta est electione, causa est ut aliquid inuitus quispiam faciat, sed prauitas. Nec etiam ea quæ est uniuersalis. homines enim propter hãc ipsam reprehenduntur. Sed ea quæ est singulorum, in quibus, & circa quæ est ipsa actio. in his enim & commiseratio locum habet & uenia: qui nanque aliquid eorum ignorat, inuitus agit. Inuitus.

Forsitan igitur non ab re fuerit, si quæ, & quot sunt ipsa determinabimus. Quis itaque quid, & circa quid uel in quo agit, nonnunquam & quo, ut instrumento: & cuius gratia, ut salutis: & quo modo, ut sensim, uel uehementer. Vniuersa igitur hæc nemo ignorauerit, modò non sit insanus. Patet autem neque ipsum agentem. quo nanque pacto se ignorabit? Ignorauerit autem

tem quispiam id quod agit? ut inquiunt dicentes excidisse sibi, aut nescisse arcana esse: quemadmodum Aeschylus ipsa arcana cæteris, aut ostendere uolentes immisisse, ut qui telum immisit. Putauerit autem quispiam & filium hostem esse, ut Merope putauit: & hastam cuspidem habentem ea carere: & lapidem, pumicem esse. Et interfecerit quispiam salutis percussum causa, & monstrare uolens (ut faciunt qui manibus extremis luctantur) percusserit. Cùm igitur circa hæc omnia in quibus est ipse actus, sit ignoratio, qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egisse uidetur: & maximè in præcipuis. hæc autem ea uidentur esse in quibus est ipse actus: & id cuius agitur gratia. Eius igitur quod ab inuito ob ignorationẽ talem dicitur esse factum, oportet actionem, dolorem insuper, pœnitentiámque afferre. Cùm autem id inuitus quispiam agat, quod ui & ob ignorationem agitur, id sua profectò sponte quispiam uidebitur agere, cuius principium est in ipso agente, sciente singula in quibus est ipse actus.

Aeschylus.

Merope.

Forsitan enim non rectè dicitur, ea fieri ab inuitis, quæ per iram aut cupiditatem aguntur. Primò nanque nulla belua sponte aget, neque pueri. Deinde, utrum nihil eorum sponte agamus, quæ cupiditate uel ira agimus: an honesta quidem sponte, turpia uerò inuiti. An ridiculum est, cùm una sit causa? Absurdum est etiam forsitan ea ab inuitis agi censere, quæ oportet appetere. oportet autem & irasci pro quibusdam, & cupere nonnullas res: ut sanitatem atque disciplinam. Videntur etiam ea quidẽ quæ ab inuitis fiunt, dolorem: ea uerò quæ cupiditate aguntur, uoluptatẽ afferre. Præterea quid interest inter ea quæ per rationẽ,

& quæ

& quæ per iram peccantur: hoc ipso quòd ab inuitis agantur. etenim fugienda quidem sunt ambo. affectus autem rationis expertes non minus humani esse uidẽtur: & actus ipsius hominis ab ira cupiditateq; fiunt. Absurdum est igitur hæc ab inuitis agi censere.

De electione. CAP. II.

DEterminatis autem his, eo inquam quod sponte, & eo quod inuitus quispiam agit, consequens est, ut de electione dicamus. Ipsa nanque uirtuti esse familiarissima, & magis quàm ipsi actus dijudicare mores uidetur. electio itaque sponte quidem nostra uidetur fieri. Non tamen est idem quod illud quod sponte fit. Sed quod fit sponte, ad plura sese extẽdit. est enim cum pueris & animalibus cæteris nobis commune. electio uerò non est communis. Et ea quæ à nobis repentè fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione uerò non dicimus. Qui uerò dicunt ipsam esse cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionem quandam: non rectè dicere uidentur. etenim electio nõ est commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira.

Et incontinens cupiens quidem, non tamen eligens agit. continens autem contra: eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduersatur electioni: cupiditati uerò cupiditas non repugnat. Cupiditas præterea iucundi est & molesti. electio uerò neq; molesti neque iucundi. Ira etiam minus esse uidetur. quippe cùm ea quæ fiunt ira, minime per electionem fieri uideantur. At uerò neque uoluntas est: tametsi finitima hæc esse uidentur. electio nanque non est eorum quæ fieri nequeunt: quòd si quis eligere dixerit ea, amens esse uidebitur. uoluntas autem est, ut immortalitatis. Et

Electio non est eorum quæ fieri nequeunt.

mus quæ ſunt quidem à nobis, non tamen ſemper eodem modo: ut de agẽtis per medicinam uel pecuniariã artem: & eò magis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artẽ deliberamus, quò minus exacta eſt, & de cæteris ſimili modo. Atque magis circa artes, quàm circa ſcientias: nam circa ipſas magis ambigimus. Conſultatio autem in ijs uerſatur, quæ plerunq; quidẽ fieri poſſunt: incerta tamen ſunt quonam euenient pacto, & in quibus eſt indeterminatio. Atque cùm magnis de rebus deliberare uolumus, aſſumimus & alios ad conſiliũ, diffidentes nobiſipſis, tanquàm nõ ſufficientibus ad diſcernendum. Conſultamus autem non de finibus, ſed de ijs quæ ad fines ipſos perducunt. Nec enim medicus ſi ſanabit, nec orator, ſi perſuadebit, nec reipublicæ gubernator, ſi bene, recteq́; legibus ciuitatẽ inſtituet: nec deniq; cæterorum quiſquã de fine deliberat: ſed omnes poſito quodã fine, quemadmodum & per quæ fiet ille, cõſiderant. Atq; ſi per plura poſſe fieri uidetur, per quod illorũ facilime, optimeq́; fiet, perquirunt: ſin per unum, quonam pacto per illud fiet, & illud idem per quid efficietur conſiderant: idq́; faciunt, donec ad primam perueniant cauſam, quæ quidem in inuentione eſt ultimum. Qui nanq; conſultat, is quærere uidetur, dictoq́; modo perinde atque deſignationem linearum reſoluere. Non autem omnis perquiſitio, conſultatio eſſe uidetur. Mathematicæ nanque perquiſitiones conſultationes non ſunt. omnis autem conſultatio eſt continuò perquiſitio: idq́; quod ultimum eſt in reſolutione, primum eſſe conſtat in generatione. Atque ſi conſultantes in aliquid inciderint, quod quidem fieri nequeat, deſiſtunt: ut ſi ſit pecunijs opus, has autem habere non poßint. quòd

Prima cauſa eſt inuentionis vltimum.

ſi tamen

si uideatur fieri posse, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri posse, quæ per nosipsos fieri possunt: nam ea quæ per amicos fiunt, per nosipsos quodam modo fiunt: quippe cùm principium sit in nobis. Quæruntur autem quandoq; quidem instrumenta, quandoq; autem usus ipsorum: & in reliquis simili modo. Interdum per quod, interdum quomodo, aut per quē modum. Videtur igitur (ut dictum est) homo principium actuum esse: & de ijs esse consiliū quæ agi ab ipso possunt, & actus aliorum esse gratia. finis igitur non erit consultabilis, sed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiam singularia. ut si panis sit hoc, uel confectum sit ut oportet, hæc enim sensus ipsius sunt. Quòd si semper quispiam consultauerit, in infinitum abibit. consultabile autem & eligibile idem est. ipsum tamen eligibile definitum iam est. Quod enim cæteris ex cōsultatione prætulimus, id eligibile est. desinit enim tunc demum unusquisque perquirere quonam aget pacto, cùm in seipsum principium redigit, & in id sui ipsius quod antecedit: hoc est enim quod eligit. Patet hoc ita esse & ex uetustißimis rebus publicis, quas imitabatur Homerus. quæ nanque reges eligerent, ea populo renuntiabant. Cùm igitur ipsum eligibile sit consultabile appetibile ex ijs quæ in nostra sunt potestate: & ipsa electio deliberatiua appetitio rerum erit, earum quæ in nostra sunt potestate. nam simal atque diiudicamus ex consultatione, affectamus deliberatione. Quid est igitur electio, figura sit dictum, & circa quæ uersatur: & eorum esse quibus ad ipsos fines acceditur.

De uoluntate, & uoluntate affectabili.

CAPVT IIII.

Voluntatem autem finis quidem ipsius esse, iam paulò anteà diximus. Sed uidetur alijs quidem esse ueri boni, alijs apparentis boni. Atque sit sententia quidem eorum qui uerum bonum id essè censent, quod est affectabile uoluntate: ut id non sit affectabile uoluntate, quod is qui non rectè expetit, uult. Nam si sit, erit & continuò bonum. at erat fortè malum. Sententia autem eorum qui bonum apparens inquiunt esse quod est affectabile uoluntate, ut nihil sit prorsus quod suapte natura sit affectabile uoluntate: sed id quod unicuique uidetur. at aliud alij uidetur, & repugnantia fortè. Quòd si hæc non placent: dicendum est simpliciter quidem & reuera uerum bonum esse affectabile uoluntate, unicuique uerò, id quod unicuique uidetur. Studioso igitur id est affectabile uoluntate, quod uerè est bonum: uitioso uerò, quicquid contigerit. Fitq; hoc perinde atque in corporibus ipsis. his enim quorum corpora bene sese habent, salubria sunt ea quæ uerè talia sunt. ijs autem quorum corpora sunt ægrota, non hæc ipsa, sed alia. similiter & amara ac dulcia, & calida, atque grauia, & singula cæterorum. Studiosus enim homo rectè singula iudicat, & singulis in rebus id ipsi uidetur, quod uere est tale. in unoquoque enim habitu sunt propria quædam honesta atq; iucunda, atq; in singulis plurimum fortasse præstat uir studiosus in dignoscendis ijs quæ uerè talia sunt: proptereà quòd est ut norma quædam atq; mensura ipsorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. Ipsa nanque bonum quidem non est, bonum tamen esse uidetur. prosequuntur igitur ipsam tanquam bonum: dolorem autem fugiunt tanquam malum.

Ideo reprehédebat Anacharsis, quòd certámibus artificibus, qui non essent opifices iudicarent: contrà Fabius felices artes dicit, si de illis soli artifices artis iudicent.

De

De iis quæ in nostra sunt potestate.

CAP. V.

Cum igitur finis quidem sit affectabilis uoluntate, ea uerò quibus itur ad finem, consultabilia sint atque eligibilia: fit ut actus ij qui circa hæc uersantur, ab electione proficiscantur, nostráque sponte efficiantur. At operationes uirtutum circa hæc ipsa uersantur. nostra igitur in potestate ipsæ uirtutes, & identidem uitia collocantur. Quibus enim in rebus nostra in potestate situm est agere: in ijs & non agere. & in quibus non agere, in ijs est & agere. quare si agere bonũ (quod honestum est) in nobis est situm, & non agere (quod est turpe) in nobis est collocatum: & si non agere malum (quod est honestum) in nostra est potestate: & agere (quod est turpe) in nobis est situm: quod si in nobis est situm tam honesta quàm turpia agere: & simili modo non agere: hoc autem erat bonos & malos esse: in nobis certè est situm nos probos & improbos esse. Dicere autem sua sponte neminem prauum, nec inuitum quenquam beatum esse: alterum falso est simile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo est inuitus: sponte autem nostra prauitas comparatur, uel obstandum est ijs quæ modò sunt dicta, & hominem non esse principium est dicendum, neque procreatorem actuum perinde ac liberorũ. quòd si hæc uera uidentur: nec in alia ulla, principia actuum quàm in ea quæ sunt in nobis reducere possumus: quorum principia sunt in nobis, ea quoque in nobis sunt sita, sponteque à nobis fiunt. Hæc ita esse testes sunt & priuatim singuli homines, & ipsi legumlatores. nam eos quidem qui praua faciunt, si modò non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipsi non fuerint

Nostra in potestate virtutes, & vitia collocantur, cõtra ipsum Chrysippũ ponentẽ, omnia fato ac necessitate venire: cuius tamẽ sententia ut & Pyrronea, exploditur.

causa, illa agant, castigant ac puniunt. ijs autem qui honesta agunt, honores instituũt: ut homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in nostra sunt potestate, nec nostra sponte efficiuntur, nemo prorsus hortatur: quippe cùm uanum sit persuasum esse cuipiam non calere, aut non dolere, aut non esurire, aut quiduis aliud tale. nam nihilominus hæc ipsa patietur. Etenim pro ignoratione etiam ipsa pœnas instituunt, si quispiam ignorationis esse sibi causa uideretur. Ebrios namque duplici pœna afficiendos esse putarunt. principium enim in ipsis est: quippe cùm in ipsorum sit potestate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis est causa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem scire oportet, nec sunt difficilia cognitu. similiter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo planè quia in ipsis est non ignorare. est enim in ipsorum potestate diligentiam adhibere. at fortasse tales sunt quidem ut diligentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniusti, aut intemperantes: ipsi sunt sanè causa dissolutè uiuentes, & res iniustas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ sunt circa singula, tales efficiunt. Quod quidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui student. perseuerant enim in operando. Ignorare igitur ex operationibus quæ fiunt circa res singulas habitus ipsos emergere, nimium hebetis hominis est. Præterea memtas rationis egreditur: iniurias facientem hominem, aut intemperatè agentem, nolle se iniustum aut intemperatum esse. quòd si quis non ignorans agit ea, ex quibus erit iniustus, is sua sponte erit iniustus. Non tamen si

Ebrij qur pœna duplici puniantur.

Hebes homo dicitur ineptus & obtusi, vel magis hic, nullius ingenij.

uult cum est iniustus, desinet esse talis, ac iustus erit. Nec enim qui ægrotat, si uult, erit sanus. & fortè sua sponte ægrotat, si incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum negligebat. tũc igitur licebat ipsi nõ ægrotare. sed posteaquàm ualitudinẽ prodidit suã, nõ licet. Sicut neque fit ut quisquã resumat lapidem quẽ proiecit, erat tamen in ipso situm sumere ipsum atque proijcere. principium enim erat in ipso. Modo eodẽ & iniusto, & intẽperanti licebat quidem ab initio talẽ non fore. quapropter sua sponte est talis. sed posteaquàm talis est factus, non licet ipsi nõ esse talem. Nõ solum autẽ animi uitia, nostra sponte fiunt: sed corporis etiã interdũ à nonnullis identidem comparantur. Quos quidem & increpamus: eos enim qui natura sunt turpes, repræhendit profectò nemo, sed eos qui per inertiam tales atq; otiũ euaserunt. Idem & circa imbecillitatem euenire uidetur, & cùm quispiam membris est captus. nemo nanque exprobrabit cuiquam idipsum, si sit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæcus, sed potius miserebitur. Quòd si ebrietate, uel aliquo alio flagitio captus sit oculis, omnes utique carpent, ac increpabunt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in nostra sunt potestate, repræhenduntur: ea uerò quæ non sunt, non increpantur. hæc cùm ita sint: & in cæteris ea uitia quæ increpantur, nostra in potestate sunt collocata. Sed fortasse quispiam dicet, uniuersos quidem homines id affectare semper, quod bonum apparet, ipsius tamen apparentiæ dominos ipsos non esse. Sed qualis tandem unusquisque est, talem & finem ipsi uideri at si habitus ipsius aliquo modo sibi quisque est causa: erit & apparentiæ ipse sibi quodãmodo causa. sin uerò nemo est sibi mala agen-

Aegritudo & vitia per nos acquiri possunt, sanitas & virtus non potest.

Naturæ vitia nemo repræhendit.

Vitia corporis reprę hendenda.

di causa: sed hæc ob ignorationem finis ipsius agit, putans per ea se summum bonum consecuturum, affectatióque finis non in nostra est potestate, sed ita natum esse oportet, ut habeat quasi uisum, quo quidem rectè discernet, & id expetet quod uerè est bonum. atque is est ingenio bono: cui idipsum bene sese habet natura (id enim quod maximum est atque pulcherrimum, & quod fieri non potest ut ab alio accipiat atque discat, quale est ortum natura, tale habebit) atque hoc rectè natura beneq; ortum esse ipsa est habilitas perfecta, ueraq; naturæ. Si igitur hæc uera sunt, cur magis uirtus sponte nostra quàm uitium comparabitur? Ambobus enim similiter tam bono quàm malo finis ipsa natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur. cætera autem agunt quouis modo: ea ipsa referentes ad illum. siue igitur finis non natura talis unicuique uideatur, sed sit aliquid etiã apud ipsum, siue quidem finis sit naturalis: quia uerò sua sponte uir studiosus cætera agit, uirtus sponte comparetur ac acquiratur: uitiũ quoque non minus comparabitur sponte. Et homini nanque malo eadem competunt: & actuũ, & finis respectu. Si igitur (ut dicitur) nostra sponte comparantur uirtutes (ipsorum enim habituum nos ipsi concausæ quodammodo sumus, finémque talem ex eo ponimus, quia nos tales sumus) uitia quoque sponte ab hominibus acquirentur: similes enim subeunt modos. Cõmuniter igitur dictũ est de uirtutibus: & genus ipsum figura: mediocritates inquam ipsas esse ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia esse illa per se agendi, nostráque in potestate collocatas esse, & nostra fieri sponte: atque ita ut ipsa recta ratio iubet. Verùm non similiter nostra sponte actus ac habitus fiunt. actuũ enim

enim à principio usque ad finem domini sumus, ipsa singula cognoscentes, habituum uerò principij. Singulorum autem additio non est nota, quemadmodum & in aduersa fit ualetudine: sed nostra sponte ideò fiunt, quia nostra erat in potestate sic aut non sic agere atque uti.

At nunc repetentes, de singulis dicamus uirtutibus, quænam sint, & circa quæ uersentur, & quo etiam modo: ex quibus & illud simul emerget, quòd sunt ipsæ uirtutes. atque de fortitudine primùm dicamus.

De fortitudine & forti.

CAPVT VI.

FOrtitudinem itaq; circa metus mediocritatem esse, fiduciasq;, perspicuum iam euasit. metuimus autē ea quæ terribilia sunt. atque hæc simpliciter dicendo sunt mala. quapropter & ueteres metum diffinientes, expectationē inquiunt esse mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiam, paupertatem, morbos inimicitias, mortem. at non circa hæc omnia uir fortis esse uidetur. sunt etenim nonnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honestum est: & non metuere, turpe. infamiam nanque qui timet, est probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen tralatione dicitur à quibusdam: quippe cum aliquid simile uideatur habere. est enim & ipse fortis interritus quidam. paupertatem autem metuere forsitan nō oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobisipsis proueniūt. nec tamen is est fortis, qui hæc non metuit: sed hunc etiam fortem similitudine quadam uocamus, nonnulli enim homines in bellicis quidem periculis meticulosi sunt: liberales autem sunt, & ad erogādas pecunias animo sese habent. At neque si quis pro filiorum atque uxo

Lib. secūdo cap. 6.

Metus est mali expectatio.

uxoris pudicitia timet, aut inuidiam metuit, aut aliquid tale, timidus est. Neq; etiam fortis, si cùm est uerberibus cædendus, confidit. Circa quæ igitur terribilia uir fortis uersatur: An circa ea quæ sunt maxima: etenim nemo tolerantior est malorum homine forti. mors autem maximè omnium est terribile. est enim ultimum uitæ: & nihil post, homini mortuo aut bonum, aut malũ esse uidetur. At enim neque circa omne genus mortis uir fortis esse uidetur. Non enim circa mortem eam quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quam ergo mortem uir fortis erit? An circa eam quæ est pulcherrima: talis autem est ea quæ fit in bello. in maximo nanq; fit & pulcherrimo profectò periculo. Eodem accedunt & ipsi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à regibus sunt instituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui circa honestam mortẽ, & ea omnia quæ repentè eueniunt atq; afferunt ipsam, interritus est. huiusmodi uerò sunt ea quæ in bello contingunt. Quinetiam & in mari, & in ipsis morbis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de salute sua desperant, & genus tale mortis molestè ferunt: illi uerò spe propter experientiam sunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq; agunt in quibus uires habent locum, aut honestum est mori. quorum neutrum est in tali genere mortis.

Mors cur omniũ maximè terribile.

Quis propriè fortis.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis extremis. CAP. VII.

NOn est autem idem uniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatem superat hominis. id igitur unicuiq; terribile est homini sanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differunt, & intentione, remissionéque, similiter

militer autẽ & ea quibus confidimus. Fortis itaq; impauidus est ut homo: atque timebit quidẽ & huiuscemodi res formudolosas. uerùm, ut oportet & ut dictat ratio tolerabit, honestatis causa. hæc enim ipsius uirtutis est finis. Fit autẽ ut hæc & magis & minus timeant homines. & etiam ut ea quæ non terribilia sunt, ut terribilia metuant. atq; delinquitur, cum metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemadmodũ oportet, aut non quando oportet, aut aliquid talium. similiter peccatur & circa ea quibus cõfidimus. Qui igitur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, & ut oportet, & quando oportet, fert & metuit, & identidem confidit, is homo est fortis. fortis enim pro dignitate, & ut ipsa ratio iubet, tam patitur quàm etiam agit. Finis autem operationis omnis is est, qui accommodatur habitui & uiro etiam forti honestum est ipsa fortitudo. Talis igitur & ipsius est finis. singula namq; suo fine definiuntur. Fortis igitur honesti causa, subit & agit ea quæ ad ipsam fortitudinem pertinent. Exuperãtium autem is quidem qui in non metuendo exuperat, nomine caret. atq; dictum est antea, nominibus complura uacare. at uocari potest insanus quidem uel stupidus: si nihil omnino neque motus terræ, neq; fluctus (ut de Celtis dicitur) metuat. Sed is qui circa res formudolosas exuperat confidẽdo, audax est. uidetur autem ipse audax & arrogans esse & fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis circa res ipsas formudolosas: talis & ipse uideri uult. itaq; imitatur illum in quibus potest. Quapropter & complures ipsorum audaces sunt simul & timidi. in his enim audentes res formudolosas nõ sustinẽt. Is autẽ qui metuendo exuperat, timidus est. Nã timet ea quæ nõ oportet, & ut non opor

Celtę populi Hispanię olim multa immanitate vsi dicuntur. Hos Herodotus ponit extra cypos Herculis finitimos Cynetis, omnium in Europa ad occasum habitantium vltimis. Aretinus pro Celtis Gallos interpretatur.

oportet, & omnia talia ipsum sequuntur. deficit autem & in confidendo. Sed in doloribus exuperans magis est manifestus. meticulosus igitur male sese habet circa spem, quippe cùm uniuersa metuat: fortis uerò contrà sese habet. confidere nanque, bene sperantis hominis est. Circa igitur hæc uersatur & audax, & meticulosus, & fortis. Sed diuerso modo ad hæc sese habent. illi nanque exuperant & deficiunt: at hic mediocriter sese habet, & ut oportet. Et audaces quidem præcipites sunt ante ipsa pericula, & uolunt ea, sed cùm in ipsis sunt, tergiuersantur. Fortes autem in ipsis quidem operibus feruidi sunt, anteà uerò quieti. Vt igitur dictum est, fortitudo mediocritas est circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia sunt, in ijs quæ diximus. & eligit atque fert ipsa: quia est honestum, & quia est turpe non subire atque perferre. Mortem autem sibi consciscere ob fugiendam paupertatem, aut amorem, aut molestum aliquid, non fortis est hominis, sed potius timidi. est enim mollitudinis, laboriosa fugere: atque non quia res est honesta, oppetit mortem: sed quia malum, fugit. Fortitudo igitur tale aliquid est.

Quòd quinque modi fortitudinis non ueræ. CAP. VIII.

Fortitudo ciuilis.

DIcuntur autem & aliæ Fortitudines quinque modis. Atque prima est ipsa ciuilis. maxime autem similis est. ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legibus, & opprobria honorésue pericula subire uidentur. & propterea fortissimi uidentur esse, apud quos timidi quidem infames sunt: fortes autem afficiuntur honore. Tales & Homerus affert, ut Diomedem ac Hectorem. dicit enim Hector,

Homerus. Hector.

Nam

Nam me Polydamas ante omnes ipse reprændet. Polydamas.

Et Diomedes, Diomedes.

Inter enim dicet Troianos optimus Hector,

Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc autem ex eo maximè similis est ei de qua suprà diximus, quæ fit ob uirtutem. Ob pudorem enim & appetitionē honestæ rei, honoris inquā, & ob fugiendā repræhensionem, quæ quidem est turpis. in eodem posuerit quispiam & eos qui cōpelluntur à magistratibus. Verùm deteriores eò sunt, quòd non ob pudorem, sed ob metum id faciunt: & fugiunt non rem turpem, sed rem molestam. cogunt enim ij qui potestatē habēt, ut Hector.

Quem procul à pugna trepidantem forte uidebo: Homerus In Iliade, Socrates in Lacete de fortitudine disputant.

Is canibus fiet, fiet quoque uulturis esca.

Idem faciunt & qui alijs imperāt, & si recedūt, uerberibus afficiūt, & qui ante muros, fossas, & huiusmodi construunt aciem. omnes enim cogunt. At non necessitate, sed quia res est honesta, fortē esse oportet. Videtur etiam & ipsa singularium rerum peritia fortitudo esse. quapropter & Socrates, fortitudinem scientiam esse putauit. Tales autē alij quidē in alijs sunt, in rebus autē bellicis milites. sunt enim in bello complures res uanæ, quæ quidem maximè ipsis sunt notæ. atque ideò fortes uidentur, quia quales sunt illæ, alij nesciunt. Deinde & aduersarios offendere, & seipsos tueri maximè experientia possunt, & euitare hostis conatus, & illum percutere, cùm armis uti poßint, & talia habeant, ut & ad faciendum sint, & ad non patiendum aptißima. quibus efficitur, ut ipsi tanquam aduersus inermes armati & tanquam aduersus rudes ludi magistri decertent. etenim in huiuscemodi certaminibus non Fortitudo militaris. Socrates.

ij sunt

Hermeum, loci nomē, in Euboea, in quo cùm ciuitatē obsiderent Athenienses, vbi arcē ceperūt, Carōtem ducem Thebanorū in subsidiū missum occiderūt: qua re cognita, eius milites animis deiectis fugerunt: vrbanæ verò copiæ, quæ sequutur erant, interierunt.

ij sunt pugnacißimi, qui fortißimi sunt: sed ij qui uires amplißimas habēt, & optimè sese habēt corporibus. At *uerò milites tūc timidi fiunt, cū excrescit periculum, & inferiores sunt copijs ac apparatu. primi nanq; fugā arripiunt: urbanæ uerò copiæ manent, atq; intereūt. quod quidē & in* Hermeo *accidit. Hæ nāq; turpe fugere, & mortē tali saluti præferendā esse censent. illi uerò ut superiores ab initio sese obiectāt periculis: re autem intellecta, fugam arripiūt, mortem magis quàm dedecus formidantes. Sed uir fortis nō est talis.* Atqui *iram etiam ad fortitudinem referunt.* Fortes *enim & ij uidētur qui ob iram feruntur, perinde atq; feræ in eos, qui ipsos uulnere affecerūt: quia & fortes concitantur ira. est enim ira res impetuosißima ad aggrediēda pericula. quapropter &* Homerus *dixit:* V*ires iniecit iræ, & animū ira concitauit: & acuta per nares uis, & efferbuit sanguis.* Hæc *enim uniuersa iræ concitationem, impetúmue significare uidentur. fortes igitur ob honestatem agunt, & ipsa ira subministrat: feræ autē ob dolorē: quia nāque uulnus acceperūt, uel quia timēt, nam si sus in lustris sint, non inuadunt.* Non *igitur sunt fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præuidentes malorum. nam hoc pacto & ipsi asini cùm esuriunt fortes essent: non enim à pabulo uerberibus dimouentur.* Adulteri *quoque propter libidinem multa audent. non igitur fortes sunt, qui ob dolorem ac iram ad pericula compelluntur.* Maxime *autem naturalis ea esse uidetur, quæ est ob iram: & esse fortitudo electione sumpta, fineq; & ipsi etiā homines, cum irascuntur, dolent, cùm ulciscūtur capiūt uoluptatem. qui autē propter hæc agunt: pugnaces quidem sunt, at non fortes. non enim ob*

hone

honestatem agunt, nec ut ratio præcipit, sed ob ipsum affectum. Aliqua tamẽ ex parte sunt similes fortibus. Nec etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam ex eo quia sæpe, multosq; uicerunt, fiduciã in periculis habent. Sunt autem similes fortibus, quia utrique confidunt. sed fortes quidem ob eas res, quas paulò anteà diximus. illi uerò quia se superiores esse putant, & nihil uicißim suscepturos mali. tale & ipsi ebrij faciunt. sperant enim omnia sibi prospere euenire. cùm uerò non eueniunt ipsis talia, fugam arripiunt. At uiri fortis erat, res eas quæ sunt hominibus & uidentur formidolosæ, ferre: quia honestum est ferre, & turpe est non ferre. Quãobrem & magis fortis esse uidetur, subitis potius in terroribus interritum esse ac sine turbatione, quàm in præuisis. est enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu. nã anteà uisa, cogitatione & ratione quispiam eliget: at ea quæ repente eueniunt, habitu. Fortes etiam esse uidentur & qui ignorant. Et sunt non longè ab ijs, qui spe freti confidunt: deteriores autem sunt, quantum dignitatis nihil habent. illi autem habent. Quapropter & aliquo tẽpore manent. hi uerò decepti, si cognouerint uel suspicati fuerint aliud esse, quàm putabant, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit, cùm in Lacedæmonios tanquàm in Sycionios incidissent. Dictum est igitur quales nam sint ipsi fortes: & ij rursus qui fortes esse uidentur.

Ob spem.

Ob ignorantiam.

De dolo Lacedæmoniorum cũ Sycioniis & corũ armis mutatis, aiunt Xenophontẽ historiam reliquisse.

De proprietatibus Fortitudinis. CAP. IX.

QVanquàm autem circa fiducias, metusq; fortitudo uersatur, tamen non simili modo circa utrunque, sed magis circa res formidolosas uersatur. qui nanque in hisce non turbatur, atque se habet circa has ut oportet; magis est fortis, quàm is qui circa ea in quibus

confiditur, se habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur, quia res (ut dictum est) inferentes dolores tolerant. idcirco fortitudo dolores affert, & nõ iniuria laudatur. Difficilius enim est dolores ferre, quàm à uoluptatibus abstinere. Enimuerò fortitudinis finis iucũdus esse uidetur. uerùm ab euenientibus doloribus obfuscatur: ut & in certaminibus fieri solet. nam pugilibus finis quidem ipse iucundus est gratia cuius certant, coronæ, inquã, atq; honores, sed cædi molestum est: cùm sint è carne, dolorésque afferunt. & omnis omnino labor. Atque quia hæc sunt multa: ideò id gratia cuius certant, cùm sit res parua, nihil iucundi uidetur habere. quòd si tale & circa fortitudinẽ est, mors quidem atq; uulnera forti uiro molesta erũt, atq; inuito. feret tamẽ, quòd honestum est ea ferre, uel turpe nõ ferre. Atq; quò magis omni uirtute pollet & felicior est, eò magis ob mortẽ sanè dolebit. Vir enim talis maximè dignus est uita, maximisq; bonis priuatur, id ipsum sciens, quod quidẽ dolorem affert. uerùm nihilominus est fortis: & eo magis fortasse, quòd honestatẽ quæ est in bello, his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cũ uoluptate operemur, nisi quoad attingitur finis. Nihil autem fortasse uetat, non eos qui tales sunt præstantißimos milites esse: sed eos qui minus quidẽ sunt fortes: nullũ autem aliud bonum habẽt. hi nanque parati sunt sese periculis obiectare, uitámque pro paruo emolumento perdunt. De fortitudine igitur hactenus dixisse sufficiat. Quid autẽ est, ex ijs quæ diximus nõ est difficile cõpræhendere, ac aßignare figura.

De Temperantia. CAP. X.

POst hanc autem de temperantia dicamus. Hæ nanque uirtutes partium earum esse uidentur, quæ sunt rationis

rationis expertes. Atque temperantiam circa uoluptates mediocritatem esse, iam anteà diximus. minus enim, & non similiter circa dolores uersatur. In eisdem autem & intemperantia esse uidetur. sed nunc circa quas est uoluptates, determinemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates: ut honoris cupiditas, & auiditas disciplinæ. nam tam ambitiosus quàm auidus disciplinæ eo gaudet, cuius est auidus. & corpus nihil, sed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuscemodi alliciuntur, nec temperantes, nec intemperantes dicũtur. Pari modo neq; qui circa cæteras uoluptates, quæ non attribuuntur corpori, occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies consumunt, uerbosos quidem atque deliros, intemperantes autem non consueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum causa dolent. temperantia igitur non circa animæ, sed circa corporis uoluptates uersatur. Non tamen & circa has ipsas omnes. Qui nanque rebus ijs gaudent quæ uisu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura: nec temperantes nec intemperantes dicũtur: etsi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neq; qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur. nemo enim aut eos qui cantu, uel histrionis gaudent uoce, plus quàm oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eisdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent, nisi per accidens. non enim eos qui malorum aut rosarum aut uaporum, sed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperãtes dicimus esse. his enim intemperantes ex eo gaudẽt, quia per hos ipsis rerũ ca-

rum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cùm esuriunt, epularum gaudentes odore, at his delectari intẽperantis est: quippe cùm eius hæc obijciantur cupiditati. Atqui neque cætera animalia uoluptatem, nisi per accidẽs, per hosce capiunt sensus. Neq; enim odore leporum, sed esu gaudent canes: odor autem sensum ferit. neq; uoce bouis leo, sed esu. per uocem autem sensit illum esse propinquum: atque hoc ipso gaudere uidetur. Pari modo, neque si uidit aut inuenit ceruum, aut feram capram, hoc ipso gaudet, sed quia cibum habebit. circa uoluptates igitur tales, temperantia, intemperantiaq́; uersantur, quæ quidem & cæteris animalibus sunt communes. Quocirca seruiles & ferales esse uidentur. hæ autem sunt quæ tactu, gustuq́; suscipiuntur. At enim & gustu intemperantes parum, uel minime uti uidentur. gustus enim officium, saporum iudicium est. quod quidem ij faciunt, qui uina probant & epulas condiunt. non nimium autem hisce gaudent intemperantes, sed uoluptate, quæ fit omnis per tactum: & in esculentis, ac poculentis, & in ijsce quæ uenerea nuncupãtur. Quapropter & quidã uoluptatibus deditus epularum (Philoxenus inquã Eryxius) precatus est, ut longius sibi guttur quàm gruis fieret, proptereà quòd tactu delectabatur. Sensuum igitur maximè communis est is, circa quem intemperantia uersatur. Atq; proptereà iure uituperanda esse uidetur, quòd hominibus non ratione qua homines sunt, sed qua animalia, accidit. talibus igitur gaudere, maximeq́; talia amare, ferale est. Etenim liberalißimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt, exceptæ sunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem caloremq́; fiunt. non enim intemperantis

Philoxen⁹.

tis tactus circa uniuersum est corpus, sed circa quasdam corporis partes.

Quòd diuersæ sint cupiditatum species.

CAPVT XI.

CVpiditatum autem aliæ communes esse uidentur, aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas, naturalis est. omnes enim cùm indigent nutrimento, siccum aut humidum alimentum, & nõnunquàm utrunque cupiunt. cubile etiam cupit (ut inquit Homerus) iuuenis atq; uigens. Non autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca nostrum idipsum esse uidetur. habet tamẽ & aliquid naturale. Alios enim alia delectant: & quædam quibusdam magis, quàm alia quæcunq;, sunt uoluptati. Hæc cùm ita sint: in naturalibus quidem cupiditatibus pauci peccãt, & ad unũ, ad ipsum inquam plus. Cùm enim quispiam quæuis comedit, aut bibit donec impleatur superfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipsa nanq; naturalis cupiditas, indigẽtiæ est repletio. quapropter hi furẽtes circa uentrẽ dicũtur: quia ultrà quàm oportet ipsum implẽt atq; refercuint. Tales autẽ ij fiunt qui mãcipijs sunt persimiles. At circa proprias cupiditates, cõplures hominum, multisq; modis delinquũt. Nã cùm taliũ amatores ex eo dicantur, quia uel gaudent quibus non oportet, uel magis quàm oportet, ut ipsi multi, uel non ut oportet: in uniuersis intẽperantes excedunt. gaudent enim quibusdam, quibus nõ oportet gaudere: quippe cum sint odio digna. & si taliũ quibusdã oporteat gaudere, magis illis gaudẽt quàm oportet, & quàm ut ipsa gaudet multitudo. Eã igitur exuperationẽ, quæ est circa uoluptates, intemperantiã esse & uituperabilẽ, cõstat. Circa uerò dolores,

non ut in fortitudine, sic in ipsa tẽperantia fit. ut tempe-rans quidem dicatur quispiam ferẽdo dolores, intempe-rans autem non ferendo. sed intẽperans quidẽ ex eo di-citur, quia dolet magis quàm oportet, cũ uoluptate non potitur. atq; ipsum dolorẽ affert ei ipsa uoluptas. tem-perans autem ex eo, quia absentia rerũ earum quæ effi-ciunt uoluptatem, non dolet, illisq; abstinet. Intemperãs igitur ea omnia quæ afferunt uoluptatem, uel ea quæ maxime cõcupiscit, & à cupiditate adeò ducitur, ut il-la cæteris omnibus anteponat. quapropter & non adi-piscens & cupiens dolet. cupiditas enim est cum dolo-re. Absurdo autem est persimile ob uoluptatem dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gaudentes homines quàm oportet, non nimiũ fiunt. Non est enim in sensibilitas talis humana. etenim animalia cætera cibos discernunt: & quibusdam quidem gaudent, à quibusdam uerò abhorrẽt. quòd si quis sit, cui nullius prorsus est uo-luptati, nec ullus ab alio differt: is longè ab homine di-stat: nomen autẽ non habuit talis, quia non facile fit. Vir autem tẽperans in his mediocriter sese habet. Nec enim ijs gaudet, quibus intẽperans maximè delectatur: sed po-tius molestè fert, nec ijs omnino quibus delectari non de-cet, nec uehementer ullis rebus huiuscemodi delectatur, neq; si absint dolet, neq; cupit, nisi mediocriter semper, nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipsum delectat. mediocriter autẽ & ut oportet, eas res appetit, quæ uoluptate quidẽ afficiunt: ad sanitatem autẽ & bonã corporis habitudinem cõfe-runt: & res cæteras uoluptatis effectrices identidem, si nec impedimento sint dictis habitibus corporis, nec ho-nestatis cancellos, nec facultatũ metas egrediantur. Nam

qui

qui ita sese habet magis quàm dignum est, eiusmodi uoluptates amare uidetur: at temperans non est talis: sed ita sese habet, ut ipsa ratio recta præscribit.

De Temperantiæ extremis. CAP. XII.

NOstra autem sponte, magis intemperātia quàm timiditas comparatur. Hæc enim ob uoluptatem: timiditas fit ob dolorem. quorum alterū expetimus, alterum fugimus. & dolor quidē distrahit, atque corrūpit naturam eius qui habet ipsum; uoluptas autē nil tale facit: magis igitur intemperantia, nostra sponte, quàm timiditas cōparatur. Quapropter & repræhensione magis est digna. Nā ad res afficiētes uoluptate, facilius est assuescere: sunt enim complures tales in uita. & assuefactio fit sine periculo. in rebus autē formidolosis, contrà. Videbitur etiam timiditas nō perinde atq; singula, spōte agendi principio subijci. Hæc enim nō affert dolorē, sed illa adeò dolore distrahūt, ut & arma proijcere, & cætera cōtra decus agere cōpellāt. quapropter & uiolenta esse uidētur. At intēperantia fit cōtrà. singula nāq; sponte agēdi principio magis subijciūtur: quippe cū intemperans ea percupiat atq; affectet. totū autem minus. nemo enim cupit intemperās esse. Nomē autem intemperantiæ, & ad puerilia delicta ferre solemus. habēt enim similitudinem quandā. Vtrum autem ab utro dicatur, nihil ad præsentem refert sermonem. cōstat tamē à priore posterius dici. atq; non absurdè uidetur esse trāslatum. Est enim castigandū, & temperandum id omne, quod turpia concupiscit, & incrementum suscipit magnum, atq; luxuriat. talis autem est ipsa cupiditas maximè, atq; puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hisipsis maximè uiget appetitio rerum earū, quæ uolu-

ptate afficiunt, si igitur non obtemperet, neque subijci patiatur, nimium efferetur. est enim uoluptatum appetitio insatiabilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipsi amenti, id quod est sibi affine exauget. quòd si magnæ sint uehementesq; cupiditates, rationem quoque extrudunt, atq; eijciunt. Quam ob rem mediocres sint ipsæ & perpaucæ, & rationi non aduersentur oportet. Atque id quod est tale: obediẽs, & temperatũ, castigatúmque uocamus. Vt uiuere autem puerum sub pædagogi præceptis oportet: sic & cupiẽdi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem esse cum ratione oportet. nam utriusq; propositum est honestas. Atque uir temperans ea cupit, quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto & ipsa ratio dictat. hæc igitur sint de temperantia dicta.

ETHICORVM ARISTOTELIS
LIBER IIII.
De liberalitate, & eius extremis.
CAP. I.

DEINCEPS *autẽ de liberalitate dicamus: uidetur autem mediocritas circa pecunias esse. Non enim bellicis in rebus ipse uir liberalis: nec in quibus laudatur uir tẽperãs, nec etiã in iudicijs, sed in dãdis capiẽdisue, & magis in dãdis pecunijs laudatur. atq; pecunias ea dicimus uniuersa, quorũ æstimatio mẽsuratur nũmo. Est autẽ & circa pecunias exuperatio quidẽ ꝓdigalitas, defectio autẽ illiberalitas. & illiberalitatem*

ralitatem quidem ac auaritiā ijs ſemper accōmodamus, qui magis quàm oportet pecunijs ſtudent. Prodigalitatem autē nectentes nonnunquam afferimus. Nam eos homines qui ſunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. quapropter & flagitioſiſſimi tales homines eſſe uidentur. multa nāque uitia ſimul habent. At nō propriè tali nomine nuncupantur. eſt enim prodigus qui malū unum aliquot habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim eſt qui ob ſeipſum perditur. uidetur autem & patrimonij diſsipatio interitus quidam ipſius eſſe: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodigalitatē accipimus. Rebus autē ijs quarū eſt aliquis uſus, & bene uti & malè etiā poſſumus. At diuitiæ res ſunt tales, is autem optimè re quauis utitur, qui eam uirtutē habet, quæ ad rem illā accōmodatur. & diuitijs igitur optime is utetur, qui uirtutē eam habet, quæ ad pecunias attinet. hic autem eſt ipſe uir liberalis. Atqui ſumptus quidē, datioq; pecuniarū, eſt uſus earū: acceptio uerò conſeruatioq; poſſeſsio potius eſſe uidetur. quocirca uiri liberalis eſt potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & nō capere unde nō oportet. Eſt enim ipſius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm ſuſcipere: & honeſta potius agere, quàm nō agere turpia. nō eſt autē obſcurū, cùm das quidem, ſequi ut beneficia cōferas, honeſtaq; agas: cū capis uerò, ut ſuſcipias, aut nō turpia agas. Gratia prætereà ſequitur eum qui dat, non eū qui capit. Et laus etiā magis. Facilius eſt etiam non accipere, quàm dare. homines enim multò minus erogant ſua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoque qui dant, liberales dicūtur. ſed qui nō accipiūt, non

Patrimonii diſsipatio eſt quidam interitus.

ob liberalitatẽ, ſed ob iuſtitiã potius laudantur, qui ue-rò capiũt, non laudantur ualde. Liberales inſuper homines, maxime omniũ ferè ſtudioſorũ amantur, proſunt enim. at id conſiſtit in dando. Omnes autem actus uirtutum honeſti ſunt, & honeſtatis cauſa fiunt. Et liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit. Et rectè. dabit enim quibus oportet, & quod oportet, & cũ oportet: cæteraq́; omnia obſeruabit, quæ dandi actum rectũ ſequuntur. Et etiam cum uoluptate, uel ſine ullo dolore. Id enim quod per uirtutem efficitur, afficit uoluptate, aut fit cum indolentia ſanè, minime uerò affert dolorem. At is qui dat quibus non oportet, aut nõ honeſtatis gratia, ſed ob aliquam aliam cauſam, non liberalis, ſed alius quidã dicetur. Et itidem is qui dando dolet: honeſtis enim actibus talis pecunias anteponet. quod quidem non eſt liberalis. At uerò neque capiet unde non oportet. Talis enim acceptio nõ eſt eius qui pecunias non magni facit: nec etiã ad poſtulandũ propenſus erit. facile nanque ſuſcipere beneficia, non eſt hominis beneficia conferentis. Verùm unde oportet, accipiet: ex proprijs inquam rebus nõ quia idipſum honeſtũ ſit, ſed quòd neceſſariũ, ut donare poßit. At neq; res ſuas negliget, quippè cũ per illas quibuſdã affectet opem afferre. neq; quibuſuis dabit: ut quibus oportet, & quando & ubi eſt honeſtum, largiri poßit. Attinet etiam nimirum ad hominem liberalem, ut in dando adeò exuperet, ut ſibijpſi pauciora relinquat. Eſt enim liberalis non ad ſeipſum reſpicere. At enim pro facultatibus ipſa liberalitas dicitur. liberalis enim actio non in multitudine rerum quæ dantur, ſed in habitu dantis conſiſtit. hic autem pro facultatibus erogat. nihil igitur prohibet, eum magis eſſe liberalem

ralem qui pauciora largitur, ſi modò minores ei ſint facultates. Magis autem ij liberales eſſe uidentur, qui non compararunt ſibi facultates, ſed ab alijs acceperunt. Nec enim experti ſunt indigentiam, & opera omnes ſua amant, ut parentes, atque poëtæ. At uerò facile non eſt liberalem, diuitem eſſe. Quippe cùm non ſit ad capiendum & conſeruandum, ſed ad erogandum procliuis: neque magni per ſe faciat ipſas pecunias, ſed cauſa dandi. Quapropter & accuſatur fortuna, quòd homines ij qui maxime ſunt digni, minime ſunt locupletes. Accidit autem idipſum non ſine ratione. fieri enim non poteſt ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut habeat ipſas, quemadmodum & cæteris in rebus fieri ſolet. attamen non dabit quibus non oportet, neque quando non oportet. & de cæteris talibus ſimuli modo. non enim ageret liberalitatis ipſius lege, & conſumptis ad hæc ipſa fortunis, ad ea quæ oportet, & cum oportet ſumptus facere, dareq́; non poſſet. Etenim is eſt (ut paulò anteà diximus) liberalis qui pro facultatibus erogat, & in quibus oportet. Qui uerò exuperat, prodigus eſt. Quocirca tyrannos prodigos non dicimus. non enim facile uidetur eſſe, dando, ac erogando tantam rerum quas habent copiam exuperare. Cùm igitur liberalitas mediocritas ſit circa dandas, capiẽdasq́; pecunias, liberalis dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis, atq; cum uoluptate, & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cùm uirtus circa utrunq; ſit mediocritas: utrunque faciet ut oportet. ſequitur enim dationem bonam talis acceptio. ea uerò quæ non eſt talis, contraria eſt. Eæ igitur quæ ſequuntur, fiunt in eodẽ ſimul: contrariæ

uerò

uerò non fiunt. Quòd si præter id quod oportet, & bene sese habet, contigerit ipsum pecunias erogare, dolebit sanè, moderatè tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro quibus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor. Est etiam in rebus pecuniarijs lenis socius ipse uir liberalis. Potest enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias non multi facit, magisq; molestè fert, si quid, cùm oportet, non erogauerit, quàm dolet, si quid cùm non oporteret, erogauerit. Simonidisq; sententiam non probat. Prodigus autem & in hisipsis delinquit: nec enim lætatur, nec dolet pro quibus oportet, & ut oportet. atque hoc magis patebit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exuperationem quidem esse prodigalitatem. defectum autem illiberalitatem, & in his duobus, in datione atque acceptione: & sumptum enim in datione ponimus. prodigalitas igitur in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia, deficit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in paruis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium simul persistunt. Nō est enim facile, nulla ex parte capientem cunctis largiri. citò nanq; deficiunt patrimonia priuatorum hominum erogantium, qui quidem & prodigi esse uidentur. Atque talis non paulo melior uidebitur esse illiberali. Et ab ætate enim & ab egestate facile curari, & ad mediocritatem accedere potest. Nā habet ea quæ sunt hominis liberalis. dat enim & nō accipit: quanquam neutrum facit ut oportet, ac rectè. quòd si ad hoc assuescat, uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Etenim dabit quibus oportet, & capiet unde oportet. Quapropter & uidetur non esse moribus

Intellige de Ceo, non de Magnesio Eius autem Simonidis ea fuit sententia: Magis dolédū, si quid indignis erogetur, quàm si dignis non erogetur.

moribus prauus. non est enim improbi, nec ingenerosi, tam in dando, quàm in non capiendo exuperare: stolidi tamē. qui uerò hoc modo est prodigus, multò melior uidetur esse illiberali atq; auaro. Cū ob ea quæ dicta sunt, tum etiā quia prodigus quidē compluribus prodest, illiberalis autē nemini, ne sibi quidē ipsi. Sed pleriq; prodigorum (ut dictū est) & accipiunt unde non oportet, & sunt hoc ipso illiberales: ad capiendū autem proni fiunt, quia cupiūt quidem erogare. hoc autem facile nequeunt facere, cùm cito facultates ipsis deficiunt. itaque ex alienis dare coguntur, & simul quia nulla est eis honestatis cura, sine ullo discrimine, & undique capiunt. dare nanq; percupiunt. quonam autem modo aut unde, nullum est apud ipsos discrimen. Quapropter nec dationes ipsorum sunt liberales. non enim sunt honestæ: nec honestatis gratia, nec ut oportet efficiuntur. Sed interdum quos oportet esse pauperes, eos diuites faciunt. & ijs quidē qui moderati sunt moribus, nihil dant. adulatoribus autem multa, aut quampiam aliā afferentibus uoluptatem. Quam ob rem & pleriq; ipsorum intemperantes sunt. nā cùm facile erogēt, proni sunt & ad sumptus in flagitijs faciendos. atq; quia non ad honestatē uiuunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur si nullā prorsus habeat emendationē, ad hæc transgreditur. cura uerò diligentiáq; adhibita, ad medium & id quod oportet tandem deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis est. Etenim & senectus, & imbecillitas omnis auaros uidetur efficere. Estq; hominibus insita magis quàm prodigalitas. pleriq; nanque cupidi sunt magis pecuniarum, quàm ad dandam procliues. Extenditur prætereà longè, & plures species subit. complures enim

esse

eſſe uidentur illiberalitatis ac auaritiæ modi. Nam cum in duobus hiſce conſiſtat, in defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi: non omnibus ineſt tota, ſed interdum ſeiungitur, & quidã in capiendo exuperant, quidam in dando deficiunt. Qui nanque talibus appellationibus nuncupantur parci, tenaces, aridi: omnes in dando deficiunt, aliena uerò non appetunt, neque accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modeſtiam quandam, turpiumq́; rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel ſaltem aiunt ob eam rem ſua conſeruare, ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his eſt & ipſe Cuminiſector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abſtinent alienis. quippe cum non facile ſit ipſos aliena, & non alios, res ipſorum accipere. itaq; nec accipere ipſis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperãt: undiq; & quiduis capientes. Quales ſunt ij qui operationes illiberales exercent, ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nãq; omnes unde non oportet, & quantum nõ oportet accipiunt. commune autem ipſis omnibus eſſe uidetur turpis comparatio lucri. uniuerſi nanque gratia lucri: & huiuſcemodi quidem praui probra ſuſtinent. Eos enim qui grandia unde non oportet, & quæ nõ oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes, non illiberales, ſed pernicioſos ſed impios, ſed iniuſtos potius appellamus. Aleatores tamen & fures atq; latrones, illiberales ſunt. Turpi enim uerſantur in lucro. omnia nanque cauſa quæſtus agunt, & ſuſtinent probra. atq; fures quidem capiẽdi gratia, maxima peri-

Auariſſimos Plautus triparcos, & aridos etiã vocat, cuiuſmodi fuiſſe legũtur Pygmaliõ, Polymneſtor, & Euclio.

Cuminiſector, autore Eraſmo, dicitur impẽdio parcus ac ſordid'.

cula

cula subeunt. aleatores autē ab amicis, quibus dare oportet, lucrantur. utriq; igitur unde nō oportet lucrari uolentes, turpi in lucro uersantur: & omnes tales accipiēdi actus, illiberales sunt. Meritò autem illiberalitas liberalitati contraria dicitur. Nam & maius est malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccāt, quàm ea quam diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipsi contrarijs, hæc dicta sufficiant.

De magnificentia, & eius extremis. CAP. II.

CОnsequens autem esse uidetur & de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipsa uirtus quædam circa pecunias esse, non tamen sese extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, sed ad sumptus tantùm. Atque in his liberalitatem exuperat magnitudine. Nam ut ipsum nomen subsignificat, decens fit per ipsam in magnitudine sumptus. Magnitudo autem est ad aliquid. Non enim idem sumptus triremis, & spectaculorum præfectum decet. decens igitur est & ad ipsum, & in quo, & circa quæ fit. Qui uerò paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit (qualis est ille qui dicit, Atque ego sæpe dedi peregrè uenientibus ultrò) non dicitur magnificus: sed is qui in magnis. Nam magnificus quidem liberalis est. at liberalis non continuò magnificus est. Talis autem habitus dejectio quidem, circa decorum pusillitas nuncupatur. exuperatio uerò sordiditas, & circa decorum ruditas appellatur. & quot sunt tales, non circa quæ oportet exuperantes magnitudine: sed in quibus non oportet, & quemadmodum non oportet, quærentes sibi splendorem: de quibus posterius dicemus. Magnificus autem scienti similis est. Nam decorum ipsum cōtempla-

templari potest, & magnos concinnè facere sumptus. Vt enim in principio diximus, habitus operationibus, & ijs quorum est, definitur. Sumptus igitur magnifici, magni sunt & decentes: talia autem & opera sunt. sic enim magnus erit sumptus, & decens ad opus. Vt sumptu quidem opus, opere uerò dignus sit sumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnificus, honestatis causa tales faciet sumptus. hoc enim omnibus est commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate, & sine parsimonia erogando. exacta nanque ratio ad pusillitatem nimirum attinet. Atque potius quonam pacto pulcherrimum, maximéque decens fuerit ipsum opus considerabit, quàm quanti constiterit, & quonam modo confectum, quàm per minimos fuerit sumptus. Necesse est igitur ipsum magnificum liberalem etiam esse. Etenim liberalis, sumptus faciet quos oportet, & ut oportet. in his autem est magnum ipsum magnifici, ut magnitudo circa hæc liberalitatis. Et ab æquali sumptu magnificentius faciet opus. Non enim eadem est uirtus rei quæ poßidetur & operis. etenim illa quidē est ea quæ quàm plurimo pretio digna est, & pretiosißima: ut aurum. opus autem quod magnum est atq; pulchrum. talis enim operis aspectus est admirabilis. at quod est magnificum, est admirabile. atque uirtus operis est magnificentia in magnitudine. Sunt autem impensæ quas diximus ipsa honorabilia, ut ea quæ deorum heroumq; causa fiunt, dedicationes inquam, & extructiones, ac sacrificia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam liberaliter fiunt: ut si aliquo in loco ludos splendidè facere oportere putant, aut præfecturas subire nauium, aut etiam epulum publicum exhibere, atque in

uniuersis (ut diximus) & ad agentem habetur respectus quisnam sit: & quas habet facultates. digna enim his esse oportet, & non solùm opus, uerùm & ipsum facientem decere. Quocirca pauper non erit magnificus: quippe cùm ei non sint ea è quibus multos decorè faciat sumptus. Qui uerò aggreditur, fatuus est: nam præter dignitatem facit, & id quod oportet. id uerò quod rectè sese habet, à uirtute emergit. Decent autem & eos quibus talia antecedunt aut per seipsos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipsi se referunt, propinquitatis aliqua ratione, & nobiles etiam, & gloriosos, & quotquot sunt huiuscemodi. Hæc enim uniuersa amplitudinem habent & dignitatem. maximè igitur talis est ipse magnificus: & in talibus impensis uersatur ipsa magnificentia, quemadmodum diximus: & maximæ enim, & honorabilißimæ sunt. Priuatarum autem eæ pertinent ad magnificum, quæ semel fiunt: ut nuptiæ, & si quid aliud tale. Et si circa aliquid tota ciuitas, aut qui sunt in dignitatibus studeant: & circa hospitum susceptiones, & mißiones, & munera. non enim ad seipsum, sed ad publica sumptus facere magnificus solet: ipsa autem munera simile quid habẽt ijs quæ Dijs dedicantur. Ad magnificum etiam pertinet & domum à se extructam (ut diuitias) decenter habere. Est enim quoddam & hæc ornamẽtum, & item in ijs magis operibus sumptus facere, quæ diuturno tempore persistere possunt. hæc enim sunt maximè pulchra. Atque in singulis decorum ipsum seruare. Non enim eadem dijs & hominibus: & ad templum, atque sepulchrum accõmodantur. est autem unusquisq; sumptus magnifici suo in genere magnus: & magnificentißimus quidem is est,

qui est magnus in magno. hic autem is qui est in his magnus. Et differt magnum quod est in opere, à magno quod est in sumptu. pila nanq; pulcherrima, aut pulcherrimus urceus, puerilis quidem muneris magnificentiam habet: pretium autem eius pusillum est, atque illiberale. Quapropter magnifici est quocunque in genere faciat, magnificè facere. tale nanq; neque facile superari potest, & sese habet ut sumptus dignitas postulat. talis est igitur ipse magnificus. Is autem qui exuperat atque sordidus est, sumptus faciendo ultra id quod oportet, exuperat, ut dictum est. Nam paruis in rebus multa consumit, & splendorem inconcinnè captat: nunc ijs qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda, nuptiali apparatu epulum præbens, nunc subministrans comœdis, exhibens in eorum transitu purpuram, ut facere Megarēses consueuerunt. & omnia talia non honestatis, sed ostentationis diuitiarum causa facit, & ut admiratione propter hæc (ut putat) afficiatur. Atque ubi quidem multos facere sumptus oportet, paruos facit. ubi uerò opus est paruis, magnos. Pusillus autem in decoro circa uniuersa deficit. & maximis factis sumptibus in paruo perdit decorum, & quicquid facit, tardè, differendóque facit. Consideratq; quonam pacto quàm minimos faciat sumptus, & etiam queritur: cunctáq; maiora quàm oportet se facere putat. Sunt igitur hi duo habitus uitia quidem: non tamen afferunt probra: propterea quòd neq; detrimento sunt alijs, neque nimium sunt deformes.

Megara autē urbs media quidem inter Peloponnesum, Atticam, & Bœotiā sita: à qua Megarēses dicti sunt.

De Magnanimitate, & eius extremis.

CAP. III.

MAgnanimitas autem circa magna quidem, uel ex ipso nomine uersari uidetur. circa quæ uerò uersatur,

satur, primum accipiamus oportet. Atq; nihil refert, siue habitum ipsum, siue eum consideremus qui habitum habet. uidetur itaque magnanimus is esse, qui magnis est dignus, & dignum sese magnis esse censet, qui nanque non pro dignitate hoc facit, stolidus est. at eorum qui præditi sunt uirtute, nemo demens, nemo stolidus est. is igitur quem diximus, magnanimus est. Qui nanque parua meretur, & hisce dignum seipsum censet. modestus quidem, at non magnanimus est. magnanimitas enim in magnitudine, sicut & pulchritudo corpore in magno consistit: parui uerò urbani quidē sunt, & membris appositi, sed non pulchri. Is autem qui est indignus, & magnis dignum seipsum censet, est lentus. Non est autem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum seipsum censet. At is qui se dignum minoribus quàm dignus sit censet, pusillanimus est, siue magna, siue mediocria mereatur, siue parua quidem, minoribus uerò seipsum dignum esse existimet. at maximè uidebitur is qui magnis est dignus. quid enim faceret, si tantis non esset dignus? Est igitur ipse magnanimus, magnitudine quidē extremus, ratione autē eius quod oportet, medius. dignū enim eo seipsum cēset, quòd ad dignitatem suā accōmodatur. Illi uerò exuperāt, & deficiunt. quòd si magnis se dignū cēseat, & sit dignus, & maximè maximis. Circa unū, maximè uersabitur ipse. Dignitas autē ad externa dicitur bona. maximū uerò id asseuerāt omnes esse, quod Dijs ipsis tribuimus: & quod maximè homines qui sunt in dignitate affectant, quodq; dari præmiū ob res pulcherrimas solet. tale autē est ipse honor. hoc est enim bonorū maximū, sed externorū. circa igitur honores, & inhonoratiōes, magnanimus, ut opor

tet uersatur. Et sine etiam ratione, magnanimi circa honores esse uidentur. uiri nanque magni maximè seipsos dignos esse honore pro dignitate censent. Sed pusillanimus deficit tam ad seipsum, quàm ad ipsius magnanimi dignitatem. Lentos autem respectu quidem sui exuperat, non tamen ipsum magnanimum. Atqui magnanimus ipse, cùm sit maximis dignus, fuerit optimus sanè. Melior enim maiora semper meretur: & optimus, maxima. Eum ergo qui uerè magni est animi, bonum esse oportet. Atque magnanimi uidebitur id esse, quod est in unaquaque uirtute magnum. nulloq; pacto magnanimo competit, aggresso pericula, fugam ob timorem arripere, aut iniuriam facere. gratia nanq; cuius is aget turpia, cui nihil est magnum? singula uerò consideranti magnanimus, si non sit bonus, ridiculus omnino uidebitur. nec etiam dignus erit honore, si prauus sit. quippe cùm honor præmium sit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur. Videtur igitur ipsa magnitudo animi, tanquam ornamentum quoddam esse uirtutum. Nam maiores efficit ipsas, & sine illis ipsa non fit. quam ob rem difficile est uerè magnanimum esse. non enim esse potest, si non omnis probitas adsit. Magnitudo igitur animi maximè circa honores & inhonorationes uersatur. Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus qui & magni sunt, & à studiosis hominibus offeruntur, moderatè lætabuntur, tanquàm accommodatos sibi, uel minores etiam adipiscens. Virtuti enim accumulatæ, nullus dignus honor fieri potest. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi. Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt, paruipendet omnino. non est enim his dignus. Similiter & id quod est

honori

honori contrarium. non enim iure fuerit circa ipsum. ut igitur dictum est, uir magnanimus maximè circa honores uersatur. Et circa tamen diuitias, & potestatem, & omnem prosperitatem, aduersitatemq; fortunæ, quocunq; euenerit modo, moderate sese habebit. Et neq; uehementer in prosperitate lætabitur, neque nimium in aduersitate dolebit. neque enim circa honorem ita sese habet, qui quidem maximum bonum est. Potestates enim diuitiæq; propter honorem expetuntur. itaque qui hæc habent, per ipsa honoribus affici uolunt. cui igitur & honor est paruum, huic & cætera parua sunt. quapropter ipsi magnanimi, contemptores esse uidentur. Videntur autem & prosperitates fortunæ, ad magnanimitatem conducere. Nobiles enim & ij qui sunt in potestatibus constituti, uel diuites, digni censentur honore. In excellentia nanq; consistunt. atque omne bonum quod excellit, dignum est magis honore. quapropter & talia, magis magnanimos faciunt. A quibusdam enim honorantur: re autem uera, solus bonus est honorabilis. atq; ij quidem quibus insunt ambo, digni magis honore censentur. Qui uerò sine uirtute talia bona habent: ij non iure seipsos dignos magnis honoribus censent, neque magnanimi rectè dicuntur. Non enim sunt hæc, sine accumulata uirtute. contemptores autem, petulantesq; fiunt. non est enim facile, sine uirtute moderatè res ferre secundas. Atque cùm æquabiliter ferre non possint, putentq; se cæteris antecellere, illos quidem despiciunt. Ipsi uerò quicquid contigerit, agunt. imitantur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt. idq; faciunt in quibus possunt. Ea igitur quæ à uirtute proficiscuntur, non agunt. Despiciunt autem cæteros, sed ma-

Re vera solus bonus honore dignus.

gnanimus iure despicit. opinatur enim uerè, uulgus autem ut contingit. Non autem parua pericula subit, nec periculorum est cupidus: propterea quòd res paucas multi facit, sed subit magna. atque cùm in periculo uersatur, uitæ suæ non parcit, quasi non sit dignum omnino uiuere. Est etiam talis, ut beneficia conferat. Et pudeat ipsum si suscipiat beneficia. Illud enim superioris est, hoc inferioris. & in retribuēdo, maiora beneficia cōferat. hoc enim pacto debitor insuper fiet is, qui primus contulit, atque suscipiet beneficium. Videtur etiam & eorum quidem meminisse, in quos beneficia contulit, eorum autem non meminisse à quibus ipse suscepit. Est enim is qui suscepit, inferior eo qui contulit beneficium. ipse uerò uult superior esse, & cum uoluptate quidem audit ea quæ contulit, sine autem uoluptate ea quæ ipse accepit. Quapropter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Atheniensibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos, sed quæ susceperunt ab illis. Est etiam magnanimi, neminis, aut uix indigere, subministrare autem, promptè. Et ad eos quidem homines qui in dignitate sunt constituti, prosperitatibusq; utuntur fortunæ, magnum esse, ad medios autem mediocrem. Illos enim superare, difficile est & gloriosum, hos autem facile. & inter illos quidem gloriari, non est ingenerosum. inter humiles autem est importunum: quemadmodum uiribus contra imbecillos contendere. Est etiam magnanimi, non adire ea quæ afficiuntur honore, & ubi alij primas occupant partes, & otiosum esse ac tardum, nisi ubi magnus est honos, uel opus. & paucas quidem agēdas res aggredi, magnas autem & præclaras. Necesse est etiam palam ipsum, tam odisse, quàm

Thetis dea maris apud Homerum.

etiam amare. quippè cum metuentis sit occultare. Et magis ipsi curæ ueritatē, quàm opinionem esse, & aperta loqui ac agere: est enim hoc contemptoris, quapropter utitur libertate: est enim & libertate utentis. Quapropter contemptor est, & etiam uerax: nisi dissimulatione utatur, qua quidem ad multitudinem utitur. & nō posse ad alium uiuere nisi ad solum amicum: est enim seruile. Quapropter & omnes adulatores seruiles sunt, & omnes humiles, adulatores. Nec est procliuis ad admirandum. Nihil enim apud ipsum est magnum, nec est sibi mali memor illati: non est enim magnanimi meminisse præsertim mala: sed potius despicere. Nec de hominibus loquitur. Etenim neq; de seipso, neq; de alio dicet. nec enim ut laudetur ipse, nec ut alij repræhendātur, est ipsi curæ. Nec rursus est laudator. idcirco nec maledicus, nec in inimicos quidem, nisi ob contumeliā. De necessarijs præterea rebus uel paruis, minimè est querulus, & ad precandum procliuis. est enim studentis, circa hæc ita sese habere. Est etiam talis, ut res magis pulchras, sineq; fructu, quàm fructuosas, utilesq; possideat. est enim magis sufficientis. Insuper ipsius magnanimi, motus tardus esse uidetur, & uox grauis, & locutio tarda. Nō enim properat is, qui circa pauca studet. nec est uehemens, qui nihil existimat magnū. Acumē autem uocis & celeritas propter hæc ipsa fieri solent. talis est igitur ipse magnanimus. Is autem qui deficit, pusillanimus est: qui uerò exuperat, lentus. Nec igitur hi mali esse uidentur: quippe cū mala nō faciant, sed aberrare. Pusillanimus enim meretur quidē bona, ijs tamē seipsum priuat, quibus est dignus. atq; malū quoddam habere uidetur, quia bonis seipsum dignum non censet, &

Nota non esse magnanimi mala meminisse, sed despicere.

ſeipſum ignorare. Appeteret enim ea quibus eſt dignus, cùm ſint bona. non tamen ſtolidi tales homines, ſed pigri potius eſſe uidentur. Talis autẽ opinatio uidetur & deteriores ipſos efficere. ſinguli nanque appetunt ea, quibus ſunt digni. Dimouent ſeſe, & à præclaris actibus & officijs quaſi ſint indigni: & à bonis externis ſimuli modo. At lenti, ſtolidi ſunt, & ſcipſos ignorant, & etiã clarè. Nam quaſi ſint digni, res eas aggrediuntur quæ honorantur. deinde redarguuntur. Veſtituq; ſe, & geſtu, & ſimilibus ornant, & proſperitates ſuas manifeſtas eſſe uolunt. de ipſisq; etiam dicunt, ut ob ipſas afficiantur honore. Magnitudini autem animi, puſillanimitas opponitur magis quàm lentitudo. Fit enim magis, & peior eſt. Magnitudo igitur animi circa honorem (ut diximus) magnum uerſatur.

De Modeſtia eiúsque extremis. CAP. IIII.

Videtur autem circa honores (ut anteà diximus) & alia quædam eſſe uirtus: quæ quidem perinde ſeſe habere uidetur ad animi magnitudinem, atque ſeſe habet ad magnificentiã liberalitas. hæ nanq; uirtutes ambæ à magnitudine quidẽ diſcedũt: circa uerò mediocria paruaq;, nos ut oportet diſponunt. Atq; ut in capiendis, dandisq; pecunijs, mediocritas eſt, & exuperatio, & defectio: ſic & in honorum appetitione fit, ut magis quàm oportet & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetãtur honores. reprehẽdimus enim ambitioſum hominem, atque honoris appetitione uacantẽ. illum, quia plus quàm oportet, & unde nõ oportet honorẽ appetit. hũc quia ne ob res quidẽ honeſtas honoribus affici uult. interdum autẽ illum tanquàm uirilẽ, & rei cupidũ pulchræ: interdũ hũc tanquàm moderatũ modeſtũmq; laudamus:

damus: quemadmodum & antea diximus. Constat autem compluribus modis quispiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos semper ambitiosum ipsum referre, sed cùm laudamus, ad plerosque, quia magis quàm plerique honores cupit. cum repræhendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet, honores affectat.

Cùm autem nomine mediocritas careat: contendere de ipsa tanquàm regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio est, & defectio, in ijs est & medium. at honores, & magis quàm oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cùm sit mediocritas circa honorem nomine carẽs. Atque ad ambitionem quidem uacuitas appetitionis honoris, ad uacuitatem autem appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodam modo esse uidetur. quod quidem & in cæteris uidetur esse uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum est positum nomen.

De Mãsuetudine eiúsque extremis. CAP. V.

MAnsuetudo autem est quidem mediocritas circa iram. At cùm medium & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem mansuetudinem ipsam adducimus, declinantem ad defectionem, uacantem nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici potest. etenim effectus quidã est ira. ea uerò quæ ipsam efficiunt, multa sunt, & diuersa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quanto in tempore oportet irascitur, laudatur: estq; hic mansuetus: siquidem laudatur ipsa mansuetudo. Mansuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab

affectu duci: sed pro his, & tanto in tempore irasci solet, perinde atque ratio iubet. Peccare autē circa defectionem magis uidetur. non est enim uindex ipse mansuetus, sed potius clemens: & ad ueniam dandam propensior. Defectio autem, siue sit quædā iræ uacuitas, siue aliquid aliud, uituperatur. Qui nanq; non irascuntur pro quibus oportet, & ut oportet, & cum oportet, & quibus oportet, fatui esse uidētur: nam neq; sentire, neq; dolere uidentur. Atque qui non irascitur, nō uidetur esse aptus ad ulciscendū. perferre autē contumelias, & suos negligere, seruile est sanè. Exuperatio uerò per omnia quidē fit. Nam fit & in quibus nō oportet, & pro quibus non oportet, & magis & uelocius, & maiore in tempore quàm oportet. non tamē uniuersa eidem insunt. quippe cùm esse non posit. malum enim & seipsum perdit, & si integrum sit, intolerabile fit. Iracundi igitur citò quidem irascuntur, & quibus non oportet, & pro quibus non oportet, & magis quàm oportet. at citò desistunt. quod quidem & optimū habent. hoc autē ideò fit, quia non detinent iram, sed reddunt. quo pacto & manifesti sunt, ob celeritatem. deinde cessant. Exuperatione autē sunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis iracundi, qui summæ sunt bilis. unde & summæ bilis homines appellantur. Amari autem cū difficultate, placātur & longo tempore sunt sub ira. detinent enim ipsam: sed ubi reddiderint, cessant. ultio nanque ponit iræ modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quòd si hoc non fiat, habent ipsum pondus. etenim quia non est manifestum, nemo persuadet ipsis. ut in se autem concoctio fiat iræ, tempore opus est. Sunt autem tales homines & sibijpsis & amicissimis permolesti. infensos autem eos dicimus, qui pro

Per omnia, id est, per omnē prudentiæ circunstantiarum transgreßionē.

Summæ bilis homines, id est, summè cholerici, est enim bilis, cholera.

pro quibus non oportet, & magis quàm oportet, & longiore tempore irascuntur, sineq; ultione uel pœna, non reconciliantur. Mansuetudini autem magis exuperationem opponimus. Fit enim magis, quippè cùm humanius sit punire. & ipsi infensi, difficiliores sunt ad uitam simul agendam. At enim (quod & anteà dictum est, & ex ijs quæ dicuntur emergit) non est facile determinare, quonam modo, & quibus, & pro quibus & quanto tempore irascendum sit, & quousque iratus, rectè faciat quis, aut peccet. Qui nanq; parū transgreditur, non repræhenditur, siue ad exuperationem, siue ad defectionem se flectat. Nonnunquàm enim deficiētes laudamus, mansuetosq; uocamus. & ipsos infensos, tanquàm aptos ad dominandum, uiriles dicimus esse. Facile igitur non est aßignare rationē quantū, & quomodo quispiam egressus uituperandus est. in singularibus enim & sensu iudicium est. Illud tamē est manifestum, medium quidem habitum, quo quibus oportet, & pro quibus oportet, & ut oportet irascimur: & simili modo de cæteris, laudabilem esse. Exuperationes autem, defectionesq; uituperandas. atque si parum distent à medio, leuiter. si plus, magis. si nimiū, uehementer esse carpēdas. Constat igitur habitum medium consequendū esse, ac amplectendum. sed de habitibus qui sunt circa iram, satis iam diximus.

De Affabilitate & eius extremis.

CAPVT VI.

IN congreßionibus autem & conuictu, & usu cōmuni uerborum ac rerum, quidam placidi esse uidentur. Qui quidem pro uoluptate afferēda, laudant omnia, & nihil aduersantur, putantes haud quaquam sese molestos cuiquam esse oportere. Quidam contrà, in omnibus

aduersantes, neq; curam ullam habentes, si dolorem afferant, difficiles contentiosiq́; uocantur. Patet igitur hos *quidem duos habitus esse uituperandos: medium autem inter hos laudandum. quo quidem quispiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit, & similiter ægrè feret. uerùm ipsi nomen nullum est positum.* Persimilis autem *est amicitiæ. talis est enim is qui medium hunc habet habitum, qualem probum hominem, amicum dicere solemus, sumpta dilectione.* Sed differt ab amicitia, quòd est *sinè affectu, dilectioneq́; eorū quibus cum is cōgreditur, qui hunc habitum habet. non enim amore, uel odio, sed quia talis est ipse, probat singula ut oportet.* Nam similiter *tam ad notos, quàm ad ignotos: tam ad familiares, quàm ad non familiares idipsum aget, in singulis tamen ut conuenit. non enim æquè familiarium, & externorum curam habere, neq; dolore similiter eos afficere oportet.* Vniuersaliter *igitur dictū est, ipsum congredi ut oportet.* Respiciēs *autem ad honestatem, utilitatemq́;, coniectabit dolorē non afferre, uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates, doloresq́; eos uersari, qui in congressionibus fiunt, atque quibus uoluptatibus non est honestum ipsi, uel affert damnum delectare, eas molestè feret & eliget dolorem inferre.* Et *si facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum: oppositio uerò paruum dolorem, non probabit, sed ægrè feret.* Diuerso *autem modo cum ijs qui sunt in dignitatibus: & cum priuatis, & cum magis, minúsue notis, & cum aliarum identidem differentiarum hominibus congredietur, singulis tribuens id quod decet, & per se quidem expetens delectare, cauens autem dolorem afferre, & sequens ea quæ eueniunt, si sint maiora, honestum inquam, & id*

quod

quod conducit. Atque uoluptatis gratia magnæ, quæ eueniet, dolorem affert paruum. talis est igitur ipse medius, sed nomen non habet. Is autem qui delectat: si id agit studens esse iucundus, non ob aliud quicquam, placidus uocatur: sin emolumenti causa sui, ut inde sibi proueniat in pecunijs, & in ijs quæ pecunijs comparantur utilitas, adulator. Eum uerò qui molestè fert omnia, difficilem contentiosumq; quendam dicimus esse. Videntur autem extrema inter sese oppositionem suscipere, quia medium nomine caret.

De veritate, & eius extremis. CAP. VII.

Circa eadem ferè uersatur & arrogantiæ mediocritas, quæ quidem & ipsa nomine caret. atque non inutile fuerit de ijs etiam pertractare. Nam & ea magis quæ ad mores pertinent percipiemus: si de singulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiam ipsas mediocritates esse credemus, si id in omnibus fuerit ita sese habere perspectum. de ijs igitur qui in conuictu ad uoluptatem congrediuntur, atque dolorem, iam diximus. sed nunc de ueracibus, mendacibusq; similiter, & in uerbis, & in actibus, & in fictione dicamus. Arrogans itaq; præclara, & ea quæ non insunt, & maiora quàm insunt, fingere sibi uidetur. Dissimulator autem contrà, negare quæ sibi insunt, aut imminuere solet. At medius cùm sit talis, ut unumquodque quale est ipsum dicat, atq; ostendat, tam uita, quàm uerbis est uerax, ea sibi inesse confitendo quæ insunt, & neque maiora, neq; minora. Fit autem ut horum unumquodque quispiam & alicuius, & nullius rei causa faciat. atque qualis est unusquisque talia tam dicit, quàm agit, & ita uiuit, nisi alicuius gratia agat. per se autem mendacium impro-

bum est, & uituperabile. uerum autem probum ac laudabile. Itaq; uerax quidē cùm sit medius, est laudabilis. Mendaces autem ambo uituperabiles sunt: sed arrogans magis. At enim de utroq; dicamus oportet, prius autem de ueraci. Atq; non de illo nunc dicimus, qui in stipulationibus uerum dicit, & in ijs quæ ad iustitiam & iniustitiam pertinent (hæc enim ad aliam accommodantur uirtutem) sed de eo qui in quibus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis est: atque talis æquus & bonus esse uidebitur. Qui nanque uerum amat, & in quibus nil refert uera dicit: is multò magis uera dicet, in quibus refert. ut turpe enim mēdacium fugiet, quod & per se fugiebat. Talis uerò laudabilis est. Magis autem ad defectionem ueritatis declinat: hoc enim æquabilius esse uidetur, propterea quòd exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res sibi maiores quàm insunt fingit, si nullius causa rei, prauo quidem est similis. non enim mendacio gauderet. uanus tamē magis, quàm malus esse uidetur. Sin alicuius gratia, si gloriæ uel honoris, non nimiū est uituperādus, ut arrogans: sin argenti, & eorū quæ ad argentū rediguntur, deformior est. Arrogans autem, non in potentia, sed in electione consistit: habitu nanque, quia talis, arrogās est. sicut & mendax quidam ipso mendacio gaudens, quidā gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogantes, ea simulāt pro quibus homines laudantur, aut beati esse dicuntur. qui uerò gratia lucri, ea quorum usus ad proximos transit, & quæ non inesse latere possunt. fingunt enim se medicos, uel uates egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant, ac arroganter sibi assumunt: sunt enim in ipsis ea quæ dicta sunt.

At

At dißimulatores attenuantes sua, elegantiores moribus esse uidentur. non enim id lucri causa facere uidentur, sed fugientes tumiditatem. Maximè autē hi negant ea quæ sunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestaq́; dißimulant, ij delicati simul, maliciosiq́; dicuntur, & facile sperni possunt. Atq; id ipsum arrogantia uidetur interdū, qualis est Lacedæmoniorū uestitus. Nam & exuperatio, & nimia defectio ad arrogantiam pertinet. Sed qui moderate dißimulatione utuntur, nec ea dißimulāt quæ nimis ante oculos sunt & extant: gratiosi esse uidentur. Aduersari autē arrogans ipsi ueraci uidetur, est enim dißimulatore deterior.

Negabat Socrates se aliquid scire, & se fatebatur ignorare.

De Comitate & eius extremis. CAP. VIII.

CVm autem sit & requies inuita, atque in hac ipsa, ioco sese recreent homines, uidetur & hic esse quædam æquabilis congreßio: & dicendo, & audiendo ea quæ oportet, & ut oportet. Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem esse medij, & defectionem. Qui igitur in ridiculis exuperant, scurræ uidentur esse ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere risum, quàm honestè loqui, & non afficere eum dolore, in quem facetè dicunt. Qui uerò neque dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur: rustici, duriq́; esse uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur, talem sanè moris iam habitum assecutus, ut ad bene, rectéque iocandum sese flectere poßit. huiuscemodi nanque motiones mores ipsius esse uidentur: atque uti corpora, sic & ipsi mores, motionibus discernuntur. Cùm autem exundet ipsum ridiculum: plurimique

ioco, salibúsue magis quàm oportet gaudeant, scurræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut gratiosi, elegantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs quæ diximus, constat. Accommodatur autem huic habitui medio & ipsa dexteritas. Atque ipsius est dextri ea dicere & audire, quæ ad modestum uirum, liberalémque accommodantur. sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atque ipsius liberalis iocus & eruditi, a seruilis ioco, rudisq; differt. licet hoc tam in antiqu.., quam in nouis comœdijs intueri. quibusdam enim uerborum obscœnitas, quibusdã potius subintellectio, ridiculum erat. atque hæc non parum honestatis differunt ratione. Is'ne igitur dicendus est rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum hominem decent? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse uidetur: est enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet. quæ namque fert audiendo, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet: facetiæ enim, conuitia quædam sunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortasse autem illos & nonnulla prohibere facetè dicere oporteret. uir itaque gratiosus, ac liber, ita sese habebit, quasi sibijpsi lex sit in ioco. talis est igitur ipse medius, siue dexter, siue urbanus, siue comis dicatur. Scurra autem à ridiculo superatur. Neque sibi atque alijs parcit, modò moueat risum. eaq; dicit, quorum nihil prorsus gratiosus ipse diceret: & aliqua, quæ ne audire quidem perferret. Sed rusticus ad tales congressiones inutilis est. Quippè cum nec ipse quicquam afferat salis & cùm afferunt alij, ægrè molesteq; ferat. requies autem & iocus, in uita necessaria esse uidentur. Tres

igitur

igitur eæ ſunt quas diximus mediocritates in uita. Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuúmue communem uſum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem, ceteræ circa uoluptatem uerſantur. Atque harum altera quidem eſt in ioco, altera autem in congreßionibus reliquæ uitæ conſiſtit.

De Verecundia. CAP. IX.

DE uerecundia autem ut de aliqua uirtute dicere nō oportet. Eſt enim affectui magis quàm habitui ſimilis. Itaque diffinitur timore: timorq́; dicitur dedecoris quiddam. & fit perinde atq; circa res formidoloſas timore fieri ſolet. nā qui uerecundantur, erubeſcūt: qui timent mortē, palleſcunt. Vtrūq; igitur ad corpus quodā modo accommodatū eſſe uidetur: quod quidem magis ad affectum uidetur, quàm ad habitum pertinere. Non autem ad quāuis ætatē is affectus ſed ad iuuenilem accommodatur. Cenſemus enim eos qui huius ætatis ſunt, uerecundos eſſe oportere, ut cum non ſine perturbatione uiuant, multūq; ob hoc peccent, à uerecūdia prohibeātur delinquere. Atq; laudamus quidem iuuenū eos qui ſunt uerecundi: ſed nemo ex eo ſeniorē hominē laudabit, quia eſt uerecūdus. Nihil enim eorū ipſum oportere cenſemus agere, pro quibus emergere uerecūdia ſolet. Neq; enim homini probo uerecundia cōpetit: quippe cùm pro rebus improbis fiat. Nō enim ſunt res tales agēdæ. quòd ſi quædam reuera, quedā opinatione ſunt turpes, nihil refert: neutræ nāq; ſunt agendæ: quare non eſt uerecūdandum. Sed improbi eſt & talē eſſe, ut aliquid turpe agat. Probum autē ideò quempiā eſſe putare, quia ita ſe habet, ut ſi turpe quid egerit, uerecundetur, abſurdum eſt ſanè. uerecundia nanq; fit pro ijs quæ ſua ſponte quiſpiam

facit. sed nunquam sua sponte uir bonus res aget turpes. Fuerit autem uerecundia probum, ex suppositione: nam si egerit, uerecundabitur. Hoc autem in ipsis uirtutibus non est quòd si impudentia, & quempiam non pudere res turpes agentem improbum est, nihilo magis ob id ipsum probum erit quempiam res turpes agentem uerecundari. At uerò neque continentia uirtus est, sed est quædam permista. ostendetur autem de ipsa posterius. Nunc de iustitia dicamus oportet.

ETHICORVM ARISTOTELIS

LIBER V.

De iustitia, & iniustitia, & modis iniusti.

CAP. I.

De iustitia autem & iniustitia cõsideremus oportet, circa quales actus uersentur, & qualisnam mediocritas sit ipsa iustitia, & inter quæ iustũ ipsum medium est: atq; hæc consideratio eundem seruet modum doctrinæ quo antea dicta considerauimus. Videmus itaq; omnes talem habitum dicere iustitiam uelle, quo homines apti sunt ad res iustas agendas, & quo iusta agunt, & uolunt iusta. Eodem modo talem habitum & ipsam iniustitiam dicere quo iniurias agunt homines, résque uolunt iniustas. quapropter & nobis hæc primum ut in figura subijciantur. Non enim in scientijs, & potẽtijs, atq; habitibus res sese habet eodem modo. Eadẽ nanq; potentia scientiaq; contrariorum esse uidetur. sed contrarius habitus non est contrariorum

trariorum

trariorum. nempe à sanitate sana duntaxat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiã ambulare sanè, cum perinde ambulat atque sanus. Sæpè igitur contrarius habitus ex contrario cognoscitur: sæpe etiam habitus ex subiectis. Nam si bona corporis habitudo sit nota, & ipsa mala corporis habitudo fit manifesta. Et ex ijs quæ bonam habitudinẽ efficiunt corporis, ipsa bona habitudo fit nota: & ex ipsa rursus ea quæ faciunt ipsam. si enim habitudo bona sit spißitas carnis, & malã habitudinem raritatem esse carnis: & id quod efficit habitudinem bonam, efficere spißitatem in carne necesse est. At uerò plerunq; sequitur, si alterum pluribus modis dicatur, & alterum pluribus dici. ut si iustum, & ipsum iniustum. Videbitur autẽ tam iustitia quàm iniustitia pluribus modis dici. sed quia propinqua est ipsorum æquiuocatio, latet: & non ita ut ijs quæ longe distant, est manifesta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè dici, & eam quæ sub collo est animalium, & eam qua ostia clauduntur. Sumatur igitur quot iniustus dicitur modis. Atque uidetur iniustus esse, & qui à legibus exorbitat, & qui plus capit atque iniquus. quare patet & iustum esse eum qui legitimè facit, & eum qui æquus est. Iustũ ergo est quod est legitimũ, & quod est æquum. Iniustum uero quod est contra leges, & quod est iniquum. Cùm autem iniustus & pluris sit auidus, non erit ipse circa omnia bona: sed circa ea duntaxat in quibus consistit prospera fortuna atque aduersa: quæ simpliciter quidem semper sunt bona, alicui uerò non semper. homines autem illa sibi optant, atq; persequuntur, et non oportet. Sed optare quidem ea quæ sunt simpliciter bona, & sibijpsis esse bona: expe-

tere autem ea quæ ſibijpſis ſunt bona, oportet. Iniuſtus autē non ſemper plus, ſed minus etiam expetit in ijs, quæ ſunt ſimpliciter mala. Sed quia uidetur & minus malum quodammodo bonum eſſe, & plus habendi cupiditas ipſius eſt boni: fit ut pluris ob idipſum uideatur auidus eſſe. Eſt autem iniquus (hoc enim continet, & eſt commune) & legum tranſgreſſor. hoc enim, legum inquam tranſgreßio, id eſt iniquitas, omnem iniuſtitiā continet, & eſt ad iniuſtitiā omnem commune. Cùm autem legum tranſgreſſor ſit iniuſtus, qui uerò legitimè facit, iuſtus: conſtat omnia legitima eſſe quodammodo iuſta. ea nanq; quæ à facultate ferēdarum legum ſunt definita, legitima ſunt. & horum unumquodque iuſtum dicimus eſſe. Ipſæ autem leges de omnibus dictant coniectantes aut communem omnium utilitatem, aut optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio tali modo. Quare uno modo dicimus iuſta ea quæ felicitatem, eiusq; partes ſocietati ciuili efficiunt & conſeruant. Præcipit autem lex & ea agere, quæ ad uirum pertinent fortem: ut non deſerere locum in acie, non fugere, non abijcere arma. Et item ea quæ ſunt temperantis: ut non committere adulterium, non libidine uti. Et etiam ea quæ ſunt manſueti: ut non pulſare, non conuitia dicere. Et in cæteris identidem uirtutibus atque uitijs, alia iubens, alia uetans. rectè quidem ea quæ rectè poſita eſt: deterius autem ea quæ inconſultè eſt exarata. Hæc igitur iuſtitia, perfecta quædam eſt uirtus: at non abſolutè, ſed ad alium, atque ob idipſum iuſtitia præclariſsima perſæpe uirtutum eſſe uidetur. Et neq; eſt heſperus ita, neque lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere conſueuimus:

Iuſtitia in ſeſe uirtutes continet omnes.

Atque

Atque perfecta maxime uirtus est, quia perfectæ uirtutis est usus: idq́; est ex eo, quia non ad se solùm, sed ad alium etiam is qui ipsam habet, uti uirtute potest. Complures enim in proprijs quidem uti uirtute possunt, sed in ijs quæ sunt ad alium nequeunt. Et propterea sententia Biantis illa bene sese habere uidetur: magistratus uirum ostendit. ad alium enim est, & in societate iam ipse magistratus consistit. Ob id autem ipsum & alienum bonum ipsa iustitia sola uirtutum esse uidetur: quia ad alium est. agit enim ea quæ alij uel principi, uel reipublicæ conferunt. Pessimus igitur est, qui ad seipsum, & ad amicos utitur prauitate. Optimus autem non qui ad seipsum, sed qui ad alium utitur ipsa uirtute. hoc enim est opus difficile. Hæc igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota est uirtus. Similiter & iniustitia huic contraria non uitij pars, sed totum uitium est. quid autem intersit inter hanc iustitiam & uirtutem, ex ijs quæ diximus innotescit. Sunt enim idem, esse autem non est idem. Sed quo quidem est ad alium, est iustitia: quo uerò talis est habitus simpliciter, uirtus.

Sẽsus est, in vita priuata vix satis hominum mores perspiciuntur: verùm si cõmittas imperiũ vt liceat quod libeat, tũ apparet, quo sint animo. Laertius Diogenes tribuit hanc sententiam Pitthaco.

Quid iustitia particularis, & quotuplex.

CAPVT II.

Quærimus autem eam iustitiam, quæ uirtutis est pars. Est enim quædam ut diximus. Et item iniustitiam eam, quæ pars uitij quædam est. Esse autem hanc iniustitiam, hoc indicat signum. qui nanq; cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem facit, at non plus capit: ut qui clypeum timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam dixit: aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem. At cùm quispiam sæpe plus capit, nullo tum eiusmodi uitiorum is operatur, nec etiam uniuersis.

aliqua autem prauitate. uituperamus enim illum, atque ob iniustitiam. est ergo alia quædam iniustitia, ut pars totius iniustitiæ quædam: & iniustum itidem quoddam, ut pars totius iniusti, quod quidem est præter legem. Præterea si quidem lucrandi causa facit adulterium, atque pecunias accipit, quidam erogat, damnumq; patitur ob cupiditatem: hic quidem intemperans potius quàm pluris auidus. ille autem iniustus, sed non intemperans esse uidebitur. patet ergo talem illum uideri, quia lucratur. Insuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod semper uitium rediguntur. ut si commuserit quispiam adulterium, ad intemperantiam: si deseruerit in acie socium, ad timiditatem, si pulsauerit quempiam, ad iracundiam: sed si lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quàm ad iniustitiā ipsam refertur. Quare perspicuum est præter totam, aliam esse quandam iniustitiam ut partem uniuocam: quia diffinitio genere est in eodem: ambæ nanq; id possunt, ut sint ad alium. Verùm hæc quidem circa honorem uersatur, uel pecunias, uel salutem, uel si quo uno nomine complecti hæc uniuersa possumus: & ob uoluptatem quæ fit à lucro, illa uerò circa omnia ea, in quibus studiosus uersatur. Iustitias igitur esse plures, & aliam quandam esse præter ipsam totam uirtutem, perspicuum iam eua sit: sed quænam sit, & qualis, sumamus deinceps oportet. Determinatum est itaque iniustum quidem esse quod est contra leges, & quod est iniquum. Iustum autem quod est legitimum, & quod est æquum. Iniustitia igitur anteà dicta est, à qua proficiscitur id iniustum quod contra leges dicimus esse. At cùm iniquum & iniustum quod contra leges est, non idem sit, sed alterum ad alterum se-

se

se habeat ut pars ad totum (nam iniquum omne, iniustũ quod contra leges: iniustum autem quod contra leges, non omne iniquum. plus nanque omne iniquum, iniquum autem non omne plus) iniustum etiam & iniustitia, nõ eadem sunt, sed diuersa ab illis. & hæc sunt ut partes, illa ut tota. hæc enim iniustitia, totius est iniustitiæ pars, & iustitia iustitiæ simili modo. Quare de iustitia, quæ quidem est pars, & de iniustitia similiter est dicendum, & de iusto etiam & iniusto. Ea igitur iustitia, quæ perinde atque tota uirtus est ordinata, & ea iniustitia quæ aduersatur illi: quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium usus est, omittatur. Et iustum id & iniustum quod ad has attinet, patet quonam sit modo definiendũ. etenim pleraq; legitimorũ ea ferè sunt, quæ à tota uirtute aguntur. Lex enim iubet uniuscuiusque uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiusuis uiuere modo, atque legitimorum ea quæ ad publicam pertinent disciplinam: ea sunt quæ uirtutem totam efficere possunt. Sed de singulorum disciplina, qua quidem uir bonus est absolutè, utrum sit ciuilis, an ad aliam facultatem pertineat, determinandum posterius est. non est enim idem fortasse uirum esse bonum, & ciuem bonum. Iustitiæ autem eius quæ est pars, & eius quod ad ipsam attinet iusti, una quidem species est ea quæ in distributione consistit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum, quæ inter eos diuidi possunt, qui in eadem ciuili societate uersantur. in his enim fit, ut quispiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. alia autem ea, quæ in cõmercijs est hominum emendandis: cuius sunt duæ partes. Commerciorum nanque quædã sua sponte faciunt homines, quædam inuitis ipsis efficiun-

Vadimonių sponsio quædā sistē di cōparendíque in iudicio addiē præstitutā, per se, vel per aduocatos, quod deserere nō licet.

tur. Et ea quidē quæ sponte faciunt talia sunt: uenditio, emptio, mutatio, uadimonium, locatio, depositio, mercede conductio. atque propterea sponte hæc fieri dicūtur, quòd principium ipsorum sponte procedit ac agitur. Eorum autem quæ inultis hominibus fiunt, quædā clandestina sunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, seruorum seductio, cædes cum dolo, falsum testimonium. Quædā uiolēta, ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia.

De iusto distributiuo.

CAP. III.

CVm autē iniustus sit iniquus, & iniustū iniquum: constat & aliquod medium esse iniqui. Atque hoc est ipsum æquū. Quo enim in actu plus est, & minus, in eodem est etiam æquum. si igitur iniustum est iniquum, iustum est æquum, quod quidē & absq; ratione cunctis ita esse uidetur. At cùm æquum sit medium: iustum medium quoddam erit. ipsum autem æquum in minimis est duobus. necesse est igitur ipsum iustum, & medium esse & æquum, & ad aliquid, & quibusdam. atq; quo medium quidem est, hoc aliquorum est: quæ quidem plus sunt, & minus. quo autem æquum est duobus est. at quo iustum est, quibusdam est. ipsum ergo iustum, in minimis quatuor consistat necesse est. quibus enim est iustum, duo sunt, & res in quibus & ipsæ duæ sunt. Atque eadē est æquitas quibus atq; in quibus. Nam ut sese habent ea in quibus, sic sese habent & illa. si enim non sunt æqui, non æqua habebunt. sed hinc pugnæ nascūtur, & incusationes, atque querelæ: cùm æqui non æqua, aut æqua non æqui habent ac potiuntur. Id ita esse ex eo quod pro dignitate fit constat. Iustum enim quod in distributioni-

bus

bus est, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere esse dicunt, ipsam tamen dignitatē non eandē omnes inquiunt esse: sed populares quidē libertatem pauci uerò potentes opulentiam, nonnulli nobilitatē optimates uerò uirtutem. Iustum ergo, rationum quandam comparationem subit. Comparationem nanque rationum subire, non absoluti numeri solùm, sed numerabilis etiam omnino proprium est: etenim comparatio rationum, æqualitas est rationū: & in quatuor minimis est, & seiunctam quidem in quatuor esse constat. An non & continua in quatuor est? uno nanq; termino utitur ut duobus, & bis illum sumit hoc pacto, ut a sese habet ad b, sic b sese habet ad c. bis igitur dictum est ipsum b, quare si b bis positum fuerit, quatuor erunt ea quæ comparationem subeunt rationum. est autem & ipsum iustum in quatuor minimis. & ratio eadem est. Sunt enim seiuncta similiter, & quibus, & quæ. Erit ergo, ut est a terminus ad b terminum: sic c terminus ad terminum d. Et mutato ergo ordine, ut a sese habet ad c: ita b sese habebit ad d. Quare & totum ad totum, quod quidem distributio ipsa coniungit. Et si ita compositum fuerit, iustè coniungit. Coniunctio igitur a termini cum c, & b cū d iustum est id, quod ad distributionē accommodatur, & est medium eius quod comparationē rationum non subit. quod enim subit ipsam, medium est. iustum autem subit. Talem autem rationum comparationem, mathematici geometricam uocant. In geometria nanque fit, ut & totum ad totum perinde sese habeat, atque ad utrunque sese habet utrunque. Non est autem continua hæc comparatio rationum. non enim fit terminus unus numero, cui & quod. Iustum igitur hoc, in comparatio-

8	4	2
a	b	c

8	4	4	2
a	b	b	d

8	4	2	1
a	b	b	c

8	2	4	1
a	b	c	d

A Achilles
B Aiax.
C munus Achillis.
D munus Aiacis.

ne rationũ consistit. Iniustum autẽ est id, quod à cõparatione rationum exorbitat. fit igitur aliud plus, aliud minus. Quod quidem & in ipsis operibus accidit. in bonis enim qui iniuriam facit, plus habet: qui iniuriã patitur, minus. in malis autẽ contrà. boni namq; rationẽ subit minus malum ad maius malum: minus enim malum, magis quàm maius est expetibile. At quod expetitur bonũ est: & quod magis, maius. Hæc est igitur una species iusti.

De iusto commutatiuo. CAP. IIII.

Restat autem id iustum, quod fit in emendandis commercijs, tam ijs quæ sua sponte faciunt homines, quàm ijs quæ inuitis ipsis efficiuntur. Hoc autem aliam habet speciem à priore. Iustum enim distributiuum communium, in dicta semper comparatione rationum consistit. nam si è pecunijs publicis distributio fiat, eadem fuerit ratione quàm habent inter sese ea, quæ in rempublicã sunt collata, & iniustum quod huic opponitur, id est, quod à comparatione rationum exorbitat. Iustum autem quod est in commercijs, est quidem æquum quoddam: & iniustum iniquum. Sed non illa comparatione rationum: sed arithmetica. nihil enim refert, si probus prauo detraxerit, an prauus probo. neque si adulterium probus, an prauus commiserit, sed ad differentiam nocumenti lex respicit tantum, & utitur ut æqualibus: si hic iniuriam facit, ille patitur: & si hic nocuit, ille est læsus. Quare iniustum hoc cùm sit iniquum iudex æquare conatur. Nam cum hic quidem percussus est, aut occisus, ille uerò percussit, aut occidit: passio, atque actio, diuisa est in partes non æquas, sed ad æqualitatem, auferendo lucrum, respectu damni, redigere nititur iudex. Dicuntur enim hæc in talibus, absolutè dicendo

cendo. atque quanquam hæc nomina quibusdam accommodata non esse uidentur, ut ei qui percussit lucrum, & ei qui passus est damnum, cùm tamen mensurata fuerit passio, hoc damnum, illud lucrum uocatur. Quare æquum quidem, inter plus & minus, medium est. Lucrum autem atque damnum plus sunt & minus, contrario modo, plus boni, & minus mali lucrum: contrarium autem damnum, quorum medium est ipsum æquum: quod quidem dicimus esse iustum. Quare iustum emendatiuum, medium est inter damnum & lucrum. Quapropter & cùm controuersiam habent, ad iudicem ipsum confugiunt. Ire autem ad iudicem, est ire ad ipsum iustum. iudex enim ut iustum est animatum suapte natura. Et quærunt iudicem medium. Et uocant nonnulli mediatorem, ut ipsum iustum assecuturi, si medium iustum consequantur. Medium ergo quoddam est ipsum iustum. siquidem & iudex medium est. iudex autem ad æqualitatē redigit. Et perinde atque si linea in duas inæquales parteis diuisa, id quo maior pars dimidium excedit abstulerit, minoriq́; addiderit parti. cùm etiam totum diuisum fuerit duas in partes inæquales, tum suum aiunt habere, cùm æquum acceperint. Aequum autem medium est, inter maius & minus, in arithmetica cōparatione rationum. Nam si sint duo æqualia, & ablatam ab altero quantamuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. si enim ablata fuisset, & non addita, una sola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipsum medium excedit id, à quo est ablatio facta, una. Hoc ergo cognoscemus, & quidnam auferendum ab eo sit qui plus habet, & quid addendum sit ei qui minus habet.

Id

Id enim quo medium excedit, addĕdum est ei qui minus habet. id autem auferendum à maximo est, quo excedi-
a g b *tur medium. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e f. atq; ab*
c d *a b. pars auferatur a g, & addatur ipsi lineæ e f, sitq;*
g e k f *illa h c. quare tota linea h e f excedit g h lineam parte h e, & parte e k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Est autē hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum, & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum inquam & lucrum) ex ijs contractibus quos sua sponte faciunt homines, tracta sunt. Qui enim emendo, uendendo, cæteraq; agendo quæ lege concessa sunt, plus habent quàm suum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum pati dicuntur. sed qui neque plus neque minus habent, sed sua per seipsa sunt facta: ij se sua inquiunt habere, & neque damnum pati nec lucrari. Quare iustum medium est, inter lucrum quoddam & damnum (quod fit inuitis hominibus) æquale inquam, & prius, & posterius habendo.*

De repaſsione, numo, & indigentia.

CAPVT V.

Repati est omnino qđ alteri est factum simile pati.

Videtur autem nonnullis & ipsa repaßio simpliciter esse iustum, ut Pythagorici censuerunt. Qui quidem absolute diffinientes iustum repaßionem esse dicebant. uerùm repaßio, nec ad distributiuum iustum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipsam & Rhadamanti ipsius iustum asserunt esse.

Rhadamantus æquissimus, incorruptaq; seueritatis extitit. Hinc adagiũ, Rhadamanteo pollere iudicio.

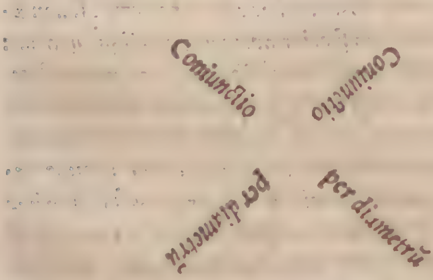
Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipse:
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

Persæpe enim discrepat. nam si quis magistratum gerens percusserit quempiam, non decet eum repercuti. Et si quis

si quispiam eum, qui magistratum gerit, repercusserit: is non solum repercutiendus est, uerùm etiam supplicio afficiendus. Prætereà multum inter se differunt, id quod sponte, & id quod inuitus quispiam fecit. Sed in societatibus commerciorum, tale iustum (repaßio inquam) per comparationem rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. ciuitas enim tum conseruatur, cùm retributio fit, ut comparatio flagitat rationum. Nam homines aut reddere malum quærunt: quod ni faciant, seruitus esse uidetur. aut retribui sibi bonum. quod nisi fiat, actus dandi, beneficiumq; non fit: at ciuitates his conseruantur. Quamobrem & Gratiarum templum in ciuitate media condunt, ut retributio sit. hoc enim gratiæ proprium est. Nam is qui suscepit, subministret uicißim ei qui munus contulit: & ipse rursus incipiat conferre oportet. Coniunctio autem, quæ per diametrum est facit eam retributionem quæ per comparationem rationum efficitur. hoc pacto, sit ædificator quidem a, sutor autem b, domus in c, & calceus collocetur in d.

Gratiarum templum in media ciuitate.

A. Aedificator. B. Sutor.

C. Domus. D. Calceus.

Aedi

Aedificatorem igitur à sutore accipere opus illius, & ipsum illi suum dare oportet. Si igitur primum sit id iustum quod comparatione rationum est æquum; deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur. sin minus, non erit æquum: neque constabit societas. Nihil enim prohibet unius opus alterius opere præstabilius esse. hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Est autem hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum & quale & patiens pateretur hoc, & tantum, & tale. Non enim duobus ex medicis fit societas, sed ex medico atq; agricola: & ex diversis omnino, ac inæqualibus. uerùm hi redigantur ad æqualitatem oportet. Quapropter ea uniuersa quorum est permutatio, inter sese comparabilia quodammodo esse oportet. Pro quo numus in usum hominum uenit: & fit quodam modo medium. metitur enim cuncta: quare & excessionem, atque defectionem: quotnam calcei domui uel uictui sunt æquales. Oportet igitur quod est, ædificator ad sutorem: tot pro domo, uel alimento calceos esse. quòd si hoc non fuerit, non erit permutatio, neque societas. hoc autem non erit, si non æqua quodam modo fuerint. oportet ergo aliquo uno mensurari cuncta, sicut & anteà diximus. Hoc autem est reuera quidem indigentia ipsa, quæ omnia continet. Nam si non indigeant, aut non similiter, non erit permutatio: aut non eadem erit. Numus autem ex instituto factus est, ut pro indigentia sit: & propterea nomen hoc habet, quod non natura constat, sed lege. Et in nobis est situm ipsum mutare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio cùm redacta fuerint in æqualitatem: ut quod est ad sutorem agricola, id sit opus sutoris ad

Numus primum signatus est à Phidone in Aegina, à Saturno in Italia.

agri

agricolæ opus. oportet autem in figuram comparationis rationum ducere: cùm permutare uolucrint. sin minus, alterum extremum excessus habebit utrosque. sed cùm habent sua, sic æquales & socij sunt. quia hæc æqualitas in ipsis fieri potest. Atque sit agricola quidem a, & alimentum c. Sutor autem b, & opus ipsius quod in æqualitatem iam est redactum d. quòd si hoc pacto non esset repaßio, non esset sanè societas.

A agricola	B Sutor
C Alimentum	D Calcei

Ipsam autem indigentiam continere, ut quidam unũ hoc sanè declarat. Cùm enim aut ambo sese non indigent mutuo, aut alter, non fit permutatio sicut fit, cum eius quispiam indiget quod habet ipse: ut uini, pro quo dat ille triticum exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. quòd si nunc indigeat, numus quasi uas intercedit pro permutatione futura, si ipsa indiguerit fore. Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur idem & ipse. Non enim semper æquale potest. attamen magis ipse persistere solet. Idcirco definitæ sint pretio res omnes oportet. sic enim erit permutatio semper: quæ si erit, societas erit. Numus igitur (ut mensura) res ipsas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque societas fuerit sine permutatione, neque permutatio sine æqualitate, neque æqualitas sine communi mensura. Atque re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differunt, conueniant communi mensura: attamen indigentiæ ratione satis fieri potest. unum quid igitur esse oportet.

atque

atq; hoc ex suppositione. Quapropter numus uocatur. hic enim facit ut omnia mensura conueniāt. mensurātur enim omnia numo. Sit domus quidem a: unciæ autem decem b: & lectica collocetur in c. Atque a quidem dimidium sit ipsius b. ut pretium domus quinque unciæ sint, aut æquale: c autē, id est lectica, sit pars decima ipsius b. Patet igitur quod lecticæ domui sunt æquales, sunt enim quinque. Hoc autem modo permutatio erat anteà quàm esset numus. Nihil enim interest siue lecticæ quinque, siue pretium quinque lecticarum detur pro domo. Dictum est igitur quidnam sit iustum atque iniustum. His autem determinatis, constat iuris actionem medium inter hæc esse, agere inquam ac pati iniuriam. Alterum enim est plus habere, alterum minus. Iustitia autem non eodem modo quo priores uirtutes mediocritas est: sed quia medij est, hoc est æqui, iniustitia autem extremorum. Et iustitia quidem est, qua iustus dicitur actiuus electione iusti: atque distributiuus & sibijpsi ad aliū, ac alij ad alium: nō hoc pacto ut cōmodi quidem plus sibi tribuat, & proximo minus, incōmodi autem contra: sed æqui, quod ex cōparatione rationum emergit: & alij simili modo ad alium, iustitia autē contraria iniusti. Hoc autem est exuperatio & defectio commodi uel incommodi contra comparationem rationum. Quapropter iniustitia exuperatio est & defectio: quia est exuperationis & defectionis. in se quidem exuperationis eius quod est simpliciter commodum, & defectionis eius quod est incommodum. In alijs autem in toto quidem similiter: eius profectò quod à comparatione rationum exorbitat, ut contigerit. Iniuria autem minor quidem est iniuriam pati: maior autem iniuriam facere.

De iustitia igitur ac iniustitia, quænam sit utriusque natura, sit dictum hoc modo. Similiter & de iusto uniuersaliter, atque iniusto.

De iniuria, iusto ciuili, herili, & œconomico.

CAP. VI.

CVm autem fieri poßit, ut iniuriam quispiam faciat: & nondum sit ipse iniustus: qualésnam iniurias quispiam faciens unaquaque iniustitia iam est iniustus, fur inquam, uel adulter, uel latro? an hoc modo nihil interfuerit? Etenim fieri potest, ut quispiam coëat cũ muliere sciens cum qua coit. sed non ob electionis principium, sed ob affectum. Atque iniuriam quidem agit, sed iniustus non est, ueluti neque fur. furatus est tamen. neque adulter, qui adulterium tamen fecit. & eodem de cæteris modo. Quomodo igitur sese habet ad ipsum iustum repaßio, dictum est anteà. Oportet autem non latere iustum quod nunc quæritur, id esse quod est simpliciter iustum: ipsum inquam iustum ciuile. hoc autem est inter socios uitæ, ut sit sufficientia liberorum, atque æqualium, aut in comparatione rationum consistens, aut in numero. Quare in quibus hoc non est, inter eos ciuile iustum non est: sed quoddam iustum & per similitudinem quandam. In ijs enim est iustum, quibus inter se ponitur lex. Lex autem ijs poni solet, in quibus est iniustitia. iudicium enim, dijudicatio est iusti atque iniusti. In quibus uerò est Iniustitia, in ijs est etiam iniuriam facere, sed non in omnibus est iniustitia, in quibus est iniuriam facere. Hoc autem est plus quidem ex simpliciter bonis, minus autem ex simpliciter malis sibi tribuere. Idcirco non sinimus hominem dominari, sed rationem. quia sibijpsi id facit, & fit tyrannus. ma-

Magistrat° interdū is appellatur, qui in potestate reipu. moderādæ est cōstitutus, interdū eo nomine ipsa reipu. moderādæ potestas designatur.

gistratus autem custos est iusti. quòd si iusti, & æqui. Atq; quia nihil sibijpsi plus tribuendum esse censet, si est iustus (ex simpliciter enim bono plus sibi nō tribuit, nisi comparatione rationū sit ad ipsum accommodatum) ideo alij, non sibijpsi laborat. Atq; ob idipsum, alienum bonum inquiunt iustitiam esse, sicut & anteà diximus. merces ergo quædam tribuenda est ipsi: honos inquam & præmium. sed quibus hæc non sufficiunt, ij fiunt tyranni. Herile autem, paternumq́; iustum non idem, sed his est simile. Non est enim iniustitia ad sua simpliciter: id autem quod poßidetur, & filius quādiu sit tantillus, & non separatus, ut pars ipsius est patris. Si uerò nemo uult lædere: quapropter nō est ad seipsum iniustitia. Neque ergo iustum, neque iniustum ciuile. Est enim lege, atque in ijs est in quibus lex esse potest. Qui quidem ij sunt, quibus inest æqualitas imperandi atque parendi. Idcirco magis ad uxorem iustum esse uidetur, quàm ad filios, & ea quæ poßidentur. Hoc enim est rei familiaris iustum, uerùm & hoc aliud est à ciuili.

De iusto, & legitimo, & naturali.

CAP. VII.

Ciuilis autem iusti aliud est naturale, aliud legitimū. Et naturale quidem est quod ubiq; uim habet eandem: & non quia uidetur, uel non uidetur. Legitimum autem quod à principio quidem nihil refert, sic an aliter habeat. cùm uerò positum fuerit, refert. Quale est mina captiuos redimi, uel capram Dijs, sed nō duas oues mactare. & etiam ea quæ de singulis lege iubentur. ut sacra Brasidæ facere, & quæ publicis decretis instituuntur. Videntur autē quibusdam omnia talia esse. Propter ea quòd omne quod natura cōstat, immobile est, & uim

Brasidas Lacedæmoniorum dux, Cleonē Atheniensiū

eandem

eandem habet ubique: sicut ignis hic, & apud Persas urit: iusta autem moueri uidentur. Verùm hoc non ita sese habet, sed aliquo modo. Atque apud Deos quidem nihil ullo modo forsitan est quod ita sese habet, apud nos autem est quidem aliquid etiam natura constans, mutabile: uerùm non omne. Attamen aliud est natura, aliud non natura. patet autem. Quidnam eorum quæ possunt & aliter se habere natura, constat: & quid non: sed lege ac instituto, si ambo mutari similiter possunt. Et ad cætera, eadem accommodabitur definitio. Dextera nanque manus ualidior est læua, natura. Et tamen fieri potest, ut omnes euadant apti ad utendum manu sinistra perinde ac dextra. Iustorum autem ea quæ ex instituto sunt & ob utilitatem, similia sunt mensuris. Non enim omnibus in locis æquales sunt uini, triticiq; mensuræ. sed ubi quidem emunt, maiores sunt: ubi autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia sunt, sed humana iusta, non eadem sunt ubique. nam neq; respublicæ, sed una tantum ubiq; secundùm naturam est ipsa optima. Vnumquodque autem iustorum, & legitimorum, ut uniuersale sese habet ad singula. etenim ea quæ aguntur sunt multa: unumquodque autem illorum est unum. est enim uniuersale. Interest autem inter iniuriam & iniustum, & inter ius & iustum. Iniustum enim est natura, uel instituto. Id autem ipsum cùm actum fuerit, iniuria est: anteà uerò quàm sit actum, nullo modo est iniuria, sed iniustum. pari modo & ius. Vocatur autem magis iusti actio ipsum commune: ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uerò & quot species uniuscuiusque ipsorum sunt, & circa quæ uersantur, considerandum est postea.

ducẽ apud Amphipolim vicit. Vulneratus tamẽ, & in vrbẽ delatus, audita sua victoria, animã reddidit. Cui honorifice tumulato tẽplũ, & diuinos honores, & annua certamina Lacedæmonij instituerũt.

De triplici nocumento quod aliis irrógatur.

CAPVT VIII.

CVm autem iusta sint, & iniusta ea quæ diximus: iniuriam quidem quispiam facit, & ius agit, cùm ea sua sponte agit. sed cùm inuitus, non iniuriam facit, neque ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut sint iusta aut iniusta. Iniuria autem atq; iuris actio tunc est, cùm à sponte agente fit. tũc enim uituperatur: & simul tunc iniuria est. Quare erit quid iniustum quidem, sed nondum iniuria, si non à sponte agente sit factum. Equidem id à sponte agente fieri dico (quemadmodũ & prius est dictum) quod quispiam in se situm sciens agit, & non ignorans, neque quem, neque quo, neque gratia cuius: ut quem pulsat, & quo, & gratia cuius: & unumquodque illorum neque per accidens, neque ui. ut si quispiam ui mouens manum alterius ipsum pulset. Sponte enim ipse tum sua non pulsat, quippè cùm non sit in se situm. Fieri etiam potest ut qui pulsatur, sit pater. ipse autem sciat quidem illum hominem esse, uel aliquem eorum qui adsunt, ignoret autem esse patrem. Idem dicendum est & de eo gratia cuius agitur: & circa totum etiam actum. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, non est autem in ipso situm, sed ui fit, id omne agitur ab inuito. Et eorum enim quæ nobis natura competunt, complura sciẽtes agimus, atq; patimur, quorum nihil aut nostra sponte, aut inuitis fit nobis: ut senescere, aut mori. Est autem in iniustis ac iustis similiter id quod per accidens dicimus. Nam si quispiam depositum inuitus, & ob timorem reddiderit: non est dicendum hunc iustum, aut ius agere nisi per accidens similiter est dicendum & eum iniuriam facere, atq; iniusta per accidens

dens agere, qui cogitur, atque inuitus non reddit depositum. Eorum autem quæ sponte agimus, alia cum electione agimus, alia sine electione. Ea cum electione agimus, quæ antecesßit deliberatio. Ea sine electione, quæ non antecesßit deliberatio. Cùm igitur læsio sit in societatibus triplex, tunc sunt cum ignoratione peccata, cùm quispiam egerit aut circa quem, aut quod, aut quo, aut gratia cuius agere non putauit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut non hunc, aut non gratia huiusce putauit. sed accidit id cuius gratia non putauit, non ut uulneraret, sed ut pungeret, aut non quem, aut non hoc modo. Atque cùm extra rationem sit læsio, infortunium est. cùm non extra rationem, sine tamen uitio, peccatum. Etenim peccat quidem quispiam cùm in ipso est principium causæ: aduersa uerò fortuna utitur, cùm est foris. Cùm autem sciens quidem, sed non deliberatione præmissa quispiam lædit, iniuria est. cuius generis ea sunt uniuersa, quæ per iram efficiuntur, aliasq; animi perturbationes, quæcunque necessariò, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim iniuriæ sunt. Atque ij qui ob hæc nocent ac peccant, iniuriam quidem faciunt: tamen nondum ob hæc ipsa sunt iniusti uel praui. Non enim nocent ob prauitatem, sed cùm nocet quis electione iniustus est atque prauus. Quapropter perrectè ea quæ proficiscuntur ab ira, non dijudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira, sed is qui prouocauit ad iram. Prætereà non fit in talibus controuersia, si factum sit nécne, sed si iure sit factum. Ira nanque ob apparentem oriri iniustitiam solet. Non enim de facto perinde atque in commercijs contendunt, ubi necesse est alterum improbum esse, si non id fa-

ciat obliuione: sed de re conuenientes, iure an iniuria sit facta, disceptant. Qui autem fecit insidias, non ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat: quòd si electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam iniurijs est iniustus qui iniuriam facit, cùm comparationem rationum, aut aequalitatem transgreditur. pari modo iustus etiam est, cùm ius agit electione: ius autem agit, si solùm sua sponte agit. Eorum autem quae ab inuitis fiunt, alia sunt uenia digna, alia non sunt uenia digna. Nam ea quae non solùm ignorantes, sed ob ignorantiam etiam faciunt, ignoscenda sunt. Sed ea quae faciunt non ob ignorationem, sed ignorantes quidem, ob affectum autem non naturalem, neque humanum, non sunt uenia digna.

De pati iniuriam. CAP. IX.

Ambiget autem quispiam si determinatum sit satis, de faciendo, patiendoq́; iniuriam. Atque si ita sit ut Euripides inquit, absurdè dicens,

> Quaeris parentem quomodo occidi meam?
> Sermo est breuis, non exitus longos habet.
> Volens uolentem, uel uolentem non uolens.

Vtrum enim reuera sua sponte quispiam iniuriā patiatur, an nemo, sed omnes inuiti, quemadmodū & omnes qui iniuriam agunt, sua faciunt sponte? Et utrum omnes hoc modo, an quidam inuiti? similiter & cùm patiuntur homines ius? nam omnes cùm ius agunt, sua faciūt sponte. Quare consentaneum est rationi, similiter opponi eos qui iniuriam, & qui ius patiuntur ut aut sponte patiantur aut inuiti. at absurdum uidebitur, si omnes etiam ius pati sua sponte dixerimus: nonnulli nanque non sua sponte ius patiuntur. Enimuerò de hoc quoque quispiam dubitauerit,

tituerit, si omnis qui passus est iniustum, iniuriam patiatur: an ut in agendo, sic & in patiendo res sese habet? Etenim fit ut ad utrunq; per accidēs, ipsa iusta accommodentur: & eodem modo iniusta. Non enim est idem iniusta agere, & iniurias agere. neq; iniusta pati, & iniurias pati. Similiter & in agendo, patiēdoq́; ius. Fieri enim non potest ut patiatur quispiam iniuriā, nisi quis iniuriam faciat. aut ius patiatur, nisi ius quispiam agat. Quod si simpliciter iniuriam facere, sit sua sponte quempiam lædere: & id ipsum, sponte inquam lædere, sit lædere scientem & quem, & quo, atq; quomodo: incontinens autem ipse sibi sua noceat sponte: ipse nimirùm iniuriam patitur sua sponte: fieriq; potest ut sibijpsi iniuriam faciat. atque hoc etiam ipsum, unum quid est eorum quæ dubitantur, si fieri inquam poßit, ut sibijpsi quispiam iniuriam faciat. Prætereà fit ut sua sponte quispiam ob incontinentiam ab alio sponte nocente lædatur. Quare fit, ut sua sponte quispiam iniuriam patiatur. An definitio dicta non rectè sese habet, sed huic lædere inquam scientem quem, & quo, atque quomodo, hoc est addendum præter illius uoluntatē? Læditur igitur sua quispiā sponte, patiturq́; iniusta. Sed iniuriā sua sponte patitur nemo. nemo nanq; uult, neq; incontinens ipse, sed præter uoluntatem agit. neq; enim ullus id uult quod nō existimat esse bonū: incōtinēs autē id agit, quod non putat esse agendum. Qui uerò dat sua, quemadmodū arma sua Diomedi Glaucus dedit, ut dicit Homerus,

Proq; nouem centum, pro ferro tradidit aurum.

is iniuriam non patitur: dare nanq; est collocatū in ipso. Sed ut iniuriam patiatur, non est in potestate ipsius situm, sed is sit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur

Glaucus cū Diomede cōgressurus post multā suā nobilitatē cōmemoratā, cū ipso Diomede hoste suo hospitii fœdus initit, donās cū armis suis aureis, & accipiens eius ærea, vt legitur apud Homerum Iliadis sexto.

sua sponte neminē iniuriā pati. Insuper ex ijs quæ proposuimus, hæc duo restant deinceps dicenda: uter iniuriam faciat, utrū is qui plus præter dignitatē tribuit, an is qui illud habet? & si fieri poßit ut sibijpsi quispiam iniuriam faciat? Etenim si sit illud quod prius est dictum, & qui distribuit non qui plus habet, iniuriam faciat, si quispiam plus alij quàm sibi tribuat sciens, spontéque: quod quidem moderati homines facere uidentur (bonus enim & æquus, minora sibi tribuere solet) is profectò sibijpsi iniuriam facit. An neque hoc simplex est? Ex alio nanq; bono plus fortè cōsequitur, ut gloriā, aut absolutè honestum. Soluitur præterea & per diffinitionem agendi iniuriā. nihil enim ipse præter suā patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob id ipsum. Sed si minus capit, læditur tantū. Patet autem distribuentem, iniuriam agere: sed non eum semper qui plus habet. Non enim is iniuriam facit cui inest iniustum: sed is cui potestas inest id faciēdi sponte. Hæc autem est unde est principium actus: quod quidem in ipso est distribuente, non in accipiente. Præterea cùm facere multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ, & manus, & seruus occidat hero iubente, iniuriam quidem non agit: iniusta autem facit. Insuper si iudicauit ignorans, non iniuriam facit legitimo iusto, nec est iniustum iudicium, est tamen aliquo modo iniustum. Aliud enim est legitimum iustum, aliud primum. Sin uerò cognoscens, iudicauit iniustè: plus habet & ipse uel gratiam, uel uindictam. perinde igitur & is, qui ob hæc iudicauit iniuste, plus habet, atq; si quispiā acceperit iniuriæ partem: Nam in illis, qui fundum peruerso iudicio tribuit: non fundum cepit, sed argentum. Atqui putant homines in

seipsis

ſeipſis eſſe ſitum iniurias facere, quapropter & iniuſtũ eſſe facile arbitrantur. hoc autem non ita ſeſe habet. coire nanque cum uxore uicini, & pulſare proximũ, daréque argentum manu facile eſt, & collocatur in ipſis: ſed hæc agere ſic ſe habentes, neq; facile eſt, neq; in ipſis eſt ſitum. Simili modo cognoſcere iuſta atque iniuſta, nullam ſapientiam eſſe putant: propterea quòd non eſt difficile, ea de quibus leges dictitant, intelligere. at nõ hæc ſunt ipſa iuſta, niſi per accidens. Sed tunc ſunt iuſta, cùm quodam aguntur modo, & quodam diſtribuuntur modo. id autem difficilius eſt, quàm ea quæ ſanitatem efficiunt ſcire. Et ibi nanq; mel, uinum, ueratrum, aduſtionem, inciſionémue ſcire, perfacilè ſanè eſt, ſed quonam modo ad ſanitatem efficiendam, & cui, & quando ſint tribuenda, tanta eſt difficultas ſcire, quanta eſt medicum eſſe. Ob id autem ipſius, & iuſti non minus eſſe putant iniuriam facere, quia uir iuſtus non minus, ſed etiam magis horum ſingula facere poteſt: uitiare inquã uxorem cuiuſpiam, & pulſare aliquem, & uir fortis in acie proijcere clypeum, tergiſque uerſis fugam arripere. At timidè agere, & iniuriam facere, non eſt hæc facere, niſi per acccidens: ſed ſic ſe habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi, atque curare non eſt incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare, ſed hoc modo ſeſe habentem hæc agere. Iuſta autem in ijs ſunt qui participes ſunt eorũ, quæ ſunt ſimpliciter bona. Habent autem & exuperatione in his & defectionem. Nam quibuſdã non eſt ipſorũ exuperatio, ut Dijs fortaſſe. quibuſdam uerò nulla pars eſt utilis, incurabilibus inquã malis. ſed omnia nocent. quibuſdã autem uſque ad aliquẽ terminum, atq; hoc eſt humanum.

Veratrum helleborus, herbæ genus inſaniã expurgans, & quo medicamento Droſus in Anticyra ĩſula à comitiali morbo curatus dicitur.

De æquitate & bonitate, æquo & bono.

CAP. X.

DEinceps autem dicendum est de æquitate & bonitate, atque æquo & bono: quonam modo sese habet æquitas quidem & bonitas ad iustitiam, æquum autem & bonum ad iustum. Nam considerantibus neque simpliciter idem, neq; genere diuersum esse uidetur. atque interdum laudamus æquum & bonum, uirumq; talem. Quare & ad alia laudantes transferimus pro bono: ipsum æquius, declarantes melius esse interdum rationem sequētibus absurdum uidetur, si æquum & bonum (si sit quid præter iustum) laudabile sit. nam aut iustum non est studiosum, aut æquum & bonum, si aliud sit à iusto: aut idem sunt, si utrunque est studiosum. Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta sunt, emergit de ipso æquo & bono. Rectè autē aliquo modo sese habent omnia, & nihil prorsus ipsis aduersatur. Nam æquum & bonum, iustum est, & est aliquo iusto melius. & non ut aliquod aliud genus, melius est ipso iusto. Idem est ergo iustum atque æquum & bonum. Et utrunq; quidem est studiosum: præstabilius autem est ipsum æquum & bonum. Fit autem hæc dubitatio, quia æquum & bonum, iustum quidem est, non autem lege, sed emendatio legitimi iusti. Causa autem est, quia lex quidem omnis, uniuersalis est. fieri autem non potest, ut de quibusdam uniuersaliter rectè dicatur. In quibus igitur uniuersaliter quidem dicere necesse est, fieri autem non potest ut rectè dicatur: in ijs lex id accipit, quod fit plerunque haud ignorans peccatum. Et est nihilominus recta. peccatum enim non est in lege, nec in legislatore, sed in ipsa rei natura. Continuò nanque rerum earum quæ sub actionem

actionem cadunt, materia talis est. Cùm igitur lex quidem uniuersaliter loquitur, in ijs autem præter uniuersale quippiam accidit: tum rectè sese habet, ut ea parte qua legislator omisit, atque peccauit absolutè locutus, emendetur defectus, quod & ipse legislator si adesset, hoc modo dixisset: & si sciuisset, iubentē legem tulisset. Quapropter iustum quidē est, & præstabilius aliquo iusto, non tamen simpliciter iusto: sed eo quòd peccat, proptereà quòd simpliciter dictū est. Atq; hæc est natura ipsius æqui & boni, emēdatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuersale. hæc enim est causa, & ut non omnia sint lege: quia de quibusdam impoßibile est ponere legem. Quare decreto est opus. indefinitæ nanq; rei indefinita & regula est, sicut & ædificationis Lesbiæ plumbea norma. Ad lapidis enim figurā mutatur, & non manet, & decretum ad res ipsas simili modo. patet igitur quid est æquum & bonum, & esse iustum, & quo iusto præstabilius est. Ex quo etiā emergit, quisnam sit homo bonus & æquus. Est enim is qui talia eligit atque agit, & qui non exactè iustum in deteriorem exequitur partem, sed imminuit, tametsi legem adiutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & bonitas est, quæ quidem iustitia quædam, & non alius quisquam habitus est.

Nō respicit Aristoteles, ad Lesbiam Troiadis insulam, ob Arionē celebratam: sed ad Lesbiā regulā, quæ Parœmia dicit, quoties qd præposterè factum est, velut quum non ad rationē factū ipsum, sed ratio ad factum accōmodatur. Vide pleni⁹ Erasmū, in adagio, Lesbia regula.

De facere iniuriam. CAP. XI.

PAtet autem ex his quæ diximus, si fieri poßit ut sibijpsi quispiam iniuriam faciat nécne. Iustorum enim quædam ex omni uirtute à lege sunt ordinata. ut lex non iubet quenquam seipsum occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cùm quispiam contra legem lædit non laceßitus, tum is iniuriam sponte facit. sponte autem is iniuriam facit, qui scit & eum cui facit, & mo

& modũ quo facit. At qui seipsum ob iram occidit, sponte id quod lex non permittit, cõtra legem efficit rectam: iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæso? An ciuitati, non sibiipsi? Nã sua patitur spõte. nemo uerò spõte iniuriam patitur. Quapropter & ciuitas multat. & instituta est ignominia quædam aduersus eum qui sibi mortem consciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præterea fieri non potest, ut sibiipsi quisquam iniuriã faciat ea ratione qua iniustus est: qui solùm iniuriam facit, & non omnino est uitiosus. Hic enim differt ab illo. homo nanq; iniustus est quodammodo sic prauus, ut ipse timidus: non ut totam habens prauitatem. Quare nec hac iniustitia sibiipsi quisquam iniuriam facit. nam idem simul ablatum ab aliquo ac eidem additum esset: quod fieri nequit. Sed semper inter plures, iustum atque iniustum esse necesse est. Prætereà qui iniuriam facit, sponte agit, & electione, & prior. Qui nanq; læsus, idem uicißim facit, iniuriam facere non uidetur. ipse autem simul eadem patitur, sibiq; facit. Prætereà sua sponte quispiam iniuriam pateretur. Insuper sine singulis iniurijs, iniuriam facit nemo. at nemo adulterium sua cum uxore committit. nemo parietem confodit suum. nemo res suas furatur. Omnino autem hoc (sibi inquã iniuriam facere) soluitur definitione iniuriam patiendi: sua nanq; sponte patitur iniuriam nemo. At uerò constat utrunq; prauum esse: facere inquam iniuriam atq; pati. Alterum enim est plus, alterum minus habere medio. quod quidẽ perinde sese habet atq; in medicina quidẽ quod ad sanitatem, in exercitandi autẽ arte quod ad habitudinẽ corporis bonam conducit. Peius tamen est iniuriam facere. Hæc enim cũ uitio est, atq; uituperatur. Et uitio uel perfecto & simpliciter, uel prope. non

pe. non enim omne quod sponte fit cum iniustitia est. Sed pati iniuriam, sine uitio, & iniustitia est. Pati igitur iniuriam per se quidem minus est malum, per accidens autem nihil prohibet maius esse malum. At non curæ est arti, sed dolorem lateris maiorem morbum quàm pedis, offensionē esse dicit. quanquàm fieri potest nonnunquàm contrà per accidens, si euenerit ut quispiam offenso pede caperetur ab hoste & trucidaretur. Atqui per translationem atq; similitudinem est iustum, non sibi ad seipsum, sed suorum quibusdam. Non omne autem iustum, sed herile, uel rei familiaris. His enim rationibus distat ea pars animæ quæ rationem habet, ab ea parte quæ rationis est expers. Ad quas inspicientibus, ad seipsum iniustitia esse uidetur. propterea quòd in his est pati aliquid contra suas appetitiones. ut igitur est quid iustum magistratum gerenti, & quibus ipse præest; sic & his etiam esse uidetur. Sed de iustitia quidem cæterisq; morum uirtutibus hoc sit modo determinatum.

ETHICORVM ARISTOTELIS

LIBER VI.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. CAP. I.

CVm autem anteà dictum sit mediū expetendū esse, non exuperationem, neq; defectionem, & mediū perinde sese habeat atq; recta ratio dictat: hoc ipsum deinceps diuidamus oportet. In omnibus enim dictis habitibus (quemadmodū & in cæteris) est

est quoddam signum, ad quod is inspiciens qui rationem habet, intendit, atque remittit: estq; quidam terminus mediocritatum, quas inter exuperationẽ defectionemq; dicimus esse: ita sese habentes ut recta ratio statuit. Atque sermo talis est quidem uerus, non tamen dilucidus: nam & in quauis opera, atque cura circa quam uersatur scientia, uerum est dicere: neque nimium, neque parum esse elaborandum, uel quiescendum, sed mediocriter, & ut ratio recta præscribit. At qui hoc tantum habet, nihil plus scierit: ut si quispiam dixerit ea esse corpori afferenda quæ medicina, & ut his qui hanc habet scientiã iubet. Quapropter & circa habitus animi non modò uerè hoc dictum esse oportet, sed etiam determinatum, quænam sit ipsa ratio recta, & quæ eius sit definitio. Virtutes itaque animæ, superioribus in locis diuisimus, & alias moris, alias mentis diximus esse. atque de moris quidem uirtutibus iam transegimus. De reliquis uerò dicamus oportet, prius hisce de anima declaratis. Duas igitur esse animæ partes anteà diximus: eam quæ rationis est particeps, & eam quæ eiusdem est expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem habet est diuidenda, atque sic suppositum duas esse parteis quæ sunt participes rationis. Vnam qua contemplamur ea quorum principia, ut aliter sese habeant, minime fieri potest. Alteram qua perspicimus ea, quæ aliter sese habere possunt. Eæ nanque animæ partes diuersæ sunt genere, quæ sunt aptæ ad res eas cognoscendas, quæ genere differunt. siquidem ipsis inest rerum cognitio similitudine quadam atque accommodatione. Atque harum altera uis sciendi, altera uis subducendi rationem uocetur: consultare nanque,

Transigere pro determinare, vel definire.

ratio

rationemq; subducere, eadem possunt. Nemo autem de ijs rebus consultat, quæ aliter sese habere non possunt. Quare uis subducendi rationē, una pars eius partis est animæ, quæ rationis est particeps. Sumendum est igitur quisnam utriusque sit optimus habitus. Hic enim utriusque est uirtus. uirtus autem est ad proprium opus.

De principiis agendi. CAP. II.

TRia autem sunt in anima, quæ sunt agendi, ueritatisq́; principia: sensus, intellectus, appetitus. Atque sensus, nullius est principium actus. quod quidem ex eo patet, quia beluæ sensum quidem habent, actionis autem sunt expertes. Est autem id in appetitu persecutio atque fuga, quod est affirmatio, negatioq́; in mēte. Quare cùm moris quidem uirtus, habitus sit electiuus, electio uerò appetitus deliberatiuus: ob hæc ipsa, & rationem ueram, & appetitum rectum esse oportet, si electio sit studiosa: atque eandem illam quidem dicere, hunc autem persequi. Hæc igitur mens atq; ueritas actiua est. Mentis autem eius, quæ contemplandi, non agendi, neque faciendi principium est, bonum, ac malum, uerū est, atque falsum. Hoc enim mētis est omnis opus: sed actiuæ mentis ueritas est consentanea appetitui recto. Electio igitur actus principium est, unde est motus: sed non id gratia cuius. Appetitus autem, eaq́; ratio, quæ alicuius est gratia, electionis principium est. Idcirco neque sine intellectu, menteq́;: neq; sine habitu moris est ipsa electio. Sine nanque mente, atque more non est actio bona: nec item contraria. Mens autem ipsa nihil mouet: sed ea, quæ alicuius est gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici menti præest. nam omnis qui facit, gratia huius facit, & nō est simpliciter finis, sed ad aliquid, & alicuius id

quod

quod efficitur: sed non id, quod agitur. Ipsa nanq; bona actio finis est, & huius est appetitus. Quapropter electio, uel intellectus est appetitiuus, uel appetitus intellectiuus. Et tale principiũ est homo. Nulla autem res facta est eligibilis, nemo enim eligit Ilium expugnasse. neque enim de eo consultat, quod factum est: sed de futuro, ac contingente. factum autem nõ contingit non factum esse. Quapropter rectè Agatho dixit,

Ilium.

Hoc etiam ipse Deus, soloq; carere uidetur,
Infectum ut faciat, quod factum est, atque peractum.

Opus igitur utriusque partis intellectiuæ ueritas est: quare quibus habitibus maxime pars utraque uerũ dicit, ij sunt ambarum uirtutes.

Habituum intellectualium enumeratio, quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates.

CAP. III.

DE ipsis igitur rursus dicamus oportet, altius initio sumpto. Sunt itaque ea, quibus uerum anima dicit affirmando, aut negando numero quinque. Hæc autem sunt, ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. Fieri enim potest, ut falsum existimatione, opinionéque dicat. Scientia igitur quidnam sit, hinc perspicuum est, si exactè dicere oportet, & non similitudines sequi. omnes enim putamus id quod scimus, aliter sese habere nõ posse. quæ uerò possunt aliter se habere, post contemplationem latent, si sint, an non sint. ipsum ergo scibile necessariò est, ergo est æternũ. quæ enim necessariò simpliciter sunt, æterna sunt omnia. At æterna ingenita, & incorruptibilia sunt. Prætereà omnis scientia doceri & scibile dici posse uidetur. At ex anteà notis (ut in resolutiuis etiã diximus) fit omnis doctrina. Nam alia per in

ductionem, alia per ratiocinationẽ efficitur. atq; inductio quidem principiũ est ipsius uniuersalis. Ratiocinatio autem est ex uniuersalibus, sunt enim principia ex quibus ipsa ratiocinatio constat, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio. Scientia ergo demonstratiuus est habitus, & cætera quæ in resolutiuis determinauimus. Tum enim quispiam scit, cùm aliquo modo credit: & sunt ipsi principia nota. si enim non sint magis quàm cõclusio nota, per accidens habebit scientiam. De scientia igitur sit hoc modo determinatum.

Quid inductio, & quid ratiocinatio.

De Arte. CAP. IIII.

EOrum autem quæ aliter sese habere possunt, est & aliquid quod sub effectionem, & aliquid quod sub actionem cadit. diuersa uerò sunt effectio, atq; actus. de his autem ipsis & externis sermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus est, diuersus est ab eo habitu, qui cũ ratione est effectiuus, neque alterũ ab altero continetur, neq; enim effectio actus est, neq; actus effectio. Atqui cùm extruendarum ædium facultas, ars quædam sit, ac habitus quidã faciendi cum ratione, nullaq; sit ars quæ non sit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis, qui non sit ars: fit ut idem sit ars, atq; habitus faciendi uera cum ratione. At uerò circa generationem ars omnis uersatur, & inuentionẽ, contemplationemue, quonam pacto fiat eorũ aliquid quæ & esse, & non esse possunt: & quorum principium non in eo quod efficitur, sed in ipso est faciente. Nam neque eorum quæ necessariò sunt, uel fiunt est ars, neq; eorũ quæ sunt secundùm naturã. Hæc enim in seipsis habent principium ipsum. Cùm autem effectio, atque actus diuersa sint, artem effectionis esse, non actus, necesse est. Atque circa

eadem quodam modo uersatur ars, & fortuna: quemadmodum & Agatho dicit, Quippe ars fortunam, fortunaq; diligit artem. Ars igitur (ut diximus) habitus est quidam faciendi uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus est faciendi, falsa cum ratione: circa id quod sese aliter habere potest.

De prudentia. CAP. V.

DE prudentia uerò quænam sit, hoc perceperimus pacto, si contemplabimur quósnam ipsos prudentes dicimus esse. Videtur itaque prudentis esse, bene consulere posse circa ea quæ sibi sunt bona, ac prosunt: non aliqua ex parte, ut quænam ad sanitatem uel uires, sed quænam ad bene uiuendum omnino cõducant. Argumẽto est id ita esse, eos etiam qui circa aliquid uersantur, prudentes dici, cùm bene ad finem studiosum aliquẽ excogitauerint ea, quorum nulla est ars. quare & omnino prudens is est, qui ad consultandum est aptus. Consultat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habere non possunt: aut de ijs quæ ipse agere nequit. Quare si scientia quidem est cum demonstratione (quorum autem principia aliter sese habere possunt, eorum non est demonstratio, cuncta enim & aliter sese habere possunt) neque de his quæ sunt necessariò, consultatio fieri potest: ipsa prudentia profectò, neque scientia, neque ars esse potest. scientia quidem, quia quod sub actionem cadit, aliter sese habere potest. ars autem, quod aliud actionis, aliud affectionis est genus. Restat ergo habitum ipsam esse agendi, uera cum ratione, circa ea quæ sunt bona homini atque mala. Finis enim affectionis, est quid aliud præter ipsam affectionem, actionis uerò non semper. est enim ipsa bona actio finis. Quo-

circa

circa Periclem & uiros tales arbitramur esse prudentes, quia quæ sibijpsis, & quæ cæteris hominibus sunt bona, perspicere possunt. esse autem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atque ad rempublicam administrandam sunt apti. Vnde & temperantiam conseruatricem prudentiæ appellamus. Conseruat autem talem existimationē. Voluptas enim & dolor non omnem existimationem corrumpit, atque peruertit. non enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus rectis habere, sed eas quæ circa id habentur, quod cadit in actionem. nam principium quidem rerum agendarum id est, gratia cuius sunt ipsæ. ei uerò qui corruptus est ob uoluptatem, aut dolorem, continuò non uidetur principium ipsum, nec huius gratia, ac propter hoc ipsum, expetenda esse uniuersa, atque agenda. Vitium enim principij corruptiuum est. Quare prudentiam habitum esse agendi circa humana bona, uera cum ratione, necesse est. At uerò artis quidem est uirtus, prudentiæ uerò non est. Et in arte quidem, qui sua sponte peccat, magis est expetendus. circa uerò prudentiam minus, quemadmodum & circa uirtutes. patet igitur prudentiam uirtutem quandam esse, non artem. Cùm autem duæ sint animæ partes rationem habentes, alterius erit ipsa prudentia uirtus: ipsius inquam opinatiuæ. nam & opinatio circa id uersatur, quod aliter sese habere potest: & prudentia ipsa. Atqui neque habitus est cum ratione solùm. huius autem indicium est, talis quidem habitus obliuionem esse, prudentiæ uerò non esse.

De intellectu. CAP. VI.

CVm autem scientia existimatio sit de uniuersalibus, & ijs quæ necessariò sunt, sintq; demonstrabilium,

lium, scientiæq; omnis principia, (est enim ipsa scientia cum ratione) principij rei scibilis nec est scientia, nec ars, nec prudentia. scientia, quia ipsum scibile demonstrabile est. ars & prudentia, quia in ijs uersantur, quæ sese aliter habere possunt. At neque sapientia est. est enim sapientis, de quibusdam demonstrationem habere. Quòd si ea quidem quibus uerum dicimus, & nunquam falsum, in ijs quæ possunt aut non possunt aliter sese habere, hæc sunt, scientia, prudentia, sapientia, intellectus: horum autem trium habituum nullus esse potest: atque tres dico, prudentiam, scientiam, sapientiam, restat intellectum esse principiorum.

De Sapientia. CAP. VII.

di. hac ead. m. v libr. de finib. apud Cicer. fo. 148.

SApientiam autem in artibus ijs tribuimus, qui in ipsis sunt exactißimi. Phidiam enim sapiẽtem sculptorem lapidum dicimus, & Polycletum statuarium identidem sapientem. Atq; hic per sapientiã nil aliud intelligimus, quam ipsius artis uirtutem. At quosdam etiã esse sapientes omnino, non aliqua ex parte: nec aliquid aliud quàm sapientes arbitramur. ut de Margite dixit Homerus,

Diuum is munere, nec fossor, nec durus arator,
Nec sapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare constat exactißimam scientiarum ipsam sapientiam esse. Sapientem ergo non solùm ea scire quæ ex principijs cognoscuntur, sed etiam circa principia dicere uera oportet. quare sapientia; intellectus est & scientia: & (ut caput habens) scientia eorum quæ honorabilißima sunt. Perabsurdum est autem, si quispiam facultatem ciuilem, aut prudentiam studiosißimam esse putet, si non sit homo eorum optimum quæ sunt in mundo. Quòd si sanum quidem, ac bonum aliud est hominibus,

bus, aliud piſcibus, album autem & rectum ſemper eſt idem: & ſapiens omnes idem profectò, prudens uerò diuerſum dixerint eſſe. Singula nanque quod ſuum perſpicit bonum, id prudens dixerint eſſe, eiq; ſeipſa gubernanda commuſerint. Quapropter & nonnulla mutorum animalium prudentia dicunt eſſe, quæcunque ſua in uita prouidendi uim habere uidentur. Conſtiterit autem eandem non eſſe ſapientiam, & facultatem ciuilem. Nam ſi eam facultatem ſapientiam eſſe dicent, quæ circa commoda propria uerſantur, multæ ſanè ſapientiæ erunt. non enim una circa omnium animalium bonum: ſed alia atque alia circa unumquodque uerſatur, niſi de omnibus quæ ſunt: una ſit & facultas medendi, quòd ſi homo præſtantiſsimum eſſe cæterorum animalium diceretur, nil refert. etenim homine ſunt alia longè diuiniora natura: ut hæc manifeſtiſsima, ex quibus ipſe conſiſtit mundus. Patet igitur ex his quæ diximus, ſapientiam ſcientiam eſſe, & intellectum, eorum quæ honorabiliſsima ſunt natura. Quapropter Anaxagoram, & Thalem, & ſimiles ſapientes quidem, at non prudentes inquiunt eſſe, cum uident ipſos propria commoda ignorare, & ſuperflua quidem, & admiranda, & difficilia cognitu, diuinaq; ſcire ipſos. ſed inutilia dicunt, quia non quærunt bona humana: prudentia autem circa humana uerſatur: & in quibus habet conſultatio locum. prudentis enim hoc maximè opus dicimus eſſe, bene inquam conſulere. Conſultat autem de ijs nemo, quæ aliter ſeſe habere non poſſunt, & quorum non eſt aliquis finis. atq; is ad bonum agendum. Is autem ad bene conſulendum eſt ſimpliciter aptus, qui coniectura, quod eſt homini optimum eorum quæ cadunt in actionem excogitan-

Eorũ alter Clazomenius, alter Milesius fuit.

do mente capere potest. Neque prudentia est uniuersalium solùm, sed singula etiam oportet cognoscere. est enim actiua, & actio circa singula ipsa uersatur. Quapropter & nescientes nonnulli, magis quàm nonnulli scientes, idonei sunt ad agendum: & cæteris ij qui sunt experti. Nam si quispiam sciat leues carnes facile concoqui ac esse salubres, quæ uerò sint leues ignoret, non efficiet sanitatem. sed qui scit auium carnes leues esse, atque salubres, is efficiet magis. prudentia autem est actiua: quare utranque cognitionem, aut hanc potius habere oportet. fuerit autem quædam & hæc architecturæ subiens rationem.

De partibus prudentiæ. CAP. VIII.

At qui ciuilis facultas, & prudentia idem est habitus, esse tamen ipsarum non idem est. Eius autem quæ in ciuitate uersatur, ea quidem (quæ est ut architectura) prudentia, legum est ferendarum facultas. quæ uerò in singulis uersatur, ciuilis, nomine communi uocatur. Hæc autem est actiua, & deliberatiua. decretum enim in actionem uenit, ut ultimum. idcirco rem ciuilem hos solos gerere dicunt. hi nanque soli agunt, perinde atque ij qui suis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maxime prudentia esse, qua sibijpsi quispiam uni quærit ac prospicit bona. atque hæc ipso communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur: atque huius alia est deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam species fuerit, ea quæ bona sunt sibi scire. sed magnam differentiam habet. Atque qui sciunt ea quæ sibijpsis sunt bona, in illisq; uersantur, prudentes esse uidentur:

uidentur: ciuiles autem negotiosi. Quapropter & Euripides dixit,

Qui nanque prudens sum, negotio sine,
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere, cunctis ex bonis?

Quærunt enim quod sibijpsis est bonũ, & hoc arbitrãtur esse agendum. ex hac igitur opinione est ortũ, prudentes hos esse, & tamen proprium uniuscuiusque bonum, non est fortasse sine rei familiaris gubernatione, atq; ciuilis. Præterea enim quonam modo sua cuiusque administranda sit res, nõ est manifestum, atque considerandum est. Indicatur id quod dicitur illo signo. Geometræ enim iuuenes, & mathematici, ac sapientes in talibus fiunt. prudentes autem fieri non uidentur, causa autem est, quòd & singularum rerum est ipsa prudentia, quæ quidem per experientiam notæ fiunt. Iuuenis autem non est expertus. experientiam enim, temporis efficit longitudo. Nam & hoc quispiam considerauerit, cur puer mathematicus quidem fieri potest, sapiens autem, aut naturalis non potest? An quia mathematica quidem sunt per abstractionem: horum uerò principia, experientia innotescunt? & hæc quidẽ adolescẽtes non credunt, sed dicunt: illorum autem diffinitiones nõ sunt obscuræ. Præterea peccatum quod fit in consulendo, aut circa uniuersale, aut circa singulare fieri solet. ignorare nanq; quispiam potest, aut omnes aquas põderosas esse prauas, aut hanc ponderosam esse. Prudentiã autem non esse scientiam patet: est enim (ut dictum est) ipsius extremi. Tale enim id, quod cadit in actionem. opponitur igitur intellectui. hic enim est terminorum, quorum ratio non est. Hæc autem est ultimi, cuius non

est scientia, sed sensus: nõ propriorum quidem, sed qualis est is quo sentimus, id quod ultimum in mathematicis est, triangulum esse. stabitur enim & ibi, sed hic prudẽtia magis est quàm sensus: illius autem est alia species.

De bona consultatione. CAP. IX.

At uerò quærere, ac consultare differunt. Consultare nanque est aliquid quærere. Oportet autem & de bona consultatione quidnam sit, accipere, utrum sciẽtia quædam sit, an opinio, an cõiectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igitur non est. Non enim de ijs quærunt quæ sciunt. At bona consultatio quædã est consultatio. qui uerò consultat, quærit, rationémque subducit. Atqui neque bona coniectatio est. ipsa nanque sine ratione, & citò fit: ad consultationem uerò longum temporis spatium adhibetur. atque aiunt celeriter quidem deliberata esse agenda, cum mora autem consulendum. Prætereà diuersa sunt: solertia, & consultatio bona. Solertia uerò, bona quædam est coniectatio. At neque opinio ulla est. Sed cùm is qui malè deliberat peccet, is autem qui bene consultat rectè deliberet: constat bonam consultationem rectitudinem esse quandam. non autem scientiæ, neq; opinionis. Scientiæ nanq; non est rectitudo: quippè cùm neque peccatum sit: opinionis uerò rectitudo, ueritas est. Et insuper determinatum iam est id omne, cuius est opinatio. at uerò neque sine ratione est ipsa consultatio bona. deficit ergo à mente. Hæc enim nondum est enuntiatio. Etenim opinatio non inquisitio, sed quædam iam enũtiatio est. Qui uerò cõsultat, siue bene, siue male consultet, quærit aliquid, rationẽq; subducit. sed ipsa cõsultatio bona, consilij quædã est rectitudo. Quapropter quærendũ est primũ, quidnã sit consilium,

cõsilium, & circa quid ipsum uersetur. Cùm uerò multipliciter rectitudo dicatur, constat non omnẽ rectitudinem bonã consultationẽ esse. incontinens enim & prauus, id quod uidere proponit, attinget cogitando, rationemq; subducendo. quare rectè quidẽ consultabit. malũ autem magnũ existimabit. Bene uerò consultasse, bonũ quoddã esse uidetur. talis enim rectitudo cõsilij, qua bonum quispiã assequi potest, bona est consultatio. At potest quispiã & hoc ratiocinatione falsa attingere, atque id quidẽ quod facere oportet, assequi: non autẽ per quod oportet, sed falsus medius terminus esse potest. Quare nec ipsa bona est consultatio, qua quispiam adipiscitur quidem id quod oportet, non tamen per quod oportet. Præterea fieri potest ut alius longo deliberans tempore id consequatur, alius citò. igitur nec illa bona est consultatio: sed eadem rectitudo bona est consultatio: qua quispiam rationem conducentis assequitur, quod oportet, & ut oportet, & cùm oportet. Insuper fit ut & absolutè quispiam bene consultet, & ad aliquem finem. Atque bona quidem consultatio absolutè est ea, qua ad eum finem qui est absolutè finis pergitur rectè. quædam autẽ ea, quo ad aliquem finem. Quòd si bene consultare prudentium est. consultatio bona rectitudo est ea, qua ratione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius ipsa prudentia est existimatio uera.

De Sagacitate. CAP. X.

EST autem & ipsa sagacitas, cui contrarium est hebetudo, quibus sagaces dicimus, ac hebetes: nec idẽ omnino quod scientia aut opinio (omnes enim scientes uel opinantes sagaces essent) nec una quædam scientia. ut aut medicina de sanis, aut geometria circa ma-

gnitudines. Neq; enim de ijs est, quæ sunt semper, & nõ mouẽtur. neque de ijs, quæ à quouis fiunt: sed de quibus dubitauerit quispiam, aut consultauerit. Quapropter est quidem de ijs circa quæ uersatur, prudentia. Nõ est autem idem sagacitas, & prudentia. Prudentia nanque præceptiua est: finis enim ipsius est, quidnam sit agendum, aut non agendum præcipere: sagacitas autem iudicatiua est solum. Idem est enim sagacitas, & bona sagacitas: quippe cùm sagaces sint & boni sagaces. Neq; autem habere, neq; accipere prudentiam, est ipsa sagacitas, sed in opinationis usu ad ea bene iudicãda de quibus est prudentia, alio dicente consistit: fitq; hic perinde atque cùm discipulus ea discit, ac comprehendit, quæ à scientiam tradente præcipiuntur.

De Sententia. CAP. XI.

EA uerò quæ uocatur sententia, qua bene sentientes homines dicimus, sententiamq; habere, iudiciũ est rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium est. Bonum enim & æquum uirum ad ignoscendũ procliuẽ dicimus esse. & ueniãt in aliquibus dare, bonũ & æquũ esse. at uenia sententia est iudicatiua recta æqui & boni uiri. recta autem est ea quæ est ipsius ueracis. Omnes autem habitus non sine ratione ad id tendunt. Nam sententiam, sagacitatem, prudentiam, & mentem ad eosdẽ afferentes, prudentes illos atq; sagaces, & sententiã habere mentẽq; dicimus. Omnes enim hæ potentiæ extremorum sunt, ac singularium. Atq; idem ea ratione qua est idoneus ad ea iudicanda, de quibus est prudẽs, sagax est, beneq; sentiens aut ad dandam ueniam aptus bona enim & æqua, omnibus sunt cõmunia bonis, ea ratione qua ad alium tendunt. sunt autem singularia & extrema ea,

Mens hic non habitus, sed potentiæ nomen est.

ma ea omnia quæ agi possunt: & prudentem oportet ipsa cognoscere: & sagacitas & sententia circa hæc ipsa uersantur. hæc autem sunt extrema. Et intellectus extremorum est ad partem utranque. etenim primorum terminorum ac extremorum, intellectus est & non ratio. is quidem qui ad demonstrationes attinet immobilium terminorum atque primorum, is autem qui in agendis rebus uersatur, extremi & contingentis, atq; alterius propositionis. hæc enim principia sunt eius, gratia cuius. ex singulis enim emergit ipsum uniuersale. horum igitur sensum habere oportet. hic autem est intellectus. Quapropter & naturalia hæc esse uidentur. Atq; sapiens quidem natura est nemo. sententiam autem habet, & sagacitatem, & intellectum natura. signum autem est nos hæc ætates sequi putare, atque hanc ætatem intellectum dare, sententiamq; habere, utpotè quæ à natura proficiscuntur. Quocirca principium, & finis est intellectus. Ex his enim & de his, ipsæ demonstrationes efficiuntur. Quare non minus eorum qui sunt experti, & seniorum uel prudentium demonstrabilibus sententijs, opinionibusue, quàm ipsis demonstrationibus mentem adhibere oportet. Quia namq; iam experientia uisum habent, principia ipsa cernunt. Quid igitur prudentia, & sapientia est, & in quibus utraque uersatur, & diuersarum animæ partium utranque uirtutem esse, iam diximus.

Primi termini primæ propositiones, immediatæ propositiones, principia.

De utilitate sapientiæ, atque prudentiæ. CAP. XII.

DVbitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sint utiles. Nam sapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo felix. nullius

enim

enim est generationis: prudentia autem hoc quidẽ habet. Sed cuiusnam gratia opus est ipsa? si prudẽtia quidẽ est ea quæ circa iusta & honesta, bonaq́; homini uersatur: hæc autẽ sunt ea quæ uiri boni est agere: atq; ipsa sciendo nõ magis ad agendũ nos sumus idonei, siquidẽ uirtutes sunt habitus, quemadmodũ nec ea sana, quæ non afficiunt bonã corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniũt. non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quòd si non horum gratia sit prudens ponendus, sed ut studiosi homines fiãt: ijs nõ fuerit utilis sanè qui iam sunt studiosi. At ne etiam ijs qui studiosi non sunt. nihil enim refert, siue ipsi habeant, siue alijs habẽtibus pareãt. Atq; hoc satis est nobis, quemadmodum & in sanitate. nã etsi ualere uolumus, medicinã tamen non discimus. Insuper absurdum sanè uidebitur, si prudentia, quæ quidẽ est inferior sapientia, sit magis domina, quàm ipsa, magisq́; princeps. nam ea quæ agit, dominatur in singulis, atq; iubet. de his igitur est dicendũ. nũc enim de ipsis dubitauimus tantũ. Primũ itaq; dicimus, has expetendas necessariò per seipsas esse, quippe cùm sint partium utrarumq; uirtutes, etiã si neutra ipsarum quicquã efficiat. Deinde & faciũt quidẽ, at non ut medicina sanitatẽ: sed ut sanitas, sic sapientia felicitatẽ. Nã cùm sit pars totius uirtutis, felicem efficit, ex eo quia habetur ac operatur. Præterea opus ipsum & per prudentiã, & per uirtutẽ moris efficitur. Etenim uirtus quidẽ propositum ipsum efficit rectum: prudentia autem ea, quæ in illud perducunt. Quare autem partis animæ, quæ quidem est principium uegetandi, nulla est talis uirtus: quippe cùm in ipsa sit agere, aut non agere situm. De eo uerò quod dictum est

non

non esse magis aptos ob prudentiam homines ad honesta, iustaq; agenda: paulò altius incipiendum est, hoc principio sumpto. Nam ut & iusta agentes quosdam nondum iustos esse dicimus, ut eos qui faciunt ea quæ legibus sunt instituta inuiti, uel ob ignorationem, uel ob aliquid aliud, & non ob ipsa: & si agunt ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere studiosum: sic (ut uidetur) agere singula unumquenq; oportet modo quodam affectum, ut si homo bonus, ob electionē inquam & ipsorum gratiam quæ aguntur. Electionem igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia sunt agenda, non sunt ipsius uirtutis, sed ad aliam potentiam spectant. Dicendum autem de ipsis dilucidius est. Est igitur quædam potentia, quam habilitatem uocant. Hæc talis est, ut ea possit agere, atque attingere, quæ ad suppositam intentionem conducunt. Si igitur propositum sit honestum, laudabilis est: sin improbum, uersutia est. Quapropter & ipsos prudentes habiles, & uersutos dicimus esse. Ipsa uerò prudentia non est quidem hæc dicta potentia: non tamen est sine ipsa: habitus autem ipse huic oculo imprimitur animæ. Neq; absq; uirtute sicut diximus, atque constat. ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent: cùm talis sit ipse finis, & ipsum optimum, quicquid tandem sit illud. sit enim (uerbi gratia) quicquid contigerit: hoc autem non nisi bono uiro uidetur. Prauitas enim peruertit, facitq;, ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem esse posse, nisi sit bonus.

De natiua uirtute, uirtutum, & prudentiæ connexione. CAP. XIII.

Considerandū autē iterū est & de uirtute. Etenim ut prudentia sese habet ad habilitatem, quæ non est

idem, sed simile: sic & propriè uirtus sese habet ad naturalem uirtutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodã modo natura uidentur. Etenim & iusti natura, fortesq́;, atq; ad temperantiam nati uidemur: cæteraq́; continuò habemus ex ipso ortu. Sed esse tamen quærimus aliquid aliud, quod est propriè bonum: & talia nobis alio modo inesse. Pueris enim, ac beluis naturales habitus insunt: at absq; mente nocere uidentur. Atq; ut robusto fit in corpore sine oculis se mouente (errat enim uehemẽter ex eo, quia nõ habet uisum) sic et hic accidit. Si uerò mentẽ acceperint, in agendo differt: atq; habitus ille similis, tũc erit propriè uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ sunt species, habilitas atq; prudentia: sic & in morali sunt duæ, una naturalis uirtus, altera propriè uirtus. Atq; harũ ea, quæ est propriè uirtus, non fit sine prudentia. Quapropter inquiunt, uirtutes omnes prudentias esse: & Socrates partim rectè quærebat, partim peccabat. Peccabat, quia uirtutes omnes prudẽtias esse putabat, bene dicebat, quòd non esse sine prudẽtia ipsas aiebat. Hoc autẽ huius iudiciũ est. & enim nunc omnes, cùm uirtutem diffiniunt dicentes ipsam habitum esse, & afferentes ea, circa quæ uersatur, addunt, secundùm rectam rationem: at recta est ea quæ est secundùm prudentiam. Videntur igitur omnes uaticinari quodam modo talem habitum esse uirtutem, qui est secundũ prudentiã. oportet autẽ parumper migrare. est enim is habitus uirtus, qui non solum est secundùm rationem rectam, sed cum recta etiam ratione. recta autem de talibus ratio, ipsa est sanè prudentia. Socrates igitur uirtutes ipsas rationes esse arbitrabatur. Omnes enim scientias esse dicebat, at nos cum ratione esse censemus. Patet igitur

ex

ex dictis, fieri non posse, ut sine prudẽtia, sit homo propriè bonus: & absque morum uirtute, prudẽs. At enim & ea ratio, qua quispiam disseruerit, separari uirtutes, hinc solui potest. non enim idem ad omnes suscipiendas aptissimis est ingenio: quare aliam iam accepit, aliam nondum accepit. Hoc enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri potest, at in his quibus absolute dicitur homo bonus, fieri nequit. Etenim cum prudentia quæ est una, simul inerunt uniuersæ. Constat autem & prudentia opus esse, etiam si non esset actiua, quia partis est uirtus: & sine prudentia, sinéque uirtute, electionem rectam non fore. Altera nanque finem, altera ea quæ sunt ad finem, agere facit. At uerò neque sapientiæ præest, neque præstabilioris est partis: sicut neque ars medendi præsidet sanitati. Non enim utitur ipsa, sed uidet ut fiat. Illius igitur gratia, non illi, iubet. Prætereà simile est, ac si quispiam facultatem ciuilem principem esse deorum asserat, propterea quòd præcipit de omnibus, quæ aguntur in ciuitate.

ETHICORVM ARISTOTELIS

LIBER VII.

De Heroica virtute, Continentia, & de earum oppositis. CAP. I.

POST hæc dicendum est alio sumpto principio, tres esse species eorum quæ circa mores sunt fugienda: uitiũ, incontinentiã, feritatẽ. Atq; cõtraria quidem duobus manifesta sunt. aliud enim uirtutem, aliud continentiã appellamus. Ad feritatẽ autem

& imma

& immanitatem, maxime uirtutem eam conuenit dicere, quæ est supra nos, heroicam inquam quandam atque diuinam: ut Homerus *de* Hectore, *propterea quòd eximia bonitate præstabat, dicentem* Priamum *introduxit:*

> *Nec iam hominis sanè mortalis filius ille*
> *Esse uidebatur, sed diuo semine natus.*

Heroica uirtus est, quæ supra nos existés cómuné humanarú uirtutum modú excedit. Feritas autem est uitiú cómune, hominú malitias magnitudine excedés.

Quare si ex hominibus ob uirtutis exuperationem Dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut feræ, neque uitium est, neque uirtus: sic neque Dei. *sed hoc quidem præstabilius est uirtute, illud autem diuersum quid est, à uitio genus. Atque ut rarò fit uirum esse diuum, ut appellare* Lacones *consueuere, cùm ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus hic est) sic & ferus, atque immanis est inter homines rarò. Maximè uerò inter nationes barbaras est. fiunt autem quidã tales & ob morbos, læsionesq; principij. & eos etiam homines qui in uitijs exuperant, hac insani cõsueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem dispositione mentio aliqua posterius fiet. De uitio uerò prius est dictum. Nunc de incontinentia, mollitudine, luxuria, & de continentia atque constantia est dicendum. Neq; enim ut idem quod uirtus & uitium, neq; ut diuersum genus hæc sunt putanda. Atque ut in cæteris egimus, afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ probabilia sunt, aut saltem plurima, maximéque præcipua circa hos effectus ostendere. Nam si soluatur quidem ea quæ difficultatem afferunt, reliquantur autem ea quæ probabilia sunt: satis sanè fuerit demonstratum. Videtur itaque continentia quidem, constantiaque studiosa esse ac laudabilis. Incontinentia uerò & mollitudo praua, atque*

uituperabilis, & idem esse continens, & persistens in ratione: & idem etiã incontinens, & rationẽ egrediẽs. Et incontinens quidem, improba sciens improba esse, agit ob perturbationẽ: cõtinẽs autem cupiditates sciens prauas esse, non sequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem esse aiunt, atq; constantem. Talem autem alij temperantem esse omnem, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & incontinentem intemperantem: confusè nonnunquam diuersos inquiunt esse. Interdum etiam ipsum prudentem incontinentem esse non posse: interdum nonnullos homines qui prudentes, ac habiles sunt, incontinentes esse dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur, hæc sunt.

De cõtinente, & incõtinente. CAP. II.

Dubitauerit autem quispiam, quî fit ut rectè quispiam existimans agat incontinenter? Scientem igitur inquiunt quidam impoßibile esse. nam absurdum est (ut arbitrabatur Socrates) si sciẽtia insit. aliud quippiam uincere, & ipsum perinde atq; mancipium trahere. Socrates enim omnino contra rationẽ ipsam pugnabat, incontinentiamq́; exterminabat. neminem enim existimantem, præter id quod est optimum agere, sed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur sententia ijs aduersatur, quæ manifestè apparẽt. Atq; quærere oportet. quisnam in ipsa perturbatione, si ob ignorationem agit, ignorationis sit modus? constat enim incontinentẽ non putare illud esse bonum, antequàm in perturbatione sit constitutus. Sunt autem qui hæc partim concedunt, partim nõ concedunt: etenim sciẽtia quidem nihil esse ualidius cõfitẽtur. at huic nõ assentiũtur, neminẽ agere præ-

ter id quod uisum est melius. Quapropter inquiunt, *incontinentem à uoluptatibus superari: non scientiam quidem, sed opinionẽ habentẽ. at uerò si sit opinio, nõ scientia, neq; uehemens existimatio quæ resistit, sed remissa (sicut in ambigentibus) uenia danda est, si nõ in his persistit aduersus uehementes cupiditates. at prauitati non est uenia danda: nec aliorum cuiquam quæ uituperabilia sunt.* Estne igitur id quod resistit prudentia? Hæc *enim est ualidissima.* At *est absurdum. erit enim idẽ prudens atque incontinens simul.* Nemo *autem dixerit prudentis esse ea sponte agere, quæ prauissima sunt.* Et *insuper demonstratum est anteà prudentem aptũ ad agẽdum esse (est enim quidem extremorum) & cæteras uirtutes habere.* Prætereà *si continens est ex eo quia uehementes ac prauas habet cupiditates, neque temperatus continens erit, neque continens temperatus. etenim neque uehemẽtes habere cupiditates, neq; prauas, est temperati.* At oportet. *nam si cupiditates sint bonæ, prauus est habitus ille, qui prohibet non sequi. quare non omnis continentia est studiosa. sin imbecilles & nõ prauæ, nõ est quid egregium, nec etiam magnum, si sint prauæ ac imbecilles.* Prætereà *si continentia in quauis opinione facit persistere, & praua est: ut si & in falsa.* Et *si incõtinentia à quauis opinione dimouet, erit aliqua incontinẽtia studiosa: quale fecit* Neoptolemus *apud* Sophoclem *in* Philoctete. *est enim laudabile, quia non perstitit in ijs, quæ suaserat* Vlysses, *ob mentiendi dolorem.* Prætereà *captio mentiens, dubitatio est.* Quia *nanque admirabilia, præterq; opinionem, sophistæ inferre uolunt redarguendo: ut cùm attigerint, uideantur acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. ligatur enim mens cùm manere*

Neoptolemus, id est, Pyrrhus, Achillis fili⁹, sic vocat⁹, quasi nou⁹ miles

manere quidem non uult, quia conclusio non placet: procedere autem non potest, quia rationem soluere nequit. Fit autem aliqua ratione, ut imprudentia cum incontinentia sit uirtus. Qui nanq; habet utrunque, contraria ijs quæ existimat ob incontinentiam aget. existimat autem bona esse mala, & agere non oportere: quare bona aget, & non mala. Præterea qui persuasus agit, uoluptatesq́; sequitur atque eligit, melior eo uidebitur esse qui non ob rationem, sed ob incontinentiam agit. nam facilius curari potest: quippè cùm possit illi dissuaderi. At incontinens obnoxius est ei prouerbio quo dicimus, Quid insuper bibere opus est, cùm strangulat aqua? Etenim si non persuasum esset ipsi ea non agenda esse quæ agit, dissuasus tandem cessasset: nunc uerò persuasum est ei, & nihilominus talia agit. Insuper si circa uniuersa continentia sit, atque incontinentia: quisnam sit ille qui est incontinens absolutè? Nemo enim habet incontinentias omnes, dicimus autem quosdam simpliciter incontinentes esse. Tales igitur quædam ac in materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tollere, alia relinquere oportet. dubitationis enim solutio, inuentio est.

Ea parœmia quadrat in eos, qui pertinaciter in vna sententia absurdissima manent, vel manifestissima negant, & quibuscum frustra disceptes.

Quónam pacto continentes agunt.

CAPVT III.

PRimum itaque considerandum est: si incontinentes, scientes agãt nécne, & quonã modo scientes. Deinde circa quæ sit incontinens ponendus, & continens. utrum circa uoluptatem omnem atq; dolorem? an circa definitas quasdam uoluptates, atq; dolores? Et utrũ idẽ sit, an diuersus, continens atq; constans? Similiter & de cæteris quæ ad hanc attinent contẽplationem. Est autem

considerationis initium, utrum continens & incontinens, ijs circa quæ uersantur differant, an modo. dico autem hoc pacto, utrum incontinens ex eo solùm sit incontinens, quia circa hæc uersatur, an non, sed ipso modo, an utrisque. Deinde si continentia, & incontinentia sint circa uniuersa, nécne. Neq; enim circa omnia uersatur is, qui est incontinens absolutè, sed circa ea, circa quæ est intemperans. neque simpliciter sese habet ad illa. esset enim incontinentia, ac intemperantia idem: sed hoc modo. Nam ille quidem eligens ducitur, putans semper oportere persequi uoluptatem præsentem. incontinens autem non putat quidem, persequitur tamen. Si itaque uera sit opinio, sed non scientia, qua transgredientes incontinenter homines agunt, nihil refert ad rationem. Nonnulli nanque eorum qui opinantur, non ambigunt, sed arbitrantur exactè se scire. Si igitur opinantes ex eo quia remißè credunt, magis quàm scientes, contra suam agent existimationem, nihil differet ab opinione scientia. Sunt enim qui non minus opinioni suæ, quàm alij suæ scientiæ credunt: ut ex Heraclito patet. Sed cum dupliciter dicatur scire (nam & is qui scientiam quidem habet, non autem utitur ipsa, & is qui utitur, dicitur scire) hæc inter sese differunt; habentem inquam scientiam, at non contemplantem, & habentem ac contemplantem: agere ea quæ agere non oportet: hoc enim uidetur absurdum: sed non si agat non contemplando. Præterea cùm propositionum duo sint modi: nihil prohibet, ut quispiam agat contrarium eius quod scit, si habeat quidem utrasque: uniuersali tamen, & non particulari propositione utatur. Nam ea quæ aguntur singularia sunt. Differt autem & ipsum uniuersale. nam

Is Heraclitus iuuenis se nihil scire, vir factus, se nihil ignorare dicebat.

aliud

aliud est in ipso, aliud in re. Vt omni homini sicca conducunt. & hic est homo, uel siccum est, quod est tale. sed si hoc sit tale: aut non habet, aut non operatur. Magna igitur per hos emerget utique differentia modos, atque adeò, ut hoc quidem modo non absurdum esse, alio uerò modo mirabile uideatur. Prætereà fit ut homines scientiam habeāt, alio modo quàm nuper diximus. Nam in habendo quidem, sed non in utendo differentem cernimus habitum: ut quispiam & habeat quodam modo, & non habeat ipsum. qualis est dormiens, & furens, ac ebrius. At hoc modo disponuntur ij, qui sunt in perturbationibus constituti. nam iræ, & cupiditates ueneree, cæteraq; similia, corpus etiam manifestè permutant. atq; nonnullos & in furorem, ac insaniam adigunt. patet igitur dicendum esse incontinentes perinde sese habere atque hi sunt affecti. Dicere autem eas sententias quæ à scientia proficiscuntur, nullum est signum. etenim ij qui sunt in hisce perturbationibus constituti, demonstrationes, & carmina dicunt Empedoclis. & qui primum discunt, nectunt quidem orationes, sed nondum sciunt. oportet enim ipsorum insideant menti: ad quod tempore opus est. quare putādum est, ut histriones poëmata recitant, sic & incontinenter agentes sententias dicere. Insuper & hoc modo quispiam naturaliter inspexerit causam. Opinionum enim alia est uniuersalis, alia de singularibus est, quibus iam ipse præsidet sensus. atque cùm ex ipsis ratio fuerit una, anima conclusum ipsum in contemplandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuò agat necesse est. Nam si omne dulce gustare oportet, & hoc est dulce ut unum quid singularium, is hoc simul & agat qui potest, nec prohi-

Is Empedocles fuit Agrigétinus tam pertinax, & irreconciliabilis, vt assiduè cum aliquibus simultaté susciperet.

betur necesse est. Cùm igitur una quidem uniuersalis insit opinio gustare uetans: alia uerò dicit, omne dulce uoluptatem afferre, & hæc insuper hoc esse dulce: hæc operatur, atq; insit fortè cupiditas. illá quidem hoc fugere dicit: cupiditas autem ducit: mouere enim partes singulas potest. Quare fit ut à ratione quodammodo, & opinatione incontinenter agatur, non tamen per se contraria, sed per accidens. cupiditas enim rectæ rationi, sed non opinatio aduersatur. Quare & propter hoc beluæ non sunt incontinentes, quia non uniuersalem existimationem, sed singularium imaginationem, atque memoriam habent. Quomodo autem soluitur ignoratio, ac rursus fit incontinens, sciens: eadem est ratio, & de ebrio & dormiente: & non huius est propria perturbationis, quam quidem à naturalibus audire oportet. Cùm autem ultima propositio rei sit sensibilis opinatio, atque actuum domina, hanc incontinens aut non habet dum est in perturbatione: aut sic habet, ut in habendo non sit scire, sed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis carmina profert. Et quia terminus extremus non est uniuersalis, nec ad scientiam ut uniuersalis attinere uidetur, atque id accidere uidetur, quod Socrates quærebat. non enim ea quæ propriè scientia uidetur esse præsente fit perturbatione, nec ipsa ob perturbationem distrahitur: sed sensitiua. De his igitur si sciens inquam incontinens, an non sciens, & quonam modo sciens incontinenter agat, tot à nobis sint dicta.

Circa quæ continens, & incontinens uersatur. CAP. IIII.

VTrum autem sit aliquis incontinens absolutè, an aliqua ex parte sint omnes, & si sit, in quibusnam

si

sit, dicendum deinceps est. Patet igitur continentes atq; constantes, & incontinētes ac molles, circa uoluptates doloresq; uersari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia per se quidem expetibilia sunt, exuperationem autem habent, atque necessaria quidem dico, quæ ad ipsum pertinent corpus, alimentum inquam, Veneris usum, & huiusmodi cætera, circa quæ temperantiam, intemperantiamq; posuimus, non necessaria uerò, per se autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias, & quæ sunt similis generis quæ bona sunt, & delectant. Eos quidem qui in his præter rectam rationem quæ est in ipsis exuperant, absolutè quidem incontinentes non dicimus. sed hæc addentes pecuniarum incōtinentes, & lucri, & honoris, & iræ, dicimus: ut diuersos: & similitudine nomen idem habentes, ut homo qui ludo in olympico uicit. Cōmunis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat. attamen erat diuersa. atq; huius signum est illud. nam incontinentia quidem non solum ut delictū sed etiam ut quoddam aut simpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corporis uoluptates uersantur, in quibus temperantem, intemperantemq; ponimus, qui non eligendo, sed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem, exuperationes persequitur, dolorem autem inferētium fugit famis, sitis, æstus, frigoris, & omnium quæ ad tactum gustumq; pertinent: is non additione circa hæc in quā (ut circa iram) sed absolutè solum incontinens dicitur. Cuius hoc indiciū est, circa namq; has uoluptates, & nō circa ullā illarū intēperantes dicuntur, & proptereà in eodē incōtinentē ponimus & intemperantē, & cōti-

nentem ac temperantē. Sed illorum neminem, quòd circa uoluptates easdem quodammodo, doloresq; uersantur. Atq; sunt quidem hi circa hæc eadem, sed non eodē modo: sed illi quidem eligunt, hi uerò non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem dixerimus qui non cupiens, aut remißè exuperationes uoluptatum persequitur, ac mediocres fugit dolores, quàm hūc qui ob uehementes cupiditates eadem agit. quid enim faceret ille si cupiditas adueniret ingens: & circa rerum necessariarum indigentiā uehemens dolor? Cùm autem cupiditatum ac uoluptatum, aliæ genere sint honestæ. studiosæq;. aliæ non sint (eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia sunt natura, quædam hisce contraria, quædam media, quemadmodum prius distinximus: ut pecuniæ, lucrum, honor, uictoria) in omnibus talibus atq; medijs nō ex eo uituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: sed ob modum, & quia exuperant. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur, aut sequuntur quippiam eorum quæ natura sunt honesta & bona, non laudantur: ut ij qui circa honorem, magis quàm oporteat studient: aut erga filios, & parentes. Etenim bona sunt hæc, & laudantur qui circa hæc student. attamē est & in his exuperatio quædā: si quispiam (ut Niobe) & aduersus Deos contenderet, aut sic erga patrē afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur. insanire nanq; nimiū uidebatur. Circa igitur hæc nulla est prauitas, propterea, qui unūquodq; per se (ut diximus) natura est expetibile, exuperationes tamen ipsorum improbe sunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia. etenim incontinentia non solum est fugienda, sed etiam uituperanda. Ob perturbationis autem

Niobe uxor Amphiōis, quū filiorū multitudine superbior Apollini et Dianæ matri Latonæ se æquasset, in lapidem mutata est, eius partu uniuerso sagittis cōfosso. Satyrus autem amore patris furebat.

autem ſimilitudinem adiūgentes ſingula, incōtinentiam circa unumquodq; dicunt: ut malū medicum, aut malum histrionem, quem abſolutè non diceret malū, ut igitur, neq; hic abſolutè dicitur malus, quia nō eſt uitium quicquam ipſorum, ſed rationum comparatione ſimile: ſic et illic ſolam exiſtimandum eſt incontinentiam & continentiam eſſe, quæ in ijs eſt circa quæ temperantia, intemperantiaq; uerſatur. circa autem iram per ſimilitudinem dicimus. Quapropter & ipſam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodū & honoris, & lucri.

Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies.

CAP. V.

CVm autem quædam naturæ uoluptatem efficiant: quorum alia ſimpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, ſed partim ob morbos, partim ob conſuetudinem, partim ob naturas prauas delectent: licet & circa horum ſingula ſimiles habitus cernere. Dico autem ipſos immanes: ut mulierem illam quam grauidas reſcindentem, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari: quorum alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios ſuos filios in conuiuijs comedendos mutuò dare: aut id quod de Phalaride dicitur. atque hi quidem ſunt habitus ferales. Alij autem quibuſdam ob morbos, & ob inſaniam fiunt: ut qui mactauit matrem atque comedit, quique conſerui iecur item comedit. Alij ſunt ex morbo, uel ex conſuetudine: ut euulſiones pilorum, & unguium eſus & carbonum, & terræ: & inſuper uenereorum habitus mari-

Circa Pōtú, Danubiú, cæpleriſq; aliis locis leguntur fuiſſe feri: ut Eſſedones, Hyrcani, Caſpii, Bactriani, Maſſagetæ, Bactri. Phalaris autem Siciliæ tyrānus tormētorū immanitate gaudebat.

bus. Alijs enim natura, alijs ex consuetudine accidũt. ut ijs qui à pueritia consuescunt. Quibus igitur causa est natura, eos nemo dixerit incontinentes, quemadmodum neque mulieres, quòd uenerem non agant, sed patiantur: pari modo neque eos qui ob consuetudinem morbósue se habent. Igitur singula quidem horum habere extra fines, est uitij, quemadmodum & ipsa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non est ea quæ absolute est continentia aut incontinentia, sed ea quæ per similitudinem dicitur. Quemadmodũ & is qui circa iram sic se habet, dicendus est cum affectu, & non incõtinens absolutè. Omne nanque uitium exuperans & demẽtia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut est ferale, aut ex morbo. Nam qui talis est natura, ut uniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timidus est timiditate ferali. quidam etiam musciculam ob morbum pertimescebat. & dementium qui natura quidem ratione carent, sensuq; tantummodo uiuunt, immanes sunt. quales nonnullæ nationes sunt longè habitantium barbarorum. Qui uerò non natura, sed ob morbos, comitialem, aut insaniam, ij sunt morbosi fieri autem potest ut horum aliqua quispiam interdum habeat tantum, sed non superetur. ut si Phalaris puerum percupiens comedere, sese detineret, aut à nephanda libidine abstineret. Fit etiam ut non solùm habeat, uerùm etiam superetur. Vt igitur & prauitatum ea quidem quæ est humana, absolutè dicitur prauitas, alia uerò cum additione (feralis inquam, aut ex morbo) & non absolutè: sic & incontinentia alia est feralis, alia ex morbo. Absolutè autem ea est sola, quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiam & continen

Sorex, mus, muscipula, tendiculum capiendis muribus.

Comitialis morb⁹, quo subitò tentati decidũt, aliquãdiu mortuis similes, qui & Herculis morbus, & epilepsia. et hodie sancti Ioánnis dicitur.

continentiam in ijs esse duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiaq; uersatur. & in cæteris speciem aliam incontinentiæ esse, quæ quidem non absolute, sed per translationem incontinentia dici solet.

De incontinentia iræ, voluptatum differentiis, & vitio humano. CAP. VI.

Post hæc autem & minus esse turpem iræ quàm cupiditatum incontinentiam ostendamus. Ira nanque aliqua ex parte & non perfectè rationem audire uidetur, perinde atque ueloces ministri, qui quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur, excurrunt, deinde in agendo aberrant. canes etiam antequàm considerent si sit amicus, si tantùm pulsauerit ostium, latrant. Sic & ira propter caliditatem celeritatemq; naturæ, audita quidem ratione, non percepto autem audito, ad ipsam properat ultionem. ratio nanq; uel imaginatio contumeliam aut paruipensionem esse ostendit. illa autem ac si ratiocinatione facta concluserit oportere tali bellum inferre, statim insurgit. At cupiditas si solùm dixerit ratio aut sensus hoc afferre uoluptatem, pergit ad fruendum. Quare ira quidē sequitur quodam modo rationem, cupiditas autē non sequitur. turpior igitur est. nam incontinens quidem iræ à ratione quodam modo uincitur: cupiditatis autem non à ratione sed à cupiditate: Prætereà magis est ignoscendum, si quis etiam naturales appetitiones sequatur. quippe cùm & cupiditates tales sequenti, quæ sunt omnibus communes, & quoad communes sunt, uenia magis detur. At ira atque acerbitas magis est naturalis, quàm eæ cupiditates quæ exuperant: & quæ non sunt necessariæ. Vt qui se excusabat quòd patrem pulsaret. & hic enim dixit, suum

patrem pulsabat, & ille suũ: & hic etiam (ostenso puero (cũ uir fuerit, me pulsabit. est enim nobis gentile. Et qui trahebatur à filio, sistere iubebat in ostio: et se enim patrem eousq; traxisse dicebat. Præterea iniusti magis sunt ij qui magis occultè procedunt, ac insidias faciunt. atqui iracundus igitur non insidias facit, nec ira, sed est manifesta. cupiditas autem contrà, quemadmodum Venerē aiunt. Nam ipsam dolos nectere dicunt, & Homerus baltheum ipsi tribuit, in quo fraudē etiã inesse dicit.

Gentile, cognatũ, quasi quod nostro generi naturale.

Balthe⁹ cingulum, propriè autem Veneris cingulũ Cestus vocitabat: de quo vide Erasmũ in adagio, Cestum habet Veneris.

Fraus quoq; inest, quæ prudentem persæpe fefellit.

Quare si cupiditas magis sit iniusta quàm ira, & incõtinentia quæ est circa ipsam, turpior erit ea quæ est circa iram & absolutè incontinentia, atq; quodammodo uitium. Insuper nemo utitur libidine dolens: sed qui facit per iram, dolens omnis facit: qui uerò exequitur libidinem, id facit cum uoluptate. Si igitur ea sunt magis iniusta, quibus irasci magis est iustum, & incontinentia profectò quæ fit ob cupiditatem, magis erit iniusta: non est enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorem esse incontinentia circa iram: & continentiam atq; incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uersari, ex ijs quæ diximus, perspicuũ iam euasit. Harum autem ipsarum differentiæ sunt sumendæ. Nam (ut ab initio diximus) aliæ sunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atq; morbos emergunt. Circa autem harum tantummodo primas, temperantia, intemperantiaq; uersatur. Quapropter & feras nec temperatas, nec intemperatas, nisi per translationem dicimus. & si quod omnino aliud genus animalium ab alio differt petulantia, coitu, uoracitateq;. Non enim habent

contrarium dixit Homerus ut ipse Arist. refert in 1. lib. reth. c. 11. [illegible] nisi quatenus spectat [illegible] 2. reth. ad [illegible] c. 2.

electio

electionem, nec rationem. sed dimotæ sunt à natura: perinde atq; homines qui sunt mente capti, atq; insani. Feritas autem minus est malum, quàm uitium, sed terribilius est. Non enim corruptum est id quod est optimum, ut in homine, sed nõ habet. Fit igitur perinde atq; si quispiam inanimatũ cũ animato cõpararet, utrũ sit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principiũ minus nocere potest. at mens est principiũ. Perinde est igitur, atq; si quispiã iniustitiã ad iniustum hominẽ compararet. est enim utrunq; aliquo modo peius. homo nanq; malus millies plura mala, quàm fera facere potest.

De continente, incontinente: constante, & molli. CAP. VII.

F*It autem ut circa uoluptates doloresq́; per tactum gustumq́;, & cupiditates, ac fugas, circa quæ uersari temperantiam & intemperantiã prius est definitum: ita sese habeat quispiam, ut aut superetur ab ijsipsis quæ pleriq; superant homines, aut superet ea ipse quibus pleriq; uincuntur. Atq; si circa uoluptates ita sese habeat, primo quidem modo incontinens est, secundo autem continens. Sin circa dolores, primo quidem modo mollis est, secundo autem constans. In horum autem medio plurimorum hominum habitus collocantur, etsi ad deteriores magis declinant. Quoniam autem quædam uoluptatum sunt necessariæ, quædã non necessariæ, & usq; ad quendam terminũ: exuperationes uerò defectionésue non sunt necessariæ. Et simili modo res sese habet & in cupiditatibus, atq; doloribus. Qui uoluptatum exuperationes, aut exuperantes uoluptates ob electionẽ atq; ob ipsas, & ob nullã rem aliã inde prouenientem persequitur, intemperans est. hunc enim non pœnitere necesse est.*

est. quare est incurabilis. quem enim non pœnitet, is est incurabilis. Qui uerò deficit, oppositus est. Atqui qui inter hos medius collocatur temperans est. Similiter intemperans est, & qui (non quia uincitur, sed ob electionem) dolorem corporis fugit, eorum autem qui non eligunt, alius ob uoluptatem, alius ob eius fugam doloris, qui à cupiditate prouenit, ducitur. Quare inter sese differunt. cuilibet enim deterior esse uidebitur, si quis non cupiens, aut remisse quippiam ageret turpe, quàm uehementer cupiens, & si non iratus pulsaret, quàm concitatus ira. quid enim ageret, si esset in perturbatione? quapropter intemperans incontinente deterior est. at eorum quos diximus, alter mollitudinis magis subijcitur speciei, alter est incontinens. Atque incontinenti quidem continens: molli uerò constans opponitur. Constantia nanq; in resistendo, cōtinentia uerò in superando consistit suntq; diuersa resistere ac superare: sicut haud uinci, & uincere. Quapropter & continentia magis quàm constantia est expetenda. Qui autem aduersus quæ plerique; resistunt & possunt, deficit; is mollis est atque delicijs diffluens (deliciæ nāq; sunt mollitudines quædā) qui quidē uestē trahit, ne subeat laborē tollendi, & cùm imitetur ægrotantem se non putat miserum esse, qui misero similis est. Similiter res sese habet, & circa cōtinentiam & incontinentiā. Non est enim mirū, si quis à uehemētibus & exuperantibus, aut uoluptatibus, aut doloribus uincitur: quin ignoscendū est, si resistens uincitur tādem. ut Theodecti poëtæ Philoctetes à serpente morsus. Aut ut Carcini Cercyon in Alope: & ut homines ij qui detinere risum enitentes accumulatum illum effundunt ut accidit Xenophanto. Sed si quis ijs quibus multitudo resi-

Alope Cercyonis filia, ex qua & Neptuno natus est Hippotoō, luctus pater inferre stupri filię, tandem impatiētia victus dolori bus succubuit.

stere

stere potest, succumbit, & non aduersari potest, non ob generis naturā, aut ob morbū, qualis est mollitudo quæ regibus Scytharum inest ob genus, & ut fœmella à maris distat natura. Videtur autē & is qui est ad iocū propensior, intemperans esse, est tamen mollis. Nā iocus relaxatio est, siquidem requies est. qui uerò ad iocum procliuis est, ex ijs est, qui in hac exuperāt. Atqui incōtinētiæ alia est temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facta, non persistunt in ijs quæ statuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non consultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante sentientes & præuidentes, ac seipsos rationemq; excitantes, non superantur à perturbatione, siue uoluptatem id quod mouet, siue dolorem efficiat, perinde atque prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres ac biliosi atra bili, temeraria incontinentia sunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem, hi ob uehementiam, non expectant rationem: ex eo quia ipsius sunt imaginationis sequaces.

Titillatur quis, cū leni tactu inhorrescit, quē subinde refugit, risúque plerunque dissoluitur.

Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAP. VIII.

AT uerò intemperantem quidem nō pœnitet, ut est dictum. In electione nanque persistit. incontinens autem facilis est omnis ad pœnitentiam. quocirca non ita res sese habet ut dubitauimus. sed ille quidem incurabilis. hic autem est curabilis. Vitium enim morbis est hisce persimile, aquæ intercuti inquam, & tabi. incontinentia uerò morbo comitiali. Etenim illud, continua, hæc non continua est improbitas. Atque omnino diuersum est genus incontinentiæ atque uitij. Vitium enim latet, incontinentia uerò non latet. Horum autem ipsorum qui ante rationem ducuntur, meliores ijs sunt

Libri huius cap.7.

Libri huius cap.2.

Aqua intercus, hydrops, tabes, phthysis, & exulceratio pulmonis cū extenuatione totius corporis, & sanguinis excreatione.

qui

vid. Cic. in. 1 lib. de finib. bono. et malo. fo. 150.

qui rationem quidẽ habent, non autem persistunt in ea: à minore nanq; perturbatione uincuntur: & nõ absque deliberatione, ut illi. incontinens enim similis est ijs qui citò fiunt ebrij, & pauco uino, & pauciore quàm plerique. Patet igitur incontinentiam uitium non esse, nisi aliqua ex parte fortasse. Nam hoc quidẽ est præter electionem: illud autem cum electione, in actionibus tamen est similitudo: ut Demodocus in Milesios dixit Milesij nanq; insipientes quidem non sunt: ea tamen faciunt quæ agunt insipientes. & incontinentes iniusti quidem non sunt, iniuriam tamen faciunt. Cùm autem alter sit talis: ut non ex eo, quia est ipsi persuasum, exuperantes corporis uoluptates, præterq; rationẽ rectam sequatur: alteri sit persuasum, propterea quòd talis est ut ipsas sequatur: illi quidẽ dissuaderi facile, huic autem haud facile potest. Principium enim ipsum, uirtus quidem conseruat, uitiũ uerò corrũpit. Id autẽ gratia cuius principium est in actibus, perinde ut suppositiones ipsæ in mathematicis. Neq; igitur ibi docendorum principiorum est ratio, neque hic, sed uirtus aut naturalis, aut assuetudine parta, causa est opinandi circa principiũ rectè. Talis igitur homo temperãs est: at contrarius est intemperans. Est autem quidẽ alius ob perturbationem à recta ratione discedẽs, quẽ perturbatio, ut nõ agat quidẽ ut recta ratio iubet, superat. ut sit autem talis ut ipsi sit persuasum oportere persequi uoluptates libere, tales nõ uincit: atque hic est incõtinens, qui quidẽ intẽperãte melior est. Nec est absolutè prauus. conseruatur enim id in ipso, quod est optimũ: principiũ inquã ipsum. Alius autẽ est huic cõtrarius: is qui persistit, & nõ ob perturbationem à ratione discedit. Ex his igitur patet, hunc

Demodoc⁹ fuit orator, vt apud Thucydidẽ videre est, alii tamen legũt, Demodotus.

quidem

quidem studiosum: illum autē improbum habitum esse.

De incontinentis & pertinacis conuenientia & differentia. CAP. IX.

QVærendum est autem, utrum is sit continens qui quauis in ratione, electioneúe perstat: an is qui in recta persistit? Et utrum is sit incōtinens qui non permanet in quauis electione rationeúe: an is qui persistit in ratione falsa, & electione non recta: quem admodum anteà dubitauimus. An per accidens quidem in quauis, per se autem in ratione uera, rectáque electione alter perstat, alter non perstat? nam si quispiam hoc ob hoc expetit, aut sequitur: per se quidem hoc expetit atque sequitur, per accidens autem ipsum prius. at quod est per se, id simpliciter esse dicimus. quare fit, ut aliquo quidem modo quauis in opinione, absolutè autem in uera, alter persistat, alter non persistat. Sunt autem quidam in opinione persistentes, quos pertinaces appellant: hi non nisi cum difficultate dimoueri à sua sententia possunt. Et simile quidem quid habent cum continente, sicut & prodigus cum liberali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis ab illo diuersi: continens enim non mutat sententiam ob perturbationem, atque cupiditatem. nam cùm acciderit, facilem sese offert recta persuadenti. Illi uerò non à ratione mutantur. nam cupiditates capiūt, atq; à uoluptatibus plerique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui suæ sunt sententiæ: & qui sunt indocti, ac rustici, atque suæ sententiæ homines, ob uoluptatem atque dolorem sunt pertinaces. gaudent enim uincentes, si non è sua sententia dissuasione ulla dimoueantur, & dolent, si sua sint irrita: ut decreta. quare potius sunt inconti-

Huius libri ca.1. & c.2.

nenti, quàm continenti similes. Sunt etiam qui non ob incontinentiam in sententia non persistunt. Vt Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete, quanquàm ob uoluptatem non perstitit, sed honestum. Erat enim honestum illi uera loqui, ab Vlysse autem fuerat illi persuasum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut incontinens: sed qui agit ob turpem. Cùm autem sit & quidam talis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non persistens in ratione: inter hunc & incontinentem, medius ipse continens collocatur. Incontinens enim non persistit in ratione, quia magis quàm oportet uoluptatibus delectatur. hic uerò non permanet, quia minus quàm oportet eisdem gaudet. At continens perstat, & ob neutrum sententiam mutat. Oportet autem si continentia sit studiosum, habitus hos utrosque contrarios, improbos esse, quemadmodum & uidentur. Sed quia paucis alter hominibus inest, raroq; admodum fit, ut temperantia soli contraria intemperantiæ esse uidetur: sic & continentia soli incontinentiæ aduersari putatur. At uerò cum ob similitudinem multa dicantur, factum est ut temperans per similitudinem continens dicatur. Continens enim talis est, ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. & temperans etiam talis est. sed ille quidem habet prauas cupiditates: hic autem non habet. Et hic quidem est talis, ut non delectetur præter rationem, ille uerò talis, ut delectetur quidem, sed nõ ducatur. similes etiam sunt incontinens & intemperans, qui quidem diuersi sunt: uterque enim corporis sequitur uoluptates. sed alter & oportere putat, alter non putat.

Philoctetes nomen est, vel titulus tragœdiæ.

Quòd

Quòd prudentia, & incontinentia simul in eodem non sint. CAP. X.

Atqui neque fieri potest, ut idem sit prudens, atque incontinens simul. Est enim demonstratum, prudentem simul & more studiosum eundem esse: præterea non solùm ex eo quia scit, prudens est: sed ex eo etiam quia idoneus est ad agendum. at incontinens non est idoneus ad agendum. habilem autem nihil prohibet esse incontinẽtem. Quapropter & interdum nonnulli prudentes esse uidentur, atque incontinentes: quia differt habilitas à prudentia eo modo quem suprà diximus: & sunt ratione quidem propinqua, electione uerò diuersa. Nec incontinens sese habet, ut is qui scit ac contemplatur, sed ut is qui dormit, aut est uinolentus, & sponte sua quidem agit. scit enim quodam modo & quid, & cuius gratia facit. Malignus tamen non est. electio nanque est bona. Quare semimalignus est, & non iniustus. non est enim insidiator. nam ipsorum alter quidem non persistit in ijs quæ statuit consultando. biliosus autem atra bili, nec ad consultandum omnino est aptus. Et similis esse uidetur incontinens quidem ciuitati, quæ decernit quidem omnia quæ sunt agenda, & leges habeat bonas, sed non utatur: ut Anaxandrides facetè dixit.

Vrbs consultabat, leges quæ negligit almas,

Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, sed prauis. Est autẽ continentia atque incontinentia circa id quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis, alter minus persistit, quamplurimi possunt. Facilius autem ea curari potest incontinentia, qua biliosi atra bili incontinenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, sed non persistunt. & ij facilius cura-

ri possunt, qui per assuetudinem quàm ij qui natura incontinentes sunt. Est enim facilius consuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim & consuetudinem mutare difficile est, quia similis est naturæ, quemadmodum Euenus poëta dixit:

et lib. 1. ethic. c. 11. et 10.

Vsus longus mos est, ac meditatio crebra.
Hunc tandem assero naturam mortalibus esse.

quanta sit uis consuetudinis uid. Cic. lib. 1. de finib. fo. 162 et Arist. 1. ethic. c. x. ad fine.

Quid igitur continentia sit, & incontinentia, & quid constantia, mollitudoq́;, & quomodo inter sese habeant habitus hi, iam diximus.

De voluptate. CAP. XI.

AD ipsum autem ciuilē philosophum pertinet, de uoluptate contemplari, atque dolore. Hic enim architectus est finis, ad quem uidentes, unumquodque aut malum, aut bonum simpliciter dicimus. Insuper & necessarium est de ipsis considerare: & uirtutem enim morum, & uitium circa dolores, uoluptatésque posuimus. Et felicitatem plurimi cum uoluptate asserunt esse. Quibusdam igitur nulla uoluptas aut per se, aut per accidens bonum esse uidetur. Non enim idem bonum esse putant ac uoluptatem. Quibusdam, nonnullæ quidem bonæ, pleræq; autē prauæ esse uidentur. Sunt & qui tertiò censent, & si omnes sunt bonæ, summum tamen bonum uoluptatem esse non posse. Non bonum igitur omnino esse putatur: quia omnis uoluptas, generatio est sensibilis ad naturam, generatio uerò nulla: genus idem subit quod fines: nulla enim ædificatio domus est. Præterea uir temperās fugit ipsas uoluptates. Præterea prudens persequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit uoluptate. Præterea uoluptates impedimento prudentiæ sunt: atq; quò magis hisce quispiā gaudet, eò magis impeditur:

peditur: ut in uenerea fit uoluptate. nemo nanque dum est in illa, mente quicquam perspicere potest. Præterea. ars nulla est uoluptatis: & tamen omne bonum artis opus est. Insuper & pueri, & feræ, ipsas uoluptates sequuntur. Non esse autem omnes studiosas existimatur: quia sunt & turpes atq; infames: & quia afferunt detrimentum. eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, nonnulla pariunt morbos. Ex eo uero uoluptas summum bonum non esse putatur, quia non est finis, sed generatio. hæc igitur ferè sunt quæ de uoluptate dicuntur.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

Non effici autem ob ea quæ dicta sunt, ut uoluptas bonum non sit, nec id quod est optimum, ex hisce sanè constabit. Primum nanque cùm bonum sit duplex (est enim aliud absolutè, aliud alicui bonum) & naturæ ipsæ, & habitus hæc sequentur. Quare sequentur & motus, & generationes. Atque earum quæ prauæ uidentur esse, quædam sunt simpliciter prauæ, alicui uerò non sunt, sed expetibiles huic: quædam nec huic. sed nonnunquam & tempore paruo, expetibiles uerò non sunt. Quædam neque uoluptates sunt, sed uidentur: quæ sunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales sunt ægrotantium. Præterea cùm bonorum aliud sit operatio, aliud habitus, operationes quæ naturalem constituunt habitum, per accidens afficiunt uoluptate. Est igitur operatio in cupiditatibus restantis habitus atque naturæ. nam & sine dolore, cupiditateq; sunt uoluptates: ut operationes contemplandi, non deficiente natura. Signum autē est, quòd non eisdem gaudent homines, cùm repletur, & cùm est constituta natura: sed cùm est

constituta ijs quæ simpliciter afficiunt uoluptate, cùm repletur & cõtrarijs: nã & acribus gaudẽt, & amaris: quorum nihil prorsus aut natura, aut simpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatẽ efficiunt inter sese distãt: sic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt. Atqui non necesse est aliquid aliud esse præstabilius uoluptate, ut quidam inquiunt generationis ipsius finẽ. Non enim generationes, neq; cũ generatione sunt omnes, sed operationes & finis. Nec eueniunt dũ fiunt, sed cùm fit usus. nec omniũ est finis aliud quicquã, sed earum quæ ducũt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene sese habet, uoluptatem dicere generationem esse sensibilem: sed dicendum est potius operationẽ eius habitus esse, qui est secundùm naturam, & pro hoc sensibilẽ, sine impedimento. Videtur autem ex eo generatio quædam esse, quia est propriè bonum. Operationem enim generationẽ esse existimant. est autem diuersum. At uerò si uoluptates esse prauas ex eo censent, quia nonnullæ rerum afferẽtium uoluptatẽ morbos efficiunt: idem & in salubribus rebus censebũt. non nullæ nanq; obsunt pecuniariæ rei. hoc igitur pacto prauæ sunt ambæ. At nõ sunt ob id ipsum prauæ. nam obest interdum ad sanitatẽ & contẽplatio. Impedit autẽ neq; prudentiã, neq; habitum ullum uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: sed alienæ. Nã eæ uoluptates, quæ à contẽplatione emergũt & disciplinã, conferũt potius ad contemplandũ atq; discendũ. Id præterea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatẽ esse cum ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis est. sed potentiæ: quanquam & unguẽtaria ars, & coquinaria, uoluptates esse uidentur. Temperãtem autem fugere uoluptatem, &

pruden

prudentem sequi uacuitatē doloris, pueros demumq; persequi, beluasq́;, afficientes res uoluptate, eodē omnia modo soluuntur. Nam cum uoluptatum (ut dictum est) aliæ sint absolutè bonæ, aliæ non bonæ: tales uoluptates tam pueri quàm beluæ persequūtur, & harum indolentiam prudens, quas cupiditas comitatur, & dolor, quæq; corporis sunt. Hæ nanque tales sunt, & harum exuperationes quibus intemperans intemperās est. quapropter has temperans fugit. Nam sunt uoluptates & temperantis. Lib. huius cap. 2.

De voluptatum speciebus. CAP. XIII.

AT qui malum & ipsum dolorem esse, ac fugiendum conceditur. Aliud enim est simpliciter malum. Alius aliqua ex parte ex eo quia affert impedimentum. at contrarium fugiendo, quo fugiendum quid est atque malum, est bonum. igitur uoluptatem bonum quid esse necesse est. Eo nanque modo quo Speusippus soluebat, non conuenit solutio: ut minori maius, & æquali uoluptatem contrarium esse. non enim sub malo uoluptatem ipsam ut speciem dixerit sub genere collocari. At uerò nihil prohibet, uoluptatem aliquam optimum esse, si nonnullæ uoluptates sunt prauæ. quemadmodum & scientiam aliquā, si sunt nonnullæ scientiæ prauæ. Quin potius forsitan & necessarium est expetibilē esse aliquam summè. Si sunt uniuscuiusq; habitus operationes sine impedimento, siue omnis operatio sit felicitas, siue unius cuiuspiam ipsorum, uacans impedimento. hoc autē est uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas, ipsum sit summum bonum, etiam si fortè pleræque uoluptatum sint simpliciter prauæ. Atque ob idipsum felicem uitam, iucundam esse omnes arbitrantur, nectuntq; ipsam uoluptatem cum felicitate, non absque ratione.

Nulla nanque operatio perfecta est si impediatur. at felicitas operatio est perfecta. quapropter felix indiget bonis & corporis, & externis, ipsaq; fortuna, quo non impediatur. Qui autem aiunt, eum qui rota torquetur, & magnis in calamitatibus est constitutus, felicem esse, si modò sit bonus: nihil profectò dicunt, aut sua sponte, at inuiti. Quia uerò felix indiget & fortuna, ideò quibusdam fortunæ prosperitas, & felicitas idem esse uidetur. quod non est ita. Nam & ipsa si exuperet, impedimentum affert: atque fortasse iure tum non est prosperitas appellanda. definitio enim ipsius, est ad ipsam felicitatem. Illud etiam beluas, hominésque persequi uoluptatem, indicat ipsam esse quodammodo summum bonum.

Lib. huius cap. 1. & c. 8.

Quam populi celebrant, omnino fama perire

Nulla potest. Sed quoniã eadẽ natura, habitusq; optimus neq; est, neq; uidetur, nec uoluptatẽ eandẽ omnes sequũtur. Voluptatẽ tamen omnes sequuntur, fortasse autem & persequuntur, non eam quã putant, neque quam dicerẽt, sed eandẽ. omnia nanq; diuinũ quid habent natura. Sed corporis uoluptates ex eo sibi nomẽ hoc uendicarunt, quia sæpißimè occurrunt, & omnes sunt ipsarum participes. solas igitur has esse putant, quia solæ sunt notæ. Patet etiam nisi uoluptas & operatio sit bonum, felicem uiuere cũ uoluptate non posse. cuius nanq; gratia ipsa est opus, si non bonum est? At simul & cum dolore ipsum uiuere contingit. Dolor enim neque malũ est neque bonum. si neque uoluptas, cur nam itaque fugeret? Neque igitur studiosi ipsius uita iucunda erit, si non sint & operationes ipsius iucundæ.

De corporeis voluptatibus. CAP. XIIII.

De corporeis autem uoluptatibus considerandum est eis, qui dicunt nonnullas uoluptates expetibiles

esse ualde, & honestas: sed nō corporis, & in quibus intemperās ipse uersatur. cur igitur cōtrarij dolores sunt praui? malo nanq; bonū contrarium est. An necessariæ uoluptates sic sunt bonæ. quia & id quod est non malum est bonum: an usque ad aliquem terminum bonæ sunt: habitum enim eorum ac motuum, quorum non est melioris exuperatio, neque uoluptatis est. Eorum autem quorum est, est & uoluptatis exuperatio. At bonorum corporis est exuperatio, & prauus in persequendo exuperationem, sed non necessarias uoluptates, consistit. omnes enim gaudent quodam modo & epulis, & uino, & uenere, sed non ut oportet. Contrà autem, in ipso dolore facit. Non enim exuperationem, sed omnino fugit dolorem. Non enim est exuperationi dolor contrarius, nisi ipsi persequenti exuperationem. At enim cùm non solùm ipsum uerum, sed etiam falsi causam oporteat dicere (hoc enim ad faciendam fidem conducit: nam cùm id rationi consentaneum fuerit uisum, ob quod uerum esse uidetur quod non est uerum, facit ut ipsi uero magis assentiamur) dicendum est cur corporis uoluptates expetibiliores uidētur. Primum igitur ex eo quia pellunt dolorem, atque ob exuperationes doloris, uoluptatē exuperantem uti medelā, & omnino uoluptatē corporis persequuntur. ipsæ autē medelæ uehementes fiunt. Quapropter & ipsas sequuntur, quia tales uidētur, cùm cōtrarium adest: & propter hæc igitur duo (sicut dictum est) uoluptas non studiosum esse uidetur, quia aliæ prauæ naturæ sunt operationes. aut ab ortu, quemadmodum feræ, aut & ob consuetudinem, quales prauorum sunt hominum. aliæ sunt medicamenta, quia sunt indigentis: & melius est habere, quàm

fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. per accidens igitur sunt studiosæ. Præterea ipsas quia sunt uehementes, ij persequuntur, qui alijs nequeunt gaudere: ipsi itaque sitim quandam sibi comparāt. quæ cùm sine quidem nocumento fit, non est increpandum: cùm uerò cum detrimento, perprauum est. Neque enim habent alia quibus gaudent, & nec aliud habere plerisque permolestum est ob naturam. Nam animal semper laborat, ut naturales etiam sermones testantur, uidere ac audire dolorem inferre dicentes: sed consueti iam sumus, ut aiunt. Similiter in iuuentute quidem ob incrementa, perinde disponuntur ac uinolenti. Et iuuentus ad uoluptates propensior est. Biliosi autem atra bili natura semper egent medicamento. continuè nanque corpus ob complexionem mordetur, & semper in appetitione sunt uehementi. uoluptas autem contraria: & quæuis etiam modò sit uehemens, pellit dolorē. & propterea intemperantes homines prauiq; sunt. Voluptates autē eæ quæ sine dolore sunt, exuperationem nō habent. Atq; hæ proficiscuntur ex ijs, quæ natura, & non per accidens afficiunt uoluptate. Ea uerò dico per accidens afficere uoluptate, quæ medentur: etenim quia fit ut homini medeatur, eo quòd sanum permanet, aliquid agente: ideò talia afficere uoluptate uidentur. at ea natura uoluptate afficiunt, quæ faciunt operationem talis naturæ. Nulla autem res eadem ex eo nos semper delectat: quia non est simplex nostra natura: sed inest & aliquid aliud, quo corruptibiles sumus. Quare si quippiam agat alterum, id est, alteri naturæ præter naturam. at cùm æquatur, neque molestum, neque iucundum uidetur quod agitur. Quòd si alicuius natura sit simplex, semper eadem operatio

ratio iucundissima erit. Idcirco Deus una semper, simplicique gaudet uoluptate. non enim solùm motionis est operatio, sed & immobilitatis. & uoluptas in quiete potius, quàm in motu consistit. mutatio uerò omnium dulcissimum est secundùm poëtam, ob prauitatem quandam. Vt enim homo prauus, fàcile est mutabilis: sic & natura praua est ea, quæ indiget mutatione: non est enim simplex, nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, doloreque, & quid unumquodque ipsorum est: & quónam modo alia ipsorum sunt bona, alia mala, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.

ETHICORVM ARISTOTELIS

LIBER VIII.

De Amicitia. CAPVT I.

POST hæc consequens est de amicitia pertractare. Est enim quædā uirtus, aut est cum uirtute. Res est præterea summè necessaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, sine amicis expeteret uiuere. nā & locupletes, & in principatu, potestateque constituti, plurimum amicis indigere uidentur. quid enim prodest talis prosperitas beneficio sublato? quod quidem maximè fit in amicos, ac maximè commendatur. aut quónam pacto sine amicis custodiri, conseruarique potest? quo nanque magis abundat, eò magis periculis subiacet. In paupertate quoque cæterisque calamitatibus unicum esse confugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compescenda peccata. Et senibus ad

obseq

obsequium, atq; ad eos actus perficiendos, quos ob imbecillitatem ipsi peragere nequeunt. Et ijs item qui sunt in statu, ad actiones honestas. etenim si duo simul eant, intelligere magis, atq; agere possunt. Inesse etiam amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod est ortum ab eo. non in hominibus solùm, sed in plurimis etiam animalibus, & ijs inter sese quæ sunt eiusdem gentis, & hominibus maximè. quapropter amatores hominum laudamus. Cernere etiam quispiam potest & in ipsis erroribus, familiarem omnem hominem homini, atque amicum esse. Ciuitates etiam amicitia continere uidetur. & legumlatores circa hanc magis quàm circa iustitiam student. concordia nanq; simile quid amicitiæ esse uidetur. hanc autem maximè affectant, seditionem autem ut inimicam maximè expellunt. Et si sint quidem amici, iustitia non est opus. sin uerò sint iusti, indigent amicitia. & id quod maximè iustum est, ad amicitiam attinere uidetur. Non solùm autem necessarium est, sed & honestum. Laudamus enim eos, qui amant amicos, copiaq; amicorum honestum esse putatur. & quidam eosdem uiros bonos esse, atq; amicos putant. Est autem controuersia de ipsa non mediocris. Quidam enim similitudinem quandam ipsam esse posuerunt, & similes esse amicos. (magn. moral. lib. 2. c. 12.) Vnde & similem ad similē pergere inquiunt, & monedulam ad monedulā, & similia. Quidam cōtrà singulos inter sese omnes tales inquiunt esse: & de ijs ipsis altius, naturaliúsue perquirunt. Euripides quidē inquiēs, (Euripides.)

Cùm est sicca tellus, ipsa certè tum imbrem amat.
Cùm turget æther, imbre cùm cœlum tumet,
Affectat, ut telluris in sinus cadat.

Heraclitus. Heraclitus autem contrarium dicens esse conducens, &

ex differentibus pulcherrimum cōcentum oriri, & per contrarietatem omnia fieri. Sed his contraria complures alij sentiunt. & Empedocles, qui quidem simile appetere simile dicebat. naturales igitur dubitationes omittamus: non enim ad hanc sunt accōmodatæ considerationem. Quæ uerò sunt humanæ, & ad mores affectúsque pertinent, eas consideremus. ut sit'ne inter omnes homines amicitia, an impoßibile est prauos esse amicos, & utrum una species amicitiæ sit, an plures. Qui nanque unam esse putant, quia magis est, atq; minus, non sufficienti argumento ducuntur. nam & quæ sunt diuersa specie magis sunt atque minus. Sed de his anteà diximus. Empedocles.

De Amabili. CAP. II.

PAtebunt autem hæc fortasse, si ipsum amabile fuerit notum. Non enim omne quoduis amari uidetur, sed ipsum amabile. hoc autem, aut bonum, aut iucundum, aut utile esse uidetur. atque id utile uidebitur esse. per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare fit, ut amabilia sint ipsum bonum & iucundum, ut fines. Vtrum igitur ipsum bonum ament homines, an id quod ipsis est bonum? Discrepant enim nonnunquam hæc similiter & circa ipsum iucundum. Videtur autem id quisque amare, quod bonū est sibi, & esse simpliciter quidem amabile, ipsum bonum: unicuique autem, id quod est unicuique bonum. Amat autem quisque non id quod est sibi bonum, sed quod apparet. neque quicquam id refert. erit enim ipsum amabile apparens. Cùm itaque tria sint ea propter quæ homines amant, in amatione quidem inanimatarum rerum, non dicitur amicitia: quippe cùm non sit reciprocus amor, neque uoluntas boni illarum. Est enim ridiculum forsi-

tan, uino bonum quempiam uelle. quòd si uult, saluum illud uult esse, ut habeat ipse. at oportere aiunt amico bona, illius gratia uelle. Eos autem qui hoc modo uolunt bona, beneuolos dicunt: sic non idem, & ab illo fiat. Mutuam nanque beneuolentiam, amicitiam esse dicunt: an adiungendum est non latentem? Sunt enim complures ijs beneuoli, quos non uiderunt: putant autem studiosos esse, uel frugi. atque fieri potest, ut illorum etiam quispiam eodem ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò quidem beneuoli esse uidentur. amicos autem ipsos quodam modo quispiam dixerit latentes, ut erga sese mutuò sunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle sibi mutuò bona non latentes, ob unum quid eorum quæ dicta sunt.

De speciebus amicitiæ. CAP. III.

Differunt autem hæc specie, & amationes ergo, & amicitiæ. Tres igitur sunt amicitiæ species, æquales numero amabilibus ipsis. ob unumquodq; enim est amatio mutua, non latens: atque qui sese mutuò amant, hoc bona sibijnuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem se mutuò amant, non per se amant, sed quo aliquod ex sese mutuò capiunt bonum. Similiter & qui amant ob uoluptatem. non enim facetos amant, quia sunt tales: quia ipsis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem amant, ob suum diligunt bonum. Et qui ob uoluptatē, ob id quod est ipsis iucundum, & non quo talis est is qui amatur, sed quo est utilis aut iucundus. per accidens igitur hæ sunt amicitiæ. nō enim amatur quo talis est is qui amatur: sed quo uel bonū aliquod affert, uel uoluptatem. Tales autē amicitiæ facilè dissolui possunt: nō permanētibus ipsis similibus. Nam si

non

non ulterius iucundi ſint aut utiles, amare deſiſtũt. Vtilitas autem non permanet, ſed aliâs alia fit. dimoto igitur eo propter quod erant amici, diſſoluitur & amicitia: utpote quæ ob illud erat. Maximè autem amicitia talis in ſenibus fieri uidetur. Huius enim ætatis homines, non uoluptatem, ſed utilitatem ſequuntur, & in ijs iuuenibus, atque uiris, qui ſuæ ſtudent utilitati. tales autem nec multum ſimul uiuunt, interdum enim nec ſunt iucundi, nec indigent igitur tali congreſsione. ſi non ſint utiles. Nam eouſq; iucundi ſunt, quouſq; boni conſequendi ſpem habent cum his amicitijs, & hoſpitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia ob uoluptatem conſtare uidetur. Viuunt enim cum affectu, & id maximè ſequuntur, quod ſibijpſis eſt iucundum & præſens. at cùm mutatur ætas, alia fiunt & ipſa iucunda. quocirca citò fiunt amici, citóq; deſiſtunt. nam ſimul cũ eo quod ipſos afficit uoluptate, & amicitia ipſa mutatur. talis uerò uoluptatis, celeris fit mutatio. Proni ſunt etiã ipſi iuuenes ad amores. plurimũ enim amatoriæ amicitiæ perturbatione fiunt, & ob uoluptatẽ. quapropter amant, & citò deſiſtunt, eadem die propoſitũ ſæpè mutantes. Hi uolunt totos dies unà uerſari, ſimulq́; uiuere. Sic enim fit ipſis id, quod per amicitiã ſuam affectant. Bonorũ autem amicitia, ſimiliumq́; uirtute, perfecta eſt amicitia.

Hi nanque mutuò ſibi bona ſimiliter uolunt quo boni ſunt. boni uerò ſunt per ſeipſos. Atq; ij maximè ſunt amici qui bona amicis illorum gratia uolunt. propter ſeipſos enim ita ſeſe habent, & non per accidens. Permanet igitur horum amicitia, quandiu ſunt boni. At uirtus res permanens eſt. Atq; horũ uterq; bonus eſt ſimpliciter & amico: boni enim ipſi, & abſolutè, & ſibi

mutuò

mutuò boni sunt, & utiles & iucũdi simili modo. Nam boni & absolutè, & sibi mutuò sunt iucundi. Singulis enim propriæ actiones sunt uoluptati, & quæ sunt tales. bonorum autem actiones tales sunt, aut similes. talis autem amicitia, non sine ratione permanens est. Coniunguntur enim in ipsa omnia quæ in amicis esse oportet. Nam omnis amicitia aut est ob bonum, aut ob uoluptatem, uel simpliciter, uel amanti, & ob similitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per seipsos amicitiæ insunt. huic enim similes sunt & cæteræ. Et id quod est absolutè bonum, est & iucundum simpliciter. Maxime igitur hæc sunt amabilia, & amare ac amicitia in his est maxime, & optima amicitia. Sunt autem meritò tales amicitiæ raræ: pauci enim sunt tales. Tẽpore insuper & cõsuetudine opus est. secundum enim prouerbiũ, non fit ut mutuò sese cognoscãt, antequam simul consumant dictã salis mensurã. nec igitur fit, ut acceptentur antea, sintq; amici, quàm amabilis utrique uideatur esse, atq; credatur uterq;. Qui uerò ea celeriter inter sese mutuò faciũt, quæ ad amicitiã attinent, uolunt quidẽ esse amici, sed non sunt, nisi sint & amabiles, & id ipsum sciant. amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta est amicitia, & per hæc omnia fit: & utriq; similis est ab utroque, quod quidem amicis insit oportet.

Quòd studiosa amicitia propriè dicatur amicitia: aliæ verò per accidens. CAP. IIII.

Ea uerò quæ ob uoluptatẽ, & ea quæ ob utilitatem est, similitudinẽ huius habet. Boni nanq;, & iucundi, & utiles sibi mutuò sunt. maxime autẽ & tales amicitiæ permanent, cùm æquale fit ab utrisq;, ut uoluptas, & non

& non solum hoc modo, sed etiam ab eodem: ut inter facetos fit, & non inter amatorem ac adamatũ. hi nanque non delectantur eisdem. sed ille quidem aspectu gaudet adamati: hic autem obsequio amatoris. Desinente uerò pulchritudine, amicitia quoque nonnunquam desinit. illi nanque aspectus nõ est iucundus: huic autem obsequium non præstatur. Pleriq; autem in amicitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint, eosdem mores habẽtes. sed qui non uoluptatem in amoribus, sed utilitatem commutant, ij & minus sunt amici, & minus permanẽt. Qui uerò sunt ob utilitatem amici, ij simul cum utilitate dissoluuntur: non enim hi sese mutuò, sed utilitatẽ amabant. Fit igitur ut & praui prauis, & boni prauis, & neutri quibusuis amici sint ob uoluptatem atque utilitatem: sed boni soli sunt propter seipsos amici. Mali nanque seipsis non gaudent, nisi utilitas proueniat aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nullũ calumnia locum habet. Non enim facile cuiquam quisquam de eo credere potest, quem ipse diuturno tempore cõprobauit. In hisipsis est, & sibi mutuò credere, & nunquã iniuriam facere, cæteraq́; omnia quæ amicitiæ ueræ censentur inesse. In cæteris autẽ amicitijs, nihil prohibet ea quæ sunt hisce cõtraria fieri. nam quandoque homines, eos etiã dicere cõsueuerunt amicos, qui ob utilitatẽ amant: ut ciuitates (societates enim à ciuitatibus, cõducẽtis gratia fieri uidẽtur) & item eos qui se propter uoluptatẽ mutuò: diligunt, ut pueri. nos etiã fortasse tales quidẽ amicos dicere oportet. Asserere autem species amicitiæ plures esse, atq; primò quidẽ & propriè amicitiã eam esse, quæ bonorũ est hominũ ratione sanè qua boni sunt, cæteras autem per simi'itudinẽ. quo nanq; bonũ quoddam in ipsis

est & simile, hoc sunt amici. Id *enim quod afficit uoluptate, bonum quoddam ijs est, qui uoluptatem amant. non autem multum hæc copulantur: nec ijdem ob utilitatem, uoluptatemq; fiunt amici. Nam ea quæ per accidens sunt, non nimium coniunguntur.* In *has autem species amicitia distributa: praui quidem erunt ob uoluptatem aut utilitatem amici, hac ratione similitudinem subeuntes: boni autem sunt propter seipsos amici. ea nanq; ratione qua boni sunt. Hi igitur sunt absolute amici, illi uerò per accidens, & quia sunt similes his.*

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAP. V.

VT *autem in uirtutibus alij habitu, alij actu boni dicuntur, sic & in amicitia.* A*micorum enim alij simul uiuentes gaudent se mutuò, bonáque conferunt, alij dormientes aut locis seiuncti non operantur quidem: sed ita sese habent, ut operentur amicè. loca nanque non dissoluunt amicitiam absolutè, sed operationem.* Q*uòd si diuturna absentia fuerit, amicitiæ quoque uidetur obliuionē efficere. unde dictū est, taciturnitas amicitias com plures dissoluit.* Atq*ui neque senes neque seueri uidentur esse ad amicitiam apti.* E*xigua enim afficiunt uoluptate. nemo autem conuersari cum eo potest qui dolorē afferat, aut non sit iucundus. maximè nanque natura uidetur molestiam quidem fugere, oblectamēta autē affectare.* Q*ui uerò se quidem mutuò acceptant, non simul autem uiuunt: ij beneuolis magis sunt similes, quàm amicis.* N*ihil enim tam propriū est amicorum, quàm uiuere simul.* N*am egentes quidē utilitatē affectant: simul autē uiuere, & ipsi beati. etenim solitarios quidē hos esse minim*

Nihil tam propriū amicorum q̄ viuere simul.

nime cõuenit. Vt simul autẽ degant, fieri non potest, nisi sint iucundi, eisdemq; gaudeant: quod quidẽ amicitia sodalitia uidetur habere. Bonorũ igitur amicitia, maximè est (ut sæpe diximus) amicitia. Nam amabile quidẽ & id expetibile esse uidetur, quod est absolutè bonum aut iucundũ: unicuiq; uerò quod ipsi est tale. bono autem propter hæc utraq; bonus. At uerò amatio quidẽ similis est affectui, amicitia uerò habitui. Amatio nanq; non minus est ad inanimata. Amici autẽ amant sese mutuò cũ electione: electio uerò ab habitu proficiscitur. Et uolunt ijs bona quos amant. illorũ gratia, non per affectũ, sed habitum. & amãtes amicũ id amant quod sibijpsis est bonũ. uir enim bonus factus amicus, bonũ fit ei cui iam est amicus. Vterq; igitur, & id quod sibi bonũ est amat: & par reddit uoluntate, atq; iucunditate. dicitur enim amicitia æqualitas, maximè autẽ hæc bonorum amicitiæ insunt.

Amatio affectui, amicitiæ habitui similis.

Amicitiæ æqualitas.

In qua amicitia plures possunt esse amici.

CAPVT VI.

IN seueris autem atque senibus, tantò minus fit amicitia, quantò difficiliores sunt, & minus cõgregationibus gaudẽt. Hæc enim ad amicitiã maximè spectare, & ipsam efficere uidentur. Quocirca iuuenes quidem citò, senes autem non citò fiunt amici. non enim fiunt ijs amici quibus nõ delectantur. similiter nec seueri. Sed tales beneuoli quidẽ mutuò sibi sunt, etenim & bona uolũt, & prompti sunt ad necessitates: amici uerò non ualdè sunt, propterea quòd non simul degunt neq; sese mutuò delectantur: quæ quidem ad ipsam amicitiam maximè pertinere uidentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quispiam sit amicus, quemadmodum nec ut cõplures simul adamet. Est enim exuperationi similis. tale autẽ ad

Nemo multis perfecte amicus.

unum aptum fieri. Multos uerò eidem uehementer placere non facile est: fortasse autem nec bonos esse. Oportet autẽ & experientiã accipere, & in consuetudine fieri, quod quidem est per difficile. Ob utilitatẽ autem ac uoluptatem multis placere quis potest. Complures enim sunt tales, & subministrationes manifestæ, breui in tempore fiunt. Harum autem ea magis est similis amicitiæ, quæ est ob uoluptatem: cùm eadem ab utrisque proueniunt & sese mutuò gaudent, aut eisdem. quales sunt iuuenum amicitiæ. inest enim magis in his liberalitas. At ea quæ ob utilitatem constat, eorum est hominum qui quæstui uacant. Beati etiam utilibus non indigent, sed iucundis. cum quibusdam enim simul uiuere uolunt, & molestum paruo quidem tempore ferunt. continuè uerò nemo, nec ipsum bonũ toleraret, si dolore ipsum afficeret. Quare iucundos quærũt amicos, sed forsitan & bonos oportet. cùm sint tales & etiam ipsis. sic enim ipsis inerunt, quæ amicis inesse oportet. Qui autem sunt in potestatibus constituti, diuisis uti uidentur amicis. Alij enim sunt ipsis utiles, alij iucundi: ut autem ambo sint ijdem, non nimium fit. Neq; enim cum uirtute iucundos quærũt, neq; utiles ad honesta, sed facetos quidem quærunt, uoluptatem appetentes: habiles autem ut agant ipsum præceptum. Atq; hæc homine in eodẽ non nimium fiũt. studiosus autẽ homo iucũdus est simul (ut diximus) atq; utilis. sed talis amicus non fit excedenti, si non & uirtute excedatur. sin minus nõ æquatur, cũ rata sit inferior ratione, non nimium autẽ tales fieri solẽt. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate consistunt. Eadem enim ab utrisque fiunt, & sibi mutuò uolunt, aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) cõmutant. Dictum est etiã has minus

Nõ nimiũ, pro admodum rarò.

nus amicitias esse, minusq; permanere. uidentur autem ob similitudinem, & dissimilitudinem eiusdem, & esse amicitiæ, & non esse. nam similitudine amicitiæ quæ est ob uirtutē, uidentur amicitiæ esse. Altera nanque uoluptatē, altera habet utilitatē, quæ quidem insunt & illi. Sed quia illa quidem omni calūnia caret, & stabilis est: hæ uerò citò dissoluuntur, aliisq; compluribus differunt, non uidentur ob illius dissimilitudinem amicitiæ esse.

De Amicitia in excellentia.

CAPVT VII.

Est autem & alia species amicitiæ, quæ in excellentia consistit, ut amicitia patris ad filium, & omnino senioris ad iuniorem, uiriq; ad uxorem, & principis omnis ad eos qui ipsi subijciuntur: atque hæ inter sese etiam differunt. Non est enim eadem amicitia parētibus ad liberos, & principibus ad subditos, nec patri ad filium, & filio ad patrē, nec uiro ad uxorē, & uxori ad uirū. diuersa enim est uniuscuiusq; horū uirtus ac opus. Diuersa etiam sunt & ea propter quæ amant. diuersæ igitur & amationes & amicitiæ. Atque eadem quidem utrique ab altero nec fiunt, nec sunt quærenda. Sed cùm liberi quidem ea parētibus tribuunt, quæ tribuēda sunt genitoribus: parētes autē filijs, quæ natis tribui debent: stabilis talium & bona est amicitia. Oportet autem & amationem omnibus in amicitijs quæ in excellentia consistunt, comparatione fieri rationum. Magis enim amari præstabiliorem, utiliorémue, quàm amare oportet, & cæterorum unumquenq; similiter. Nam cùm amatio fit pro dignitate: tunc fit aliquo modo æqualitas. quod quidem amicitiæ esse uidetur. Aequale autem in iustis & in amicitia, non similiter sese habere uidetur.

Est enim iustis quidem æquale primò quod est pro dignitate: secundò quod est in quantitate. In amicitia autem id quidem quod est in quantitate, primò, id quod autem est pro dignitate, secundò. constat autem, si in uirtute uel uitio, uel diuitijs, uel in aliqua alia re, magna distantia fiat. Non enim ulterius sunt amici, nec dignum putant se esse amicos. Maximè autem hoc est manifestum in ipsis Dijs immortalibus: hoc nanque plurimum bonis omnibus antecellunt. Constat autem & in regibus: nec enim his se esse amicos dignum ij putant, qui sunt longè inferiores. nec item optimis uiris aut sapientißimis ij qui nullius sunt precij. Exacta igitur in talibus non est definitio quousque sint amici: multis enim ablatis adhuc amicitia manet. quòd si nimis fuerint separati (ut à deo) non permanet. Vnde & dubitatur, si amici uelint amicis ea bonorum quæ maxima sunt ut deos esse, non enim ulterius erunt ipsis amici, quare nec bona. amici nanque bona sunt suis amicis. Quod si bene sit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet, qualiscunque sit ille. homini autem uolet maxima bona inesse, & fortasse non omnia. sibi enim ipsi maximè quisque uult ipsa bona.

Aequalitas in Diis & regibus maximè constat.

Sibi quisque maximè vult bona.

Quòd amicitia magis consistat in amari quàm amare. CAP. VIII.

Pleriq; autem ob ambitionem, magis amari quàm amare uelle uidentur. Quapropter plerique amant ipsos adulatores. adulator enim inferior est amicus, aut fingit se talem, & magis amare quàm amari. Amari autem propinquum huic esse uidetur, affici inquam honore. quod quidem plerique affectant. Non per se autem, sed per accidens uidentur honorem expetere.

Adulator inferior amicus.

Nam

Nam plerique gaudent, cùm honorantur ab ijs qui sunt in potestatibus propter spem. putant enim se si quo indigeant, id ab illis impetraturos. gaudent igitur ipso honore: ut signo beneficij suscipiendi. Qui autem appetunt à bonis uiris atque scientibus honorari, confirmare opinionem eam quam ipsi habent de se affectant. gaudent igitur, quia sunt boni, credentes eorum iudicio qui id dicunt. Amari autem per se gaudent. quapropter præstabilius ipsum esse quàm honorari uidebitur, & amicitia expetenda per seipsam esse. Videtur autem magis in exhibendo amorem, quàm in suscipiendo consistere. Argumento sunt matres, amando gaudentes. Nonnullæ nanque suos tollendos filios dant & amant quidem scientes: ut amentur autem ab illis non quærunt, si utrunque fieri nequeat: sed satis ipsis esse uidetur si in prosperitate uident illos esse constitutos. Amántque illos, etsi illi non possunt ob ignorationem ea quæ sunt exhibenda, retribuere matri. Cùm igitur amicitia magis in amando consistat, & laudentur qui amant amicos: uirtus amicorum uidetur esse amare. Quare in quibus hoc fit pro dignitate, ij stabiles sunt amici, & amicitia talium est stabilita. hoc autem modo & qui sunt inæquales, maximè fuerint amici. æquales enim fieri possunt: æqualitas autem & similitudo est amicitia. Et maximè quidem eorum similitudo qui similes sunt uirtute. Nam cum stabiles per seipsos sint, & tales inter se sunt, & neque indigent prauis, neque talia subministrant: quin potius etiam prohibent. est enim bonorum hominũ neq; ipsos delinquere, neque amicos permittere praua subministrare. Praui autẽ stabilitatẽ quidem non habent, quippe cùm neque sibijpsis similes perseuerent.

Tollendos, nõ quidem occidẽdos, sed nutriẽdos.

breui uerò tempore fiunt amici, ſua gaudentes mutuò prauitate. Vtiles autem & iucundi permanent magis: permanent enim quouſque uoluptates aut commoda ſibi mutuò præſtant. Ex contrarijs autem maximè uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatem efficitur. Nam fit amicus pauper diuiti, ac indoctus ſcienti. Cuius enim quis indiget, id affectans aliud affert pro ipſo. huc trahere quiſpiam & amatorem, ac adamatum, & pulchrũ ac turpem poteſt. Quapropter & amatores ridiculi uidentur interdum, indignum eſſe cenſentes perinde amari ut amant. At ſi ſimuliter quidem amabiles ſint, amandi ſint fortaſſe ut cenſetur. ſi uerò nihil amabilis habeant, ridiculum eſt profectò, ſeſe ut amãt amari oportere cenſere. Fortaſſe autem neque contrarium per ſe contrariũ appetit, ſed per accidens. appetitio uerò, ipſius eſt medij. hoc enim eſt bonum. ueluti ſicco, non ut humidum fiat, ſed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris ſimili modo. Sed hæc quidem miſſa faciamus. non enim ad hũc locum accommodantur.

De ciuili amicitia. CAP. IX.

VIdetur autem amicitia, & iuſtum (ut in principio diximus) circa eadem & in eiſdem eſſe. in omni nanque ſocietate iuſtum aliquod, & amicitia eſſe uidetur. Itaque & amicos appellant, ſimul nauigantes, & commilitones, & cæteros ſimiliter ſocios. atq; quatenus cõmunicant, eatenus eſt amicitia. & iuſtũ enim eodem modo. Et prouerbiũ rectè, ea quæ ſunt amicorũ, communia dicit eſſe: amicitia nanq; in cõmunicatione, ſocietateq; conſiſtit. Atq; fratribus quidem, ſodalibusq;, cũcta communia ſunt. cæteris autem definita & alijs plura, alijs pauciora. & amicitiarũ enim aliæ magis, aliæ minus

De quo prouerbio uide amplißime apud chiliades Eraſmi.

nus

nus amicitiæ sunt. Differunt autem & iusta. non enim eadē sunt parentibus ad filios & fratribus inter se: neq; sodalibus atq; ciuibus, & in cæteris similiter amicitijs. diuersa igitur sunt & iusta ad horū singulos. Et incrementa suscipiūt, quòd sunt ad magis amicos. est enim grauius, sodali quàm ciui pecuniam auferre, & fratri quàm extraneo opem non ferre: & patrem quàm quēuis aliū pulsare. crescit autē & iustū cum amicitia simul, quippe cum sint in eisdem, & æquè sese extendant. At uerò societates omnes, similes sunt partibus societatis ciuilis. Nam ob utilitatem aliquam conueniunt homines, & aliquid eorū consequuntur, quæ ad uitam conferunt. Ciuilis quoq; societas, conducentis ab initio constitui gratia, permanereq; uidetur. hoc enim & latores legū contiectant, & iustū id inquiunt esse, quod publicè prodest. Cæteræ igitur societates per partes utilitatem appetūt. nautæ quidem eam qua ex nauigatione prouenit, acquisitionem inquā pecuniarum, aut aliquid tale: milites autem eam quæ fit ex bello: siue pecuniā siue uictoriā, siue ciuitatē affectent. eodem modo cōtribulesq; & populares. Nonnullæ autem societates gratia uoluptatis cōstare uidentur: ut eorū qui simul choros exercēt, aliaq; similia: & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda, hæ nanque sacrificij, conuictusq; causa fiunt. Omnes autem hæ sub ciuili societate esse uidentur. Non enim præsens commodum ciuilis affectat, sed ad omnem uitam. atque sacrificia & cœtus circa hæc faciunt, honorem dijs tribuentes, & sibijpsis requiē præstantes cum uoluptate. Vetusta nanque sacrificia: conuentusq; post frugum fieri perceptionem (ut primitiæ) uidentur. hoc enim in tempore maxime otio indulge-

Fratres hîc non eodem vtero nati, sed qui sunt eiusdē fratriæ vel sodalitatis.

Ciuitas pro ciuitatis libertate.

Chor⁹ pro conuentu.

bant. Societates igitur uniuersæ, partes ciuilis esse uidẽtur. tales autem amicitiæ, tales societates sequuntur.

De Speciebus reipublicæ. CAP. X.

REi autem publicæ, tres sunt species, & totidem etiam transgreßiones, & quasi labes illarum. Et illæ quidem sunt, regnũ, & optimorum potestas, & tertia est ea, quæ è censibus fit: quam censu potestatẽ dicere accommodatum uidetur. plurimi autem rẽpublicam appellare consueuerunt. Atque harum optima quidem est regnũ, deterrima uerò censupotestas. Transgreßio autem regni quidem tyrannis est. In utraque enim unus est princeps, sed inter sese plurimum differunt. Nam tyrannus quidem suum, rex autem eorũ qui ab ipso reguntur considerat commodum. Non est enim rex, nisi sit ex sese sufficiens, & bonis omnibus antecellat. Talis autem nullius indiget rei: non ergo suas ipse, sed eorum qui reguntur utilitates considerat. qui nanque talis non est, sorte potius quidã est princeps quàm rex. Tyrannis autem est contraria regno. suum nanq; bonum sequitur ipse tyrannus. Quò magis patet ipsam esse peßimam. peßimum enim id est, quod est contrarium optimo. fit autem in tyrannidem ex regno transgreßio. Tyrannis enim principatus est prauitas eius, in quo unus est princeps. prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uerò potestate ad paucorum potentiam fit transgreßio, uitio principum qui res ciuitatis præter dignitatem distribuunt, & cuncta bona sibi uel plurima tribuunt: & magistratus semper eisdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur, & praui pro optimis dominantur. Sed ex censupotestate ad popularem, fit transgreßio potestatem. Sunt enim hæ finitimæ. nam & censupotestas,

Regnum. Censupotestas Tyrannis.

Quisnã uerè rex appellandus.

Optimorũ potestas, q aristocratia.

ſupoteſtas, multitudinis eſſe ſolet: & pares ſunt omnes qui ſunt in cenſu. Minimè uerò prauum eſt popularis poteſtas. parum enim reipublicæ tranſgreditur ſpeciem. Res igitur publicæ hoc maximè modo mutantur. minima enim ſic atq; facillima fit ipſarum migratio. Similitudines autem ipſarum & quaſi exempla quiſpiam & in domibus accipere poteſt. Societas enim patris ad filios, regni præ ſe fert effigiem. nati nanq; patri ſunt curæ. hinc & Homerus Iouem patrem appellat. ipſum nanque regnum, imperium eſt ſuapte natura paternum. Patris autem apud Perſas imperium tyrannicum eſt. ſuis enim filijs utuntur ut ſeruis. Heri etiam ad ſeruos tyrannicum eſt. nam in ipſo utilitas agitur heri atque hoc quidem rectum eſſe uidetur: ſed Perſarum aberrat. diuerſorum enim diuerſa ſunt imperia. Viri autem & uxoris ſocietas, ſimulis optimatum poteſtati uidetur. pro dignitate nanq; uir præſidet, & in ijs quæ uirum decent: quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd ſi in omnibus uir dominetur, in paucorum poteſtatem mutatur. præter dignitatem enim hoc facit: & non ea ratione qua præſtabilior eſt. Interdum autem dominantur uxores, ob amplitudinem patrimonij. non igitur fiunt imperia ob uirtutem, ſed ob diuitias, & potentiam, perinde atque in paucorum fit poteſtate. fratrum uerò ſocietas, ſimulis eſt cenſupoteſtati: ſunt enim pares, præter differentiam ætatis. Quocirca ſi multum ætatibus differant, non fraterna inter ipſos fit amicitia. popularis autem poteſtas, in ijs maximè habitationibus eſt, quæ domino carent. Hic enim omnes ſunt æquales, & in quibus princeps eſt imbecillis, & unicuique ineſt poteſtas.

Cenſupoteſtas, quæ timocratia.

Popularis poteſtas quæ democratia.

Perſæ ſuis filiis vt ſeruis vtuntur.

De

De Amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. CAP. XI.

IN *unaquaq; autem republica tantũ amicitiæ esse, quãtum iusti uidetur. At regis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij consistit: confert enim in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. siquidem cùm sit bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant, ut ouium pastor, unde & Homerus Agamemnonem populorum nuncupauit pastorem.* Talis autem est & amicitia paterna: beneficiorum uerò magnitudine differt.

Rex populi sui pastor.

Est enim essendi causa pater quod maximum esse uidetur, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepotum, & rex eorum quibus præsidet, imperium obtinet. Hæ autem amicitiæ in excellentia consistunt. quapropter & honorantur ipsi parentes.

Et iustum igitur in his non idem est, sed quod efflagitat dignitas. Sic enim sese habet & amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem est amicitia, & in optimatum potestate. est enim ut uirtus postulat. Et præstabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuiq; accommodatur. sic autem sese habet & ipsum iustũ. At amicitia fratrum, similis est sodalitiæ, sunt enim pares atq; æquales ætate. tales autem eiusdem plerũq; disciplinæ & eorundem sunt morum. Similis est huic, & quæ est in censu potestate. ciues enim pares esse solent ac boni, & quisque nunc dominatur, nunc paret, & æquè. sic igitur est in ipsis & amicitia. In transgreßionibus autem, quemadmodum & iustum, sic & amicitia exigua est & minime est in ea, quæ peßima. in tyrannide nãq; nihil aut per parum est amicitiæ. in quibus enim nihil est cõmune imperanti

peranti atq; parenti, nec amicitia est, nam neq; iustum. Sed tale quidem est, quale est artifici ad instrumentum, & animæ ad corpus & hero ad seruum. Hæc enim omnia utilitatem quidem ab ijs suscipiunt, qui ipsis utuntur. sed amicitia non est ad inanimata, nec iustum. Quin neque ad bouem uel equum: neque ad seruum, ea ratione qua seruus est: non est enim quicquam commune. Seruus enim animatum est instrumentum. instrumẽtum autem inanimatus est seruus. ad seruum igitur hoc ipso quo seruus est, non est amicitia, sed quo est homo. Nam omni homini iustum quiddam esse uidetur ad omnem hominem, qui communicare secundum legem, pactionemq́; potest. quare & amicitiam, ratione qua homo est. Perparum igitur & in tyrannide est amicitiæ atque iusti. In popularibus autem potestatibus plurimum. Complura enim his sunt communia, cum sint pares.

De amicitia sodalitia, & filiali. CAP. XII.

OMnis igitur amicitia (ut dictum est) in societate consistit. Consanguineam autem quispiam se iunxerit ac sodalitiam. Ciuium autem amicitiæ, & contribulium, & simul nauigantium, & quotquot sunt tales, magis in societate consistunt. nam stipulatione quasi quadam constare uidentur. Inter has quispiam & hospitalitiam collocauerit. Consanguinea uerò multiplex esse uidetur. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos, ut aliquid sui: nati uerò parentes, ut aliquid ex illis. Atq; magis sciũt parẽtes eos qui sunt ex ipsis, quàm nati, se esse ex illis. Magisq; cõiunctum est id ex quo natum est ipsi nato, quàm factum ei quod fecit. est enim ei ex quo est ortum, proprium id quod ex ipso est ortũ, ut dens, crinis, & quiduis habenti. nullum

autem

autem illorum id ex quo orta sunt, aut minus. Accedit eodem & temporis longitudo. parentes enim natos continuò diligunt, illi uerò parentes, incrementis tempore susceptis, & mentis compræhensione, uel sensus. Ex his autem patet & cur magis diligant matres. parentes igitur natos ut seipsos amant: qui nanque ex ipsis sunt orti, sunt quasi ipsi alij separatione. nati uerò parentes ut orti ex illis. Fratres autem sese mutuò diligunt, quòd ex eisdem sint orti. Identitas enim quæ est ad illa, idem inter ipsos facit. Quapropter eundem sanguinem dicunt, & stirpem, & talia. sunt igitur quodam modo idem & in diuisis. Magnum autem ad amicitiam est & enutritos simul esse, & ætatis æqualis. Aequalis enim æqualẽ delectat, & ipsi familiares, sodales sunt. & idcirco fraterna amicitia sodalitiæ similis est. patrueles uerò, cæteriq; propinqui, ex his sunt coniuncti, propterea quòd sunt ex eisdẽ. Atq; alij magis, alij minus sũt ex eo coniũcti, quia propè est aut distat origo. Amicitia autem quæ filiorum est ad parẽtes, & hominum ad Deos: ut ad bonum est atq; excellens. Nã maxima beneficia contulerunt: fuerũt enim essendi causa, & alimenti, ac educationis. Habet autẽ & uoluptatẽ, & utilitatem talis amicitia magis quàm extraneorum, quantò & uita communior ipsis est. Sunt autem & in fraterna amicitia ea quæ in sodalitia sunt: & magis in bonis, & omnino in similibus quantò coniuncti sunt magis, atq; ab ortu sese mutuò diligunt. Et quantò sunt magis similium morum, qui ex eisdem sunt orti: & simul nutriti, & similiter educati, ac eruditi. probatio enim, quæ quidẽ fit tempore, plurima est atq; firmissima. Sunt etiã & cæteris in consanguineis ea quæ ad amicitiam attinẽt, ut rationum

Patrueles sunt patruorũ, hoc est fratrum, filii. Fieri potest tamẽ vt extraneorũ amicitia plus voluptatis, & vtilitatis contineat, quàm consanguineorum.

comparat

comparatio flagitat. Viro autem & uxori secundum naturam amicitia uidetur inesse. homo nanq; natura cõiugale magis est, quàm ciuile: quantò prius & necessarium magis est domus, quàm ciuitas, & procreatio cõmunior animalibus. Atque cæterorũ quidẽ animaliũ, hic societatis est terminus. homines autẽ coniugium subeunt non solùm procreationis, sed eorũ etiam gratia, quæ ad ipsam conferunt uitam. officia nanq; continuè sunt diuisa, atq; alia uiri, alia sunt uxoris, opem itaq; sibi mutuò ferunt, res proprias in commune ponẽtes. Quapropter hac in amicitia utilitas inesse uidetur, atq; uoluptas. Fuerit autem, & ob uirtutem, etiam amicitia, si boni sint. est enim utriusque uirtus, atque hoc ipso esse gaudebunt. Filij autem coniunctio esse uidetur. Idcirco & citius ij qui carent liberis dissoluuntur. Filij nanque bonum, est utrisque commune ipsum. autem cõmune continet. Quærere uerò quonam modo uiro uiuendum est cum uxore, & omnino amico cum amico, nihil aliud esse uidetur, quàm quærere quomodo iustum est. Non enim idem iustum uidetur amico ad amicum, nec ad extraneum, & sodalem, ac condiscipulum esse.

De duplici iusto, & de compensanda amicitia.

CAP. XIII.

CVm autem tres sint amicitiæ (ut ab initio dictum est) & in unaquaque alij sint pares amici, alij impares (nam similiter boni fiunt amici, & præstabilior deteriori: similiter & iucũdi, & ob utilitatẽ etiã in cõmodis pares & differẽtes) pares quidẽ, tã amãdo quàm cæteris æquales esse oportet: impares autem id reddere quod excellẽtiæ ratio flagitat. Fiũt autẽ in amicitia, quæ utilitatis est gratia, uel sola, uel maxime, incusationes nõ

sine

ſine ratione, atque querelæ. Qui nanque ſunt ob uirtutem amici, prompti ſunt ad beneficia ſibi mutuò conferenda. hoc enim eſt & uirtutis & amicitiæ. Atq; cùm ad hoc certatim properent, nullæ prorſus inter ipſos accuſationes, nec rixæ fiunt. nemo enim amanti, & beneficia conferenti ſuccenſet: ſed ſi ſit gratus, beneficijs reſpondet. Atque qui in beneficijs conferendis exuperat, cũ id aſſequatur quod cupit, non incuſabit amicum. Vterque enim bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uoluptatem conſtant, querelæ nimiũ fiunt. Nã ſi ſimul degere gaudẽt, fit id ſimul utriſq; quod appetunt. ridiculus autẽ uidetur & eſt qui nõ delectantem incuſat, cum liceat non conuerſari. At in ea quæ utilitatis gratia cõſtat, locũ incuſationes habent, atq; querelæ. Nam cùm ſeſe mutuò pro utilitate utantur, ſemper indigent pluris: & minus quàm oportet ſeſe habere putant: atque queruntur ex eo, quia nõ tot aſſequuntur quot indigent, cùm ſint digni. Qui uerò conferunt beneficia, nequeunt tot conferre, quot indigent ij in quos beneficia conferuntur. Videtur autẽ ut duplex eſt iuſtũ, aliud ſine ſcripto, aliud lege: ſic & eius amicitiæ quæ utilitatis eſt gratia, alia moralis, alia legitima eſſe. Fiunt igitur incuſationes tum maximè, cũ non per eandẽ commutãt & diſſoluunt. Atq; legitima quidem eſt ea, quæ in definitis conſiſtit, & quædam eſt omnino ſordida de manu in manum, quædã liberalior, ad tẽpus, ſed per pactionem, quid pro quo. eſt autẽ id quod debetur in hac, manifeſtum: & nõ ambigitur. habet autẽ delationẽ ad amicitiã attinẽtem. Quapropter apud nonnullos horũ non ſunt iudicia, ſed arbitrantur eos oportere contentos eſſe, qui fide commutarunt. Moralis autem non in definitis conſiſtit, ſed ut

amico

amico quidem largitur, aut ut alij, quisquis is tandem sit. accipere autē dignum esse censet, æquale aut plus, quasi non dederit, sed mutauerit. Atq; si non ut commutauit, dissolutio fit, incusabit. hoc autē ideò accidit. quia omnes uel plurimi, uolunt quidē honesta, anteponunt autem ea quæ prosunt. Atq; honestū quidem est beneficia conferre, nō ut uicißim suscipiantur, utile uerò suscipere. Si potest igitur, dignū reddere oportet beneficium ijs qui accepit, & sponte quidem inuitus enim non est faciēdus amicus. ut errore igitur in principio facto, & beneficio à quo accipere non oportebat, suscepto (non enim ab amico, nec ob ipsum id faciente) dissoluere ipsum oportet, ut beneficio pro definitis suscepto, atque polliceri, cùm posset reddere. nam si non posset, nec dignum is qui dedit, ipsum suo munere censuisset. quare reddendum est, si habeat facultatem. In principio autem considerādum est, à quónam beneficiū, & pro quo confertur: ut pro his suscipiat, aut non suscipiat illud. Existit autem dubitatio, utrum eius qui suscepit utilitate metiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit beneficium. Qui nanque beneficium acceperunt, extenuantes idipsum, ea dicunt sese cepisse, quæ parua erant illis, quæq; ab alijs licebat accipere. illi uerò contrà ea quæ maxima rerum erant suarum, quæq; ab alijs assequi non poterant, & in periculis, aut neceßitatibus talibus. An quia amicitia est ob utilitatem, utilitas eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda? Hic est enim qui indiget, & huic fert opem ut accepturus æqualem. tantum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. & reddendum est igitur tantum quantum ipse consecutus est, uel etiam plus. est enim magis honestum. In amicitijs autem quæ

Beneficium an merito suscipiētis, an merito conferentis metiendū.

similis est electio eius, qui beneficium contulit. id enim quod est uirtutis ac moris præcipuũ, in electione cõsistit.

De querelis Amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. CAP. XIIII.

AT uerò dissentiunt & in amicitijs quæ in excellentia consistunt. Nam uterq; dignum existimat, plus habere. atque cùm hoc non fit, dissoluitur amicitia. qui nanque præstabilior est, plus habere oportere se putat: plus enim tribuendum est bono. eadem censet, & qui magis utilis est. Si namq; quispiam inutilis sit, non æquale inquiunt ipsum habere oportere. subministrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, si non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. nam ut in pecuniarum societate plus ij capiunt, qui plures pecunias conferunt: sic arbitrantur & in amicitia fieri oportere. qui uerò eget, & qui est inferior contrà. ad amicum nanque bonum spectare censet, egentibus opem ferre. Quid enim prodest (inquiunt) amicum esse quempiam studioso uiro aut potenti, si nihil consecuturus sit inde? Videtur autem uterque rectè censere. Atque plus quidem utrisque est ex amicitia tribuendum. non tamen eiusdem, sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos est: indigentiæ uerò auxilium, lucrũ. Hoc ita sese habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni reipublicæ præstat. id enim quod est publicum ei tribuitur, qui beneficia in rem publicã confert. at honor publicũ est. Non enim fit ut simul quisquã pecunias à republica atq; honorẽ accipiat. nemo namq; fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorẽ tribuunt: qui uerò munera suscipit, ei pecunias

cunias dant. Quod enim fit pro dignitate, id æquat & conseruat amicitiam, ut est dictum. sic igitur & ijs est agendum atque congrediendum, qui impares sunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanque id exposcit, quod fieri potest, non id quod est pro dignitate. Neque enim in omnibus est, ut in honoribus erga Deos, atque parentes. nemo enim unquam dignum reddere potest. Sed qui quoad potest obsequitur, bonus & æquus esse uidetur. Quapropter uidebitur patrem quidem non licere filio abdicare, filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. at quicquid egerit, nihil unquam ijs dignum fecerit quæ à patre suscepit. quare semper debet. Quibus autem debetur, potestas est dimittendi. igitur & patri. simul autem nemo forsitan unquam sese mouere uidetur, nisi ille exuperet prauitate. Nam absque amicitia naturali, humanũ est auxilium non negare. illi autem fugiendum est, aut non studendum opem afferre, cùm sit prauus, pleriq; enim suscipere quidem beneficia uolunt: conferre autem nolunt ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eousque sit dictum.

ETHICORVM ARISTOTELIS

LIBER IX.

Quæ conseruant amicitiam. CAP. I.

IN omnibus autẽ amicitijs, quæ sunt dissimiles specie, cõparatio rationũ æquat atq; cõseruat amicitiã, ut est dictum: ut & in ciuili societate sutori pro calceamentis, & textori, & cæteris pro di-

gnitate permutatio fit. Atq; hîc quidẽ cõmunis habetur mensura, numus ipse ad quem omnia referuntur, & quo mensurãtur. In amatoria autẽ amicitia, interdum amator queritur, quòd supra modũ amans, non uicissim amatur, nihil habẽs fortè amabile interdum is qui adamatur, quòd cùm prius cũcta polliceretur, nũc nihil facit. Fiunt autẽ talia, cùm ille quidem ob uoluptatẽ adamatum, hic autem ob utilitatẽ diligit amatorem: & hæc non assunt utrisq;. Nam cùm propter hæc sit amicitia, fit dissolutio: cùm ea nõ fiunt, gratia quorum amabãt. non enim se mutuò amabant: sed ea quæ inerant, quæ nõ permanent. quapropter tales & amicitiæ sunt. Morũ uero amicitia cùm per se sit, permanet ut est dictum. differunt autẽ & cùm alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. est enim simile ac si nihil fieret, cùm nõ id assequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharœdo pollicebatur, quantò melius cantaret, tantò se plura daturum, postridie uerò reposcenti promissa uoluptatem reddidisse dixit pro uoluptate: si igitur uterque hoc affectaret, satis utique haberet. sin uerò ille uoluptatem, hic lucrum affectabat: & alter habet, alter nõ habet: non bene sese habet ipsa societas. Quorum enim indiget unusquisq;, hæc & assequi uult, & horũ gratia dabit ea quæ habet. Verius autem est æstimationẽ facere: eiusne qui dat, an eius qui primò accepit? Nam qui dat, uidetur illi permittere: quod quidem & Prothagoram fecisse aiunt. cùm enim docuisset ea quæ profitebatur, discipulum æstimare iubebat, quanti ipsi uiderentur ea quæ sciret, & tantum accipiebat. Nonnullis autem in talibus satis est istud:

Sufficiens socio merces sanè est statuenda.

Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum

De Prothagora Abderite in eius vita nihil tale refert Diogenes Laërtius, quare videat lector, nũ de stoico vel astrologo hæc intelligẽda sint: nã tres fuerũt Prothagoræ.

rum quæ promiserunt ob exuperationem promißionum efficiunt, meritò incusantur. non enim perficiunt ea quæ pepigerunt. hoc fortasse sophistæ facere compelluntur, quia nemo daret pro ijs quæ sciunt argentum. hi igitur (ea pro quibus acceperunt mercedem non efficientes) meritò accusantur. Eorum autē in quibus subministrationis non fit pactio, qui propter seipsos exhibēt, incusationibus carent, ut diximus. talis est enim ea amicitia, quæ ob uirtutem conflatur: remuneratioq́; facienda est electione: hæc enim est amici atq; uirtutis. Sic est faciendum & in societate quæ fit ob philosophiam. non enim tantæ dignitati rei, pecuniæ æquari possunt. nec honos paris unquam fiet momenti. sed satis est forsitan, ut ad Deos atq; parentes, id quod fieri potest. Quòd si datio non sit talis, sed pro aliquo, maximè quidē oportet forsitan retributionē fieri, ut utrisq; uidetur esse pro dignitate. Si uerò hoc nō accidit, non solum necessarium, uerùm etiam iustū esse uidebitur, ipsum præhabentē hanc ipsam statuere. nā si quantū hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatē expetit, tantū ille receperit, dignam de hoc remunerationē habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibusdā in locis sunt leges quæ uetant, sponte actarum contractionum iudicia esse: propterea quòd oportet unūquenq; ad eum qui credidit sic dissolutionem facere, ut societatem contraxit. putant enim eum iustius esse statuere cui permissum est, quàm cū qui permisit. Etenim plerunq; non æquè æstimant qui habent, & qui accipere uolunt. sua enim cuiq;, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. attamen retributio fit ea (quam statuunt ij qui capiunt) quantitate. oportet autem fortasse, non tanti æstimare, quanti uidetur dignum ha-

benti: sed quanti æstimabat antea quàm haberet.

Quòd singulis pro dignitate sint beneficia rependenda. CAP. II.

HAbent autem & talia dubitationẽ, utrum oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq; obtẽperare: an ægrotanti quidẽ parendum sit medico: deligenti uerò ducẽ exercitus, deligendus sit rei militaris peritißimus homo. Simili modo, utrum amico sit potius, an studioso subministrandum. Et benefactori reddenda sit gratia, an sodali potius dandũ, si utrunq; fieri nequeat. Omnia igitur talia exactè determinare, non est facile: multas enim ac uarias habent differentias, & magnitudine, & paruitate, & honestate, atq; necessitate. Verũ non omnia eidem esse tribuenda, non est obscurum. Atq; beneficia plerunque reddenda sunt potius, quàm est largiendum amicis: sicut & mutuũ reddendum est potius cui debeas, quàm dandum sodali. Fortasse autem neq; hoc agendum est semper; ut redemptũ à prædonibus, utrum eum qui ipsum redemit, redimere uicißim oporteat quicunq; is sit: aut nõ capto quidẽ, repetẽti uerò mutuũ, reddere, an redimere patrẽ? Videbitur enim patrẽ potius quàm se etiã redimere illũ oportere. Debitum igitur (ut diximus) simpliciter est reddendũ. si uerò datio honestate, aut necessitate excedat, ad hæc ipsa est declinandũ. Interdum enim neq; est æquũ beneficium retribuere: cùm alter quidem in studiosum esse, sciens studiosum esse, cõtulit beneficiũ. alter autẽ illũ flagitiosum esse existimat. Nonnunquàm enim nec ei qui mutuauit uicißim est mutuandũ. Nã ille quidem putans se recepturum, bono mutuauit uiro: hic autẽ non sperat à prauo recipere. Siue igitur reuera hoc sic se habeat, nõ æqualis est dignitas, siue non ita quidem

Milciades quidẽ post Xerxem superatum peculatus reus in carcere mortuus est, cui mortuo sepulturam Cimõ eius filius, vinculis in se trãslatis, redemit, authore Iustino.

se habeat, putet autẽ sic se habere, non uidebitur absurdè facere. Quod igitur sæpè est dictum, sermones qui de affectibus, actibusue fiunt, perinde habent definitionem, ut, ea circa quæ sunt. Non eadẽ igitur uniuersis esse reddenda, neq; patri cũcta (quemadmodum neq; Ioui sacra omnia dantur) non est obscurũ. quod si diuersa tribuenda sunt parentibus, & fratribus, & sodalibus; & beneficis, tribuenda sunt singulis sua, quæq; ad quenq; accommodantur. Sic autẽ & facere uidentur. nam ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs est commune, quare & actus qui circa hoc sunt. & ad sponsalia etiã maximè cognatos propter idẽ putant accedere oportere. Videbitur autem parentibus maximè alimẽtis filios ut debẽtes, opitulari oportere: et honestius esse ijs qui causa sunt essendi, quàm sibijpsis subuenire. Honorem etiam ut Dijs tribuere oportet, non omnẽ autẽ parentibus: neq; eundem patri matriq;, neq; sapienti, aut imperatori, sed patri paternũ, et similiter matri maternum. Omni quoq; seniori honor est tribuendus: qui ad ætatẽ accommodatur: assurgendo, locúmue cedendo, & talibus. sodalibus autem atque fratribus præstanda est libertas, omniumq́; communitas, atq; cognatis, & ijs qui sunt eiusdẽ tribus, & ciuibus, ac cæteris uniuersis semper est enitẽdum, id quod accommodatur tribuere, & cõparare quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & uirtutis, aut utilitatis. eorũ igitur qui generis sunt eiusdem, facile est iudicium, differentium autem est difficilius. non tamen ob hoc desistendum est: sed ut fieri potest, ita est distinguendum.

Quando soluenda amicitia. CAP. III.

Est etiam dubitatio, si dissoluendæ sint amicitiæ, nécne, ad eos qui non permanent: an ad eos qui ob

utilitatem aut uoluptatem amici sunt, cùm hæc non habent, non est absurdum dissolui. Illorum enim erant amici. quibus deficientibus, rationi consonum est non amare. Incusauerit autem quispiam, si ob utilitatem aut uoluptatem amans, ob mores simulat amare. quod enim superius diximus: plurimæ fiunt incusationes inter amicos, cùm non similiter putant, & sunt amici. Cùm igitur quispiam sua se opinione fefellerit, putaueritq; ob mores amari nihil illo tale agente: tum seipsum is accusare debet. Cùm uerò à simulatione illius deceptus fuerit, tum eum qui decepit, iustum est accusare: & magis quàm eos qui nummos adulterinos conficiũt, quantò maleficium ipsum circa præstabilius est. Quod si acceptat ut bonũ, factus est autem prauus, atque uidetur, estne amandus? An impossibile est? siquidem non omne quoduis est amabile, sed bonum. neq; autem dignum est prauum amicum habere: neq; oportet. nõ enim amatorem prauorum esse oportet, neque similem euadere prauo. dictum est autem simile simili esse amicum. Estne igitur statim amicitia dissoluenda, an non omnis. sed in qua est incurabilis ob prauitatem? Qui autem emendari possunt, ijs magis ferendum est in moribus auxilium, quàm in pecunijs, quãto præstabiliores sunt & magis amicitiæ proprij. Nihil autem absurdi uidebitur facere, qui amicitiam dissoluit. non enim huic aut tali amicus erat. cùm igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat, sese ab illo seiungit. Quòd si alter permaneat, alter magis bonus euadat, multumq; uirtute differat: estne utendum amico? An fieri nequit? In magna autem distantia maximè manifestum fit: ut in amicitijs quæ à pueritia contrahũtur. Nam si alter mente permaneat puer, alter optimum

Qui enim se putat ob mores amari, nihil agẽs vnde dignus sit, apologo cor ui vulpi assentãtis læditur.

in uirum euaserit: quonam modo fuerint amici? cùm neque eadem ipsis placeant, neq; eisdẽ gaudeant, doleãtq;. Neque enim hæc erunt in ipsis. sine uerò his esse amici non possunt. simul enim ipsos uiuere impoßibile est. Atque de his antè diximus. Oportétne igitur ipsum non secus ad illum sese habere, quàm si amicus nunquã fuisset? an factæ memoriam consuetudinis habere oportet? Atq; ut amicis potius quàm extraneis arbitramur gratificari oportere: sic & ijs qui fuerunt amici, tribuendũ est aliquid ob amicitiam quæ antea fuit, cùm nõ ob exuperationem prauitatis est dissolutio facta.

Quæ opera Amicitiæ, & quòd non sint prauorum. CAP. IIII.

EA uero quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ ad seipsum quisque facit profecta esse uidentur. Ponunt enim eum amicum esse, qui uult & agit bona, uel quæ uidentur, amici gratia. aut eum qui uult esse, uiuereq́; amicum gratia ipsius amici. quod quidem matribus ad suos accidit filios: & ijs amicis qui sunt offensi. Quidam autem eum esse dicunt qui uersatur unà cum amico, & eadem expetit: aut eum qui dolet unà, atq; gaudet cum amico, maxime autẽ & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo & amicitiã ipsam definiunt. unumquodq; autem horum, uiro competit erga se bono: reliquis uero ea ratione, qua tales esse existimant. Videtur autem (ut dictum est) uirtus & studiosus ipse unicuiq; esse mensura. hic enim sibijpsi cõsentaneus est, ac eadem affectat anima omni. Et uult igitur sibijpsi bona, & quæ apparent, ac agit. est enim uiri boni, bonum agere, & suijpsius gratia. mentis enim causa, quæ quidem unusquisque esse uidetur, & uult

Vtrũ ad seipsum sit amicitia nõ magnoperè contendit: imò quõ ad seipsum põt esse iustitia, ita & amicitia. vt amplius discutitur in magnis moralibus.

Anima omni, p omni affectu.

etiam se uiuere, saluumq; esse, atque id maximè quo sapit. est enim bonum homini studioso esse. Vnusquisque autem sibi uult ipsa bona. factus uerò alius, nullus expetit cuncta, illud quod est factum, habere. Habet enim & nunc Deus summum bonum. sed est id quod est ipse. uidetur autem id unusquisque esse quod intelligit, aut maxime. Atque talis secum degere uult. libenter enim hoc, cum uoluptatéque facit. Nam & actarum rerum recordatio periucunda est, & futurarum spes bona: talis autem afficit uolupiate. Et insuper contemplationibus mente abundat. Præterea maximè secum unà dolet; atque lætatur. Idem est enim omnino ipsi molestum, atque iucundum: & non aliás aliud. est enim sine pœnitentia prorsus. Ex eo igitur quia unumquodque ipsorum ad seipsum competit studioso: ad amicum autem sic se habet ut ad seipsum (amicus est enim alius ipse) & amicitia uidetur horum aliquid esse: & quibus hæc insunt, uidētur esse amici. Quærere uerò utrum ad seipsum sit an non sit amicitia, nunc omittamus. Videbitur autem hoc amicitia esse: quo duo uel plura ex ijs, quæ sunt dicta: & quòd exuperatio amicitiæ, similis est ei quæ est ad seipsum. At uerò uidentur ea quæ dicta sunt, & ipsis multis inesse, quamuis sint praui. An hoc participes ipsorum sunt, quo sibijpsis placent, & bonos se esse existimāt? Nam eorum qui uehementer sunt praui atque nefarij, nemini hæc insunt: sed nec inesse uidentur. ferè autē neque prauis: dissident enim secum, & alia quidem cupiunt, alia autē uolunt, ut incontinentes. Nam ijs quæ bona sibi uidentur, anteponūt ea quæ uoluptate afficiunt, atque nocent. Quidam rursus ob formidinem atq; inertiam eas agere res omittūt, quas putant sibijpsis

Amicus alius ipse.

optimas

optimas esse. Qui uerò multas res graues atque nefandas egerũt, uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, sibiq; mortem consciscunt. Quærunt præterea alios ipsi flagitiosi quibus cum conuersentur, se uerò ipsos fugiunt. Nam si sint secum, recordantur multarum, grauiumq; rerum, & sperant alias tales, si cum alijs autem sint, obliuiscuntur. Atque cùm nihil habeant quod sit amabile, nulla re prorsus afficiuntur ad seipsos, quæ ad amicitiam attinet: neq; igitur unà secum gaudent, atque dolent. est enim eorum anima in seditione. Atque interdum ob prauitatem dolet: abstinens à quibusdam, interdum lætatur, & hæc quidem pars huc, illa autem illud trahit ut diuellentes. Quòd si fieri nequeat ut doleat simul atq; lætetur, at paulo pòst dolet, quod lætatus fuit, & nollet sibijpsi illa uoluptati fuisse. improbi nanq; pœnitentia sunt referti. Improbus igitur, ne erga se quidem amicè affectus esse uidetur, propterea quòd nihil habet quod sit amabile. quòd si ita sese habere uehementer est miserum: totis uiribus fugienda est prauitas, & enitendum est bonum esse. Sic enim & ad seipsum habebit amicè, & alij amicus poterit esse.

Improbi pœnitentia pleni sunt.

De beneuolentia. CAP. V.

Beneuolentia autem, amicitiæ quidem est similis, non tamen est amicitia. Fit enim beneuolentia, & ad ignotos, & latens, amicitia uerò non fit. Hæc autem antea diximus. At nec etiam est amatio. Non enim habet extensionem, nec appetitionem: amationem autem hæc sequuntur. Et amatio quidem est cum consuetudine: beneuolentia autẽ fit & repentè: ut fit & erga certantes. Spectantes enim beneuoli fiũt ipsis, & uolũt bona, nihil autẽ agerẽt simul. Quod enim diximus, repẽtè fiunt beneuoli

Beneuolentia est alteri bene velle eius gratia.

neuoli, & leuiter diligunt. Videtur igitur beneuolentia principium amicitiæ esse: sicut & adamandi, uoluptas ea quæ per aspectum efficitur. Nemo nanq; adamat, si non anteà delectatus fuerit forma: qui uerò gaudet forma, non continuò & adamat: sed cùm absentem desiderat, præsentiamq; affectat. Sic igitur & amicos impoßibile est esse, nisi beneuoli fuerint. beneuoli uerò non continuò & amant: uolunt enim duntaxat ijs bona, quibus beneuoli sunt. sed nihil agerent simul: neque pro illis molestiam susciperent illã. Quapropter quispiam per trãslationẽ principium ipsam amicitiæ dixerit esse. diuturnam autem factam, & ad consuetudinẽ accedentem, amicitiã fieri: non eã quidem quæ ob utilitatem, neque eam quæ ob uoluptatem est. neq; enim pro hisce beneuolentia fit. Qui nanque beneficium accepit, retribuit pro ijs quæ accepit beneuolentiam, faciens iusta. qui uerò uult aliquam prosperitatem habere, spe commodi alicuius consequendi per illum: non illi, sed sibi potius beneuolus esse uidetur. quemadmodum nec amicus, si illi propter aliquem usum obsequium præstat. Omnino autem beneuolentia ob uirtutem, ac bonitatem aliquam fit: cùm cuipiam quispiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur: ut & in certantibus diximus.

De Concordia. CAP. VI.

ATqui *concordia etiam ad amicitiam attinere uidetur. Quapropter non est eadem opinatio. hæc enim & ijs qui sibi mutuò sunt ignoti, inesse potest. Nec eos qui de re quauis sunt eiusdem sententiæ, concordes dicunt. uelut eos qui de cœlestibus eadem sentiunt. non enim ad amicitiam pertinet, de his esse concordes. Sed ciuitates concordes inquiunt esse, cùm de ijs quæ conferunt*

runt, eadem sentiunt, eliguntq́;, atque agunt ea quæ publicè uisa sunt. Circa igitur ea quæ in actionem ueniũt, concordes sunt homines, & horum circa ea quæ in magnitudine sunt: possuntq́; utrisque uel omnibus inesse. Vt ciuitates concordes sunt, cùm omnibus uidetur, magistratus esse deligendos, aut societatem cum Lacedæmonijs ineundam esse, aut magistratum gerere Pittacum: cùm uellet & ipse. At cùm uterque seipsum uult (ut ij uolunt qui in Phœnissis sunt) seditionem habent. Concordes enim esse, non est idem utrunq; intelligere, quicquid tandem id sit: sed in eodem idem: ut cùm & populus, & boni rempublicam optimates gerere uolunt. sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autem amicitia uidetur ipsa concordia esse, sicut & dicitur. Nã circa commoda, & ea quæ pertinent ad uitam uersatur. Est autem talis concordia in bonis. Nam & secum quisque horum est concors, & omnes inter se sunt concordes, quippè cùm in eisdem omnino sint. talium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euripus: uoluntq́; semper ea quæ iusta sunt, & quæ prosunt. hæc autẽ & communiter affectant. Prauos uerò concordes esse impossibile est, nisi paruo in tempore, quemadmodũ & amicos esse. In rebus quidẽ utilibus plus: in subeundis uerò laboribus subministrationibúsue minus habere percupiẽtes. unusquisque autẽ hæc sibi uolẽs, proximũ perscrutatur, & probibet. perit enim res ipsa cõmunis cũ ab ipsis nõ conseruetur. fit igitur ut in seditione uersentur: sese quidem uicißim urgentes, seipsos uerò uolẽtes facere iusta.

Phœnissæ, loci nomẽ.

Euripus fluuius Chalcidis septies interdiu toti ésque noctu refluit.

In quos beneficia sunt collata: pro in quos ipsi beneficia contulere.

De Beneficentia. CAP. VII.

VIdentur autem ij qui beneficia contulerunt, magis eos amare, in quos beneficia sunt collata, quàm

ij qui acceperunt, eos qui contulerunt. Atq; ut præter rationem eueniens quæritur. Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri: quia hi quidem debent, illis uerò debetur. ut igitur in mutuis debitores quidē uolūt suos creditores non esse: hi uerò de salute quoq; debitorum diligentiā adhibent, sic & eos inquiunt qui beneficia contulerunt, uelle eos esse erga quos fuere benefici ut gratias accepturos, illis uerò non esse curam reddendi. Epicharmus igitur fortasse dixerit hæc ipsos dicere, aspicientes ad malum. Videtur autem hoc esse humanum: plerique enim immemores sunt, & suscipere potius, quàm conferre beneficia appetunt. Videbitur autem causa naturalior esse, & non similis ei quæ de creditoribus dicitur. Non est enim erga debitores amatio, sed uoluntas salutis, recipiendi causa. Sed qui beneficia contulerunt, diligunt atq; amant eos qui beneficia acceperunt, & si nulla in re sunt utiles, neque in posterum futuri. quod quidem & artificibus accidit. Magis enim unusquisque proprium amat opus, quàm ipse ab opere amaretur, si animæ particeps esset. Maximè uerò forsitan hoc circa poëtas accidit: hi nanq; sua diligūt poëmata supra modum, & perinde atq; filios amant. Tali igitur simile est & id quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. quod enim suscepit beneficiū, ipsorum est opus. hoc igitur & amāt magis quàm eum qui opus fecit. huius autem causa est, quòd uniuersis est expetibile, atq; amabile esse. sumus autem actu. nam uiuendo sumus atq; agendo. Qui igitur fecit, est actu suum quodā modo opus. diligit itaq; ipsum opus, quia amat & esse. hoc autem est naturale. Quod enim est potentia, id opus ipsum actu declarat. Et insuper ei quidem qui contulit beneficium, honestum est id quod

Is est Epicharmus, q ideas induxit: & moriens vaticinatus est, post surrecturum, qui caldam suscitaret, qđ impletū videtur in Platone.

Vt Terentius, q suis comœdiis in mare casu delapsis earum desiderio in ipsum mare desiluit: tāto carū desiderio tenebat: nec absimile qd-dā de C. Cæsare legimus.

quod egit: quare gaudet eo in quo est hoc. at ei qui accepit, nihil est honesti in eo qui cõtulit, nisi conferens, quod quidem minus est iucundum atque amabile. Est autem præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti uerò memoria iucunda. sed iucundißimum est quod est actu, & amabile simili modo. ei igitur qui contulit beneficium permanet ipsum opus. diuturnum est enim ipsum honestum. Sed ei qui cepit, transacta est ipsa utilitas. memoriáq; honestarum quidem rerum, est periucunda: utilium autem non nimium aut minus. expectatio uerò, contra sese habere uidetur. Et amare quidẽ simile est actioni: amari autem paßioni. eos igitur qui circa actum excellunt, sequitur amare, & ea quæ ad amicitiã attinent. Præterea quæ facta sunt cum labore, ea magis diligunt omnes: ut & pecunias magis diligunt, qui acquisiuerunt, quàm qui ab alijs acceperunt. ac beneficium quidem accipere, sine labore esse uidetur, beneficium autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant generatio nanq; laboriosa est magis, & magis sciunt esse suos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum esse qui beneficia contulerunt.

De iis, inquit Stapulensis, qui primo modo se ipsos amant, dicit euangelium, Qui amat animam suam in hoc mũdo, perdet eam. De iis autem qui amant se ipsos secũdo modo, dicit psalmista, Qui diligit iniquitatem, odit animã suam.

De amatore sui. CAP. VIII.

DVbitatur autem & utrum oporteat seipsum amare maximè, an aliquem alium. Increpant enim eos qui seipsos maximè amant. & ut turpe, sui amatores appellant. Atq; prauus quidem sui gratia agere cuncta uidetur, & tantò magis quantò prauior est. incusant igitur ipsum, quia nihil nisi sibi agit. Probus autem ob honestatem, & tantò magis ob honestatem gratiáque amici, quanto præstabilior est, sua uerò negligit. Ab his autem uerbis non sine ratione ipsa opera discrepant.

Nam

Nam eum inquiunt oportere summè amare, qui maximè est amicus. is autem maximè est amicus, qui uult cui uult bona illius gratia, si nullus etiam scierit. at hæc ipsi ad seipsum maximè competũt. Et cætera omnia, quibus definitur amicus. dictum est enim ab ipso ea omnia quæ ad amicitiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodẽ accedunt & prouerbia uniuersa, ut, anima una. &, amicorum omnia sunt cõmunia &, amicitia est æqualitas. &, tibiæ genu propinquius. hæc enim uniuersa ipsi ad seipsum maximè competunt. Maxime nanq; amicus est sibi. & se igitur ipsum maxime amare oportet. Dubitatur autem meritò, utris oporteat assentiri, cùm utrisque uideatur esse credendum. Fortasse igitur tales sermones distinguendi, determinandiq́; sunt, quousq; & quónam modo sint ueri. Si itaq; sumpserimus quónam utrique modo sui amatorem dicunt, fuerit forsitan manifestum. Qui igitur hoc reprehendendum esse existimant, eos amatores sui appellant, qui sibi plus tribuunt in pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus corporis. hæc enim ipsa multitudo affectat, & ipsis in optimis omni studio incumbit, quapropter & in certamen ueniunt. Qui igitur in hisce plus habere pergunt, ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eiq; parti animæ, quæ rationis est expers, gratificantur. tales autem sunt ipsi multi. iccirco & appellatio orta est ex multitudine, quæ quidem est praua. ergo iustè uituperantur ij, qui ita se amant. Non est autem obscurum, uulgus eos qui sibijpsis talia tribuunt, sui amatores dicere consueuisse. Nam si quis semper studeat agere iusta maxime omnium, aut temperata, aut quæuis cæterorum quæ à uirtutibus proficiscuntur, honestatemq́; omnino sibijpsi semper uendicet,

dicet, atque usurpet, hunc nemo dicet amatorem sui, neque uituperabit. Magis autem uidebitur talis homo sui amator. Nam ea sibi tribuit quæ pulcherrima, maximeq́; bona: & gratificatur ei quod sui ipsius potissimũ, in omnibus quæ illi obtemperat. Vt autem & ciuitas id esse maximè uidetur, quod est potissimũ, & alius omnis conuentus: sic & homo. amator igitur is est maxime sui, qui illud amat, illiq́; gratificatur. Et continens igitur dicitur, & incontinens quia mens uincit, aut non uincit, propterea quòd ipsa est hominũ quisque. & egisse ipsi, & sua sponte ea uidentur quæ cũ ratione maxime egerunt. non igitur est obscurum, hoc esse maxime unumquenque, & hoc maxime uirum bonũ amare. Quapropter maxime sui est amator, diuersa specie ab eo, qui repræhenditur, tantumq́; differt, quantũ uita cum ratione differt à uita cum perturbatione, & appetitio aut honesti, aut eius quod conferre uidetur. Qui si omnes ad consequendã honestatem & ad res agendas pulcherrimas decertarent, atque contenderent: & omnibus publicè ea quæ oportet, & unicuique priuatim maxima bonorũ inessent. siquidem uirtus est tale. Quare bonum quidem hominẽ amatorem esse sui oportet. nam et sibi ipsi & cæteris proderit, agẽdo honesta. Prauum autem non oportet, & sibi nanq; nocebit & propinquis, affectus prauos sequendo. ea igitur quæ uir improbus agit ab ijs discrepant, quæ agere oportet. At probus quæ oportet, ea agit. mens enim omnis id expetit, quod est optimũ sibi: et probus obtemperat menti. Atqui uerum est illud quod de studioso dicitur: complura inquã ipsum agere, & amicorum & patriæ gratia, & si opus fuerit, mortem obire. & pecunias enim, et honores abijciet,

& ea bona omnino de quibus homines decertant, sibi uendicans honestatem. Expetit enim potius uoluptatem breui tempore uehementem, quàm longo leuem & uitam honestam uno anno, quàm quãuis multis: & unum actum honestum, magnumq́;, quàm multos & paruos. Atque ijs qui pro amicis, qui pro patria mortem obeunt, hoc forsitan accidit. Magnam igitur sibijpsis eligunt honestatem, abijciéntque pecunias ut amici capiant plures. hinc enim amicus facultates, ipse consequitur honestatem, atque sibi maius tribuit bonum. Eundem & circa honores modum, magistratusq́; seruabit. nam hæc omnia, amico suo concedet. est enim hoc honestum ipsi, ac laudabile. Meritò igitur studiosus esse uidetur, anteponens omnibus honestatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, sitq́; honestius seipsum fuisse causam ut agat illas amicus, quàm si ipsemet agat. In uniuersis igitur laudabilibus, ipse studiosus plus honestatis tribuere sibijpsi uidetur. sic igitur suijpsius (uti diximus) amatorem esse oportet: ut ipsi autem multi sunt, non oportet.

De amicis felicis, & quibus indigeat.

CAPVT IX.

Totum hoc caput scriptum uidetur in Theodorum, cognomento Atheū, qui amicitiam prorsus auferebat, cáque neque bonam neque malam esse dicebat.

EST autem controuersia & de ipso felici, si indigeat amicis nécne. Non esse enim (inquiunt) ipsis beatis, & ex sese sufficientibus opus amicis. insunt enim ipsis omnia bona. Cùm igitur ex sese sint sibi sufficiẽtes, nullius indigẽt rei. Amicum autẽ inquiũt cùm sit alter ipse, ea afferre amico, quæ ipse per se amicus cõsequi nequit. Vnde & hanc sentẽtiam dicunt. Fortuna cùm bona est, amicis cur opus? At absurdo simile est, uniuersa bona tribuentes felici, amicos ipsi nõ tribuere, quod externo-

rum bonorum maximum esse uidetur. Quod si ad amicum conferre potius, quàm accipere beneficia spectat, atq; ad uirum bonū, uirtutemq́;, dare beneficia pertinet, magisq; honestū est amicis quàm alienis largiri, beneficiaq́; cōferre, uir studiosus ijs indigebit profectò, qui largitionis beneficia sunt accepturi. Quapropter & quæritur utrū prosperis in rebus, an in aduersis opus sit magis amicis, utpote cùm & is qui mala fortuna utitur, ijs indigeat qui beneficia cōferent: & ijs qui prospera fortuna fruuntur, ijs sit opus, apud quos beneficia collocabunt? Est etiam forsitan absurdum, beatum ipsum solitariū facere. nemo enim expetet per se bona cūcta habere. nam homo, ciuile animal est, & cum alijs aptum unà uiuere. hoc igitur competit & felici. habet enim ea omnia, quæ natura sunt bona. Constat autē melius esse cum amicis, probisq;, quàm cum extraneis ipsum, & quibusuis conuersari. Amicis ergo beato est opus. Quid igitur illi primi dicunt, & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos esse putat, qui utiles sunt? talibus igitur non indiget ipse beatus: quippe cū ipsi omnia bona insint. Nec etiam ijs qui ob uoluptatē amantur aut perparū. nam cū sit ipsius uita iucunda, aduentitia non indiget uoluptate. atq; cū amicis talibus haud indigeat: non uidetur indigere amicis. hoc autē non est forsitan uerum. Nam in principio dictum est, felicitatē operationem esse quandam. Constat autē operationem ipsam fieri, & non ut quandam rem esse, quæ poßidetur. quod si felicem esse in uiuendo ac operando consistit, boni autem operatio, studiosa & iucunda per se, ut initio diximus, resq́; propria ex ijs est quæ delectant, atque magis propinquos quàm nos ipsos, & actus illorū, quàm nostros possumus

Homo ciuile animal & aliis cōuiuere aptū, vbi tamen legunt nōnulli sociale animal.

contemplari. studiosorumq́; hominum actus si sint amici, iucundi sunt ipsis bonis (habent enim ambo ea quæ sunt natura iucunda) beatus profectò talibus indigebit amicis, si expetit actus bonos & proprios contemplari, talesq́; sunt ipsius boni, si sit amicus. Arbitrantur autem homines, felicem iucundè uiuere oportere. Solitario igitur difficilis est uita. Non est enim facile per seipsum continuò operari, cum alijs uerò atque ad alios, facile est. Erit igitur operatio continuo magis, cùm sit per seipsam iucunda. quod quidem esse circa beatum ipsum oportet. Studiosus enim hoc ipso quo studiosus est, gaudet quidem ijs actibus, qui à uirtute proficiscuntur, molestè autem fert eos, qui à uitijs prodeunt. perinde atque musicus delectatur quidem eleganti cantu, offenditur autem prauo. Fuerit etiam & quædam uirtutis exercitatio ex conuictu bonorum, ut & Theognidi placet. Naturalius autem considerantibus studiosus amicus expetibilis esse natura, studioso uidetur: diximus enim ad quod est bonum natura, studioso bonum, & iucundum esse per se. Diffiniunt autem ipsum uiuere animalium quidē, potentia sensus, hominum autem sensus, uel intellectionis. potentia uerò ad operationem reducitur: & ipsum præcipuum in operatione consistit. Ipsum autem uiuere uidetur propriè esse ipsum sentire, uel intelligere. at ipsum uiuere de ijs est, quæ sunt per se bona, atque iucunda. est enim definitum: definitum autem natura est bonum. Quod uerò natura est bonum, id & bono est bonum. quapropter omnibus iucundum esse uidetur. Non oportet autem uitam sumere prauam atque corruptam, neque in doloribus constitutam. indefinita nanq́; est talis, quemadmodum ea quæ insunt ipsi.

Theognis is nō philosophus, sed poeta antiquissimus fuit.

Erit

Eritq́; hoc manifestum magis in sequentibus de dolore. Si uerò ipsum uiuere bonum est, & iucundum etiam est. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipsum & maximè boni atque beati. his enim uiuere maximè est expetibile, & horum uita est beatißima. Qui autem uidet, uidere sentit. & qui audit, audire, & qui ambulat, ambulare: & in cæteris similiter est aliquid sentiens nos operari. sentire uerò nos sentire, & intelligere nos intelligere possumus, quod quidem est nos esse. esse enim, sentire uel intelligere, sentire autem se uiuere, de ijs est, quæ per se sunt iucunda. uita nanque natura est bonum. bonum autem sibi quempiam inesse sentire, uoluptate afficit. Ipsum uerò uiuere expetibile est, & maximè bonis, propterea quòd esse bonum est ipsis, atq; iucundum. sentientes enim id quòd est per se bonum, uoluptate afficiuntur. At studiosus ut erga seipsum, sic sese habet & ad amicum. amicus enim est alter ipse. ut igitur seipsum esse est unicuique expetibile, sic & suum amicum esse, uel similiter. Esse autem ideo est expetibile, quia sibi bonum esse ipsum sentit. at talis sensus iucundus per seipsum est. sentiat ergo, & ipsum amicum esse oportet. hoc autem fieri potest, cum ipso simul uiuendo, & uerba menteḿq; commutando. Sic enim in hominibus dici uidetur simul uiuere. & non (ut in pecoribus) eodem in loco pasci. Si igitur ipsum esse per se est expetibile uiro beato, cùm natura sit bonum atque iucundum, simile autem est & amici ipsius esse: amicus etiam ex ijs est profectò, quæ expetibilia sunt beato. at quod est expetibile beato, id adsit ipsi oportet, uel egens erit hac parte. Opus est igitur ei qui felix futurus sit, studiosis amicis.

De numero amicorum.

CAP. X.

Svnt'ne igitur quàm plurimi faciendi amici, an (ut de hoſpitalitate dictum concinnè fuiſſe uidetur:

Hoſpiti ne careas, hoſpes neque pluribus eſto.

ſic & ad amicitiam accommodabitur, neque ſine amicis eſſe, neque rurſus nimium multos habere amicos. Ad eas igitur amicitias quæ ſunt ob utilitatem, & ualde id quod dictum eſt, accommodatum eſſe uidebitur. Multis enim uiciſsim ſubminiſtrare, laborioſum eſt: neque ad hoc agendum facultates ipſæ ſufficiunt. plures igitur ijs qui ſunt ad facultates proprias ſatis, ſuperuacanei ſunt, ádque bene uiuendum impedimento: non ergo opus eſt ipſis. ij quoque qui comparantur ob uoluptatem, ſufficiunt pauci, ut in epulis cõdimentum. At suntne ſtudioſi plurimi comparandi? An & multitudinis amicorum eſt quidam numerus, perinde ac ciuitatis? Nec enim decem ex hominibus ciuitas conſtare poteſt, nec etiam eſt ex centum millibus adhuc ciuitas, ſed quantitas non eſt forſitan una quædam determinata, ſed omnis ea quæ eſt media inter quaſdam multitudines definitas: & amicorum igitur multitudo quædam eſt definita. Atq; ij fortaſſe ſunt plurimi, cum quibus quiſpiam uiuere poteſt. hoc enim ad amicitiam pertinere maximè uidebitur. Fieri autem non poſſet unà cum multis quiſpiam uiuat, ſeq; multis impertiat, non eſt obſcurũ. Præterea illos etiam inter ſeſe amicos eſſe oportet, ſi ſimul omnes uicturi ſunt: hoc autem difficile eſt in multis. Eſt etiam perdifficile gaudere familiariter cum multis, atque dolere. concurrere enim hæc ſimul poſſunt, cum uno inquam dolere, & cum altero gaudere. Forſitan igitur

Vbi hic dicit centum millibus, alii legũt, decem millibus, authore Stapulẽſi, qui myrias Græcã dictionem expõit pro ipſis decem millibus.

igitur bene est, non quærere quàm plurimos amicos habere, sed quot ad communem uitam habendam sufficiunt. Neque enim posse uidetur, multis uehementer amicum esse. Quapropter neque adamare plures. exuperatio enim quædam amicitiæ est. hoc autem est ad unum. Et uehementer igitur amare, ad paucos erit: hoc & in ipsis rebus ita se habere uidetur. amicitia nanque sodalitia, non fiunt multi amici: & quæ fama celebrantur inter duos fuisse dicuntur. Qui uerò multos amicos habent, & omnibus sese familiariter offerunt, ij nemini amici esse uidentur, nisi ciuiliter, quos & placidos appellant. Fit igitur ut ciuiliter multis sit quispiam amicus, etiam si non sit placidus, sed uerè uir probus. Sed ob uirtutem & seipsos amicitia, non est ad multos. Amabile autem est, & paucos inuenire tales.

In qua fortuna sint habendi amici.

CAPVT XI.

AT utra in fortuna magis opus est amicis: utrum in prospera, an in aduersa? In utraque nanque quæruntur. Nam & qui fortunam habent aduersam, indigent ope, & qui sunt in rerum prosperitate, eorum indigent quibuscum uiuant, & in quos beneficia conferant. uolunt enim largiri, beneficiaq; conferre. Amicos igitur habere necessarium quidem est magis in aduersa fortuna. Quapropter hic utilibus amicis est opus, honestius autem est, in prosperitate fortunæ: idcirco & bonos quærunt. in hos enim beneficia cõferre, atq; cum his unà degere, magis est expetibile. Est enim & ipsa præsentia amicorum iucunda in utraq; fortuna. nam leuantur

ipsi dolentes cum dolentibus ipsis amicis. Quapropter & dubitauerit quispiam, si doloris ut oneris amici participes fiunt? an hoc quidem non fit: ipsorum autem præsentia cùm sit iucunda, condolendiq́; sensus minuit ipsum dolorem? Verùm si ob hæc, aut ob aliquid aliud leuentur, missum faciamus. id quod dictum est euenire sanè uidetur. ipsorum autem præsentia immista quædam esse uidetur. Nam aspicere quidem amicos, iucundum est: præsertim ei qui calamitatibus premitur. fertq́; præsidium aliquod aduersus dolores. Consolationem enim ipse amicus & aspectu & uerbis afferre potest: modo sit dexter: scit nanq; mores, ex quibus gaudet atque dolet. At sentire suas ob ærumnas dolere amicum, affert dolorẽ. Nam omnes fugiunt se causam doloris esse amicis. quapropter uiriles quidem natura cauent, ne amici secum condoleant. & si non exuperent indolentia, dolorem quo illi afficiuntur, non ferunt, atque omnino simul plorantes mœrentesq́; non admittunt, quia nec ipsi sunt propensi ad luctus. Mulierculæ uerò & huiuscemodi uiri, gaudent ijs qui una cùm ipsis gemunt, & amant eos tanquàm amicos, & condolentes. oportet autem omnibus in rebus præstabiliorem imitari. At amicorum prosperis in rebus præsentia & uoluptatem affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd ipsius bonis lætantur. Quapropter uidebitur oportere in prosperitatibus quidem prompte uocare amicos, est enim honestum, beneficum esse. In aduersitatibus autem pigrè. minime nanque facere participes malorum ipsos oportet. Vnde & illud dicitur,

Sat est grauis, tristisq́:, si me sors premat.

Maximè tamen uocandi sunt tunc amici, cùm praua

suscepta

Aristoteles quidem putat, parum vtile, mulierum more plorare. at fleuit Dominus super Hierusalem, & super Lazaro visus est sæpe quidem lacrymari, ridere nũquam. Nam lacrymæ sũt magnæ humanitatis indiciũ.

suscepta molestia, multum prodesse possunt. contra autem fortasse congruum est, ad calamitosos quidem ire non uocatum & promptè. est enim amici beneficia conferre: præsertim in eos qui indigent, & anteaquàm illi requirant. utrisque nanq; honestius, atq; iucundius est. Ad fortunatos autẽ promptè quidem accedere ad operandum unà cum illis. Est enim ad hæc opus amicis, lentè autem pro beneficijs consequendis. non est enim honestum utilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitan opinio iniucunditatis in repellẽdo, accidit enim nonnunquàm. præsentia igitur amicorum in uniuersis expetibilis esse uidetur.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. CAP. XII.

AT éstne, ut adamantibus amabilißimum est ipse aspectus, magisq́; hunc sensum, quàm cæteros expetunt: propterea quòd per hunc maximè est, atque oritur amor: sic & amicis maximè expetibile conuersari, simulq́; uiuere? Amicitia nanque communicatio est. Et ut ad seipsum quisque, sic sese habet & ad amicum. sensus autem unicuique circa seipsum est expetibilis: & circa igitur amicum. At operatio ipsis in simul uiuendo fit. Quare non immeritò uiuere simul affectant. Atque quod tandem est singulis esse, uel gratia cuius uiuere expetunt, in eo cum amicis uersari, degereq́; uolunt. Quocirca alij compotant, alij talorum ludo simul incumbunt: alij simul sese exercent, & unà uenantur, aut philosophantur, singuli totos dies id simul agentẽs quod maximè amant. Viuere enim simul cum amicis uolentes, hæc faciunt. & ea cum his cõmunicant, quibus cum unà uiuere expetunt: quæ maximè ipsos in ui-

ta delectant. Fit igitur amicitia quidem improborum flagitiosa. Communicant enim praua, suntq; instabiles & peiores etiam fiunt moribus, similes euadentes: proborum autem proba congreßionibus suscipientes incrementa. Videtur etiam tales & præstabiliores euadere, tam agendo, quàm se mutuò emendando, eliciunt enim ex sese mutuò ea quæ placent. Vnde illud dicitur rectè:

Nam autore Iuuenale, Grex totus in agris vnius scabie cadit, ac porrigine porci, vuáque conspecta liuorem ducit ab vua.

Disces ex studiosis nimirum optima semper.

Sed hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER X.

De voluptate. CAP. I.

POST hæc sequitur forsitan ut de uoluptate dicamus. Maximè nanque uoluptas nostro generi familiaris esse uidetur. Quapropter erudiunt iuuenes, gubernantes ipsos uoluptate, atque dolore. Videtur autem ad consequendam moris uirtutem maximum esse, gaudere ijs quibus oportet, & odisse ea quæ oportet. comitantur enim hæc tota in uita, momentum, & uim ad uirtutem habentia, felicemq; uitam. nam eligunt quidem ea quæ uoluptate afficiunt: fugiunt autem ea, quæ dolorem efficiunt. Talia uerò minimè prætermittenda esse uidentur: præsertim cùm magna de ipsis sit cõtrouersia. Quidam enim summum bonum uoluptatem esse dicunt. quidam contrà, uehementer prauum. partim forsitan & credentes sic esse,

partim putantes ad uitam nostram melius esse uoluptatem ostendere prauam esse, etsi talis non est. plerique enim propensiores sunt ad ipsam, & uoluptatibus inseruiunt. Quam ob rem ad contrarium ipsos ducere oportere dicunt: sic enim ad ipsum medium tandem peruenient. Fortasse autem hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt, & actibus, minus creduntur quàm opera. Cùm igitur ab ijs discrepant quæ sensu percipiuntur, tum spreti ueritatem etiam ipsam interimunt. qui nanque uoluptatem uituperat: is si eam uisus nonnunquam fuerit affectare, ad ipsam inclinari uidetur ut talem omnem. distinguere nanq; non est ipsius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non solùm ad sciendum, sed ad uiuendum etiam perutiles esse uidentur. creduntur enim cùm sunt operibus consentanei. Quapropter hortantur eos qui ipsos intelligunt ad ita uiuendum, ut ipsi definiunt, sed de his hactenus. nunc ea quæ de uoluptate dicta sunt referamus.

Opinio Eudoxi, de voluptate.

CAPVT II.

EVdoxus itaque uoluptatem ex eo summum bonum esse putabat: quia cernebat uniuersa ipsam affectare, & quæ rationem habent, & quæ expertia sunt eiusdem. atq; in cunctis quod est expetibile, bonum esse. & quod maximum est expetibile, optimum esse. uniuersa uerò ad idem ferri declarat: omnibus illud optimum esse. Vnũquodq; enim id quod est sibi bonum inuenire dicebat: quemadmodum & alimentum. Quod igitur uniuersis est bonum, quodq; cuncta affectant, id esse summum bonum aiebat. huius autem uiri rationes ob moris magis uirtutẽ, quàm propter seipsas credebantur.

Is Eudoxus fuit quidem Gnidius, & auditor Architæ, partes autẽ voluptatis, vt summi boni, defendebat.

ualde

ualde enim uidebatur esse modestus: non igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uidebatur, sed quia uerè res ita se habet. Non minus autem hoc manifestum esse censebat, & ex contrario. Dolorē enim etiā dicebat fugiendum per se omnibus esse. itaq; cōtrarium expetibile esse simili modo. maximè autem id expetibile esse, quod non ob aliud, neque cuiusquam expetimus gratia. atque tale ipsam esse sine controuersia uoluptatem. neminem enim interrogas, cuiusnā gratia capiat uoluptatem: propterea quòd per seipsam expetibilis est ipsa uoluptas, fácerécque ipsam quoduis bonum expetibile magis, si illi addatur. ut iustas operationes tēperatásue, & incrementa suscipere bonum ipsum seipso. Videtur autē hæc ratio uoluptatem ostēdere bonum esse, & nō magis quàm aliud bonum. Omne enim bonum expetibilius est alio bono, quàm solum. Tali itaq; ratione & Plato tollit uoluptatem summum esse bonum. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expetibiliorem esse, quàm si sit sola. quòd si mistum est præstabilius, uoluptatem summum bonum non esse. nullo enim addito, summum bonum se expetibilius fieri. Cōstat autem nec aliud quicquam summum esse bonum, quod cum eorū aliquo quæ sunt per se bona, expetibilius sit. quid igitur est tale, cuius & nos participes sumus? nam tale quæritur bonum. Qui uerò negant bonum id esse quod omnia appetūt, ij nihil omnino dicūt. Quod enim uniuersis uidetur, id esse dicimus. qui autem fidem hanc tollit, non multò credibiliora dicet. Nam si ea solùm quæ mente carent, ipsam appeterent: esset aliquid quod dicitur. sin uerò & ea quæ prudentiā habent, ipsam affectant: quî fit, ut aliquid dicant? Fortasse autē & in prauis est aliquod naturale bonum

præstab

præstabilius quàm ipsa per se sunt, quod proprium appetit bonum. Non uidetur etiam & de contrario rectè dici. Inquiunt enim: non si dolor sit malum, uoluptatem continuò bonum esse. aduersatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum est. atque hæc non malè dicunt, non tamen uerè in his quæ sunt dicta. Si enim ambo essent mala, oporteret & fugienda utraq; esse. sin neutra: neutrum, aut similiter. nunc uerò illum quidem fugere ut malum, hanc autem expetere tanquam bonum uidentur: sic igitur & opponuntur.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio: etsi non omnis expetibilis sit. CAP. III.

ATqui neque si uoluptas non est qualitas, propter hoc bonum non est. Neque enim operationes uirtutis sunt qualitates: neque felicitas ipsa. Dicunt etiam bonum quidem ipsum definitum esse, uoluptatem uerò indefinitum: quia suscipit intensionem, remißionémue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minúsue capitur, hoc iudicant: erit idẽ & circa iustitiã, cæterasq́; omneis uirtutes, quibus manifestè dicunt magis, minúsue tales eos esse, qui ipsas habent. nam magis sunt iusti, fortésue: & fit, ut & iustè agatur, ac tẽperatè magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt esse: uideant ne fortasse non dicant causam, si uoluptatum aliæ sint mistæ, aliæ immistæ. Quid autem prohibet ut sanitas quæ definita est, magis est atque minus: sic & uoluptates esse? Non enim eadem in cunctis est temperatio, nec una quædam semper est in eodem. Sed cùm remittitur, permanet usq; ad aliquem terminum. & differt ex eo: quia magis est atque minus: tale igitur & in uoluptate esse potest

test. Præterea summum quidem bonum perfectum esse, motiones autem & generationes, imperfectas esse ponentes. uoluptatem motionem esse, generationémue ostendere enituntur. Sed non dicere bene uidentur. non est enim motus. omni nanque motui proprium esse uidetur celeritas tarditásue, etsi non per seipsum, ut motui ipsius mundi ad aliud. at neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis cito sit constitutus in uoluptate: quemadmodum & in ira. ut uelociter autem delectetur, non fit, neque ad alium. sed fit ut uelociter ambulet, & accrescat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tarde quispiam ad uoluptatem mutetur. at non fit, ut hac ipsa celeriter operetur: id est, delectetur. Generatio uerò quónam fuerit modo? Etenim non ex quouis fieri quoduis, sed ex quo fit, in id dissolui uidetur. & cuius generatio esset, uoluptas, eius esset corruptio dolor. Dicũt autem dolorem quidem indigentiam eius esse quod est secundum naturã, uoluptatem uerò repletionem. hi autem affectus, corporis sunt. si igitur uoluptas repletio eius est quod est secundum naturam, id & uoluptate efficitur, in quo est repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non est ergo uoluptas repletio, sed dum fit repletio, uoluptate quispiam afficitur. & dum sequatur, dolet. Opinio autem hæc ex doloribus, circa alimentum & uoluptatibus, orta fuisse uidetur. Nam indigentes facti & anteà affecti dolore, repletione capimus uoluptatem. Hoc autem non circa omnes accidit uoluptates. nam sine dolore sunt & ipsæ mathematicæ uoluptates, quæ per olfactum & auditũ fiunt ac uisum: & species complures. item & recordationes uoluptate afficiunt. Cuius igitur

hæ gener

hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerunt indigentiæ, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui proferunt uoluptates, eas quæ sunt obscœnæ, ac improbæ: dicere quispiã potest ea quæ tales afferunt uoluptates non esse iucunda. Non enim si praue dispositis sunt iucunda, putandum est & iucunda simpliciter esse, nisi illis. quemadmodum neque salubria, aut dulcia, aut amara quæ ægrotantibus, aut alba quæ lippis uidentur. Vel hoc modo dicatur, Voluptates expetibiles quidem esse, non tamen ab illis. quemadmodum & diuitem esse, expetibile quidem est, at non ex patriæ proditione. & sanum esse, at non quodcunque edendo. An uoluptates differunt specie? Diuersæ nanque sunt quæ sunt ab honestis rebus, & quæ à turpibus prodeunt: & non fit ut quisquam iusti capiat uoluptatem, si non sit iustus: aut musici, si non sit musicus, & in cæteris simili modo. Ostendere autem uidetur & ipse amicus, cum sit ab adulatore diuersus, non esse uoluptatem bonum, aut specie uoluptates differre. hic enim ad bonum, ille ob uoluptatem congredi uidetur: & ille quidem uituperatur, hunc autem laudant: ut ad diuersum congredientem. Nemo præterea expetet ita uiuere, ut mentem habens per uitam pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatem quibus pueri maximè delectantur ut putant: aut gaudere, turpißimum quid faciendo, nullum unquam suscepturus dolorem. & compluribus indulgeremus rebus, etiam si nullam uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus, ut meminerimus, ut sciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd si necessariò hæc sequatur uoluptas, nihil refert. Expeteremus enim hæc etiam si nulla prorsus ab ipsis prouentura esset uoluptas. uoluptatem

Lippi, qui oculos habẽt lachrymãtes, quũ putredo ab his fluat, cuius vitium Lippitudo.

luptatem igitur neque summum bonum esse, neque expetibilem omnem, & uoluptates nonnullas esse per se expetibiles, specie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perspicuum esse uidetur. Ea igitur quæ de uoluptate, doloreq; dicuntur, satis sint dicta.

Quidnam voluptas, & quomodo operationem perficiat. CAP. IIII.

SEd quidnam, aut quale sit, magis patebit si sermonem paulò altius repetemus. Visio enim quouis in tempore, perfecta esse uidetur. nil enim ipsi deest, quod posteà factum species ipsius perficiet. tali persimilis est & ipsa uoluptas. Est enim quoddam totum, nulloq; in tempore uoluptatem quispiam accipiet, cuius species si maiore tempore fiat, perficietur. quo circa nec motus est. in tempore enim est omnis motus. Et alicuius etiam finis, ut ædificatio tunc erit perfecta, cùm id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes sunt imperfectæ, & à tota, & inter sese diuersæ specie sunt. compositio nanque lapidum diuersa est ab erectione columnæ. & hæ rursus à templi effectione. Et templi quidem est perfecta: nullius enim ad propositum indiget rei: fundamentorum autem & laquearium imperfecta: est enim utraque pars. differunt igitur specie. & fieri non potest, ut quouis in tempore motus specie perfectus accipiatur, nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambulatione, & motionibus cæteris. nam si latio motus est, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ specie uolatio, ambulatio saltatio, & alia motiones sunt, quibus ex hoc in hoc similiter itur. Non solùm autem in his res ita sese habet, sed in ipsa etiam ambulatione. termini nanque non sunt

Laquear, laqueare, & laqueariū, camera, hoc est pars superior cubiculi aut cœnationis parum conuexa, quæ variis coloribus solet adornari.

ijdem

ijdem in stadio toto atque in parte, & in alia atque alia parte. neque idem est pertransire lineam hanc & illam. non solum enim lineam, sed etiã in loco collocatam pertransit. Atque hæc & illa in diuersis sunt locis. sed exactè quidẽ de motu alijs in locis est dictum. uidetur autem non in omni tẽpore esse perfectus. sed multi sunt imperfecti, specieq; diuersi. siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores. At uoluptatis species quouis in tempore est perfecta. patet igitur uoluptatem & motum diuersa esse, & uoluptatem ex ijs esse quæ tota sunt et perfecta. Id & ex eo ita esse uidebitur: quia moueri quidem in non tempore nihil potest. uoluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc est, totum est quoddam. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motum esse, uel generationem. non enim omnium hæc dicuntur sed partibilium, & non totorum. Neque enim uisionis, neque puncti, neq; unitatis est generatio: neq; quicquã horum est motus uel generatio. quare neq; uoluptatis. est enim quoddam totum. At uerò sensus omnis ad sensibile est operatio quædam: perfecta autem eius qui bene est dispositus, ad id quod est pulcherrimum eorum quæ ipsi subijciuntur. tale enim maximè uidetur esse operatio ipsa perfecta. Atq; nihil intersit: siue ipse, siue id in quo est ipse, operari dicatur. In unoquoq; autẽ genere præstabilißima est eius operatio: quod optimè dispositum ad id quod est præstabilißimum eorum, quæ ipsi obijciuntur. hæc autem perfectißima est & iucundißima. In omni nanque sensu, uoluptas est, & in mente simili modo, contemplationeue. iucundißima autem est ea quæ est perfectißima. perfectißima autem est ea quæ est eius quod bene sese habet ad id quod est studiosißimum eo-

rum quæ cadũt sub ipsam. Voluptas autem perficit operationem, atque non eodem modo uoluptas perficit, ac sensibile: & sensus, quæ sunt studiosa. Quemadmodum neque sanitas, medicusq́; similiter causæ sunt, ut quispiã ualeat. In unoquoque autem sensu uoluptatem fieri constat. dicimus enim uisiones ac auditiones uoluptatem afferre. Constat autem & maximè tum, cùm sensus est præstantißimus & circa tale operatur. atque cùm talia sunt, ipsum sensibile, & id quod sentit, erit semper uoluptas: si est quod agat, & quod patietur. Perficit autem operationem uoluptas, non ut habitus, sed ut resultans quidam finis: perinde atque pulchritudo, in ijs qui uigent ætate. Atque quousque ipsum sensibile uel intelligibile, & id quod discernit uel contemplatur tale sit, quale esse oportet, erit in operatione uoluptas. Nã cùm sunt similia ipsum paßiuum atque actiuum, & inter sese modum habent eundem, idem semper natura fieri solet. Quando igitur nemo continuè uoluptatem capit: aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt continuè operari) neq; uoluptas igitur continuè fit, sequitur enim operationem. Nonnullæ autem res cùm nouæ sunt, delectant: sed postea non similiter. propter hæc ipsa. primo nanque inuitatur mens, & circa iras operatur intense, quemadmodum operantur uisu qui inspiciunt: deinde nõ fit ipsa talis operatio, sed neglectior. quapropter & uoluptas extenuatur, ac offuscatur. Putauerit autem quispiam omnes ideo uoluptatẽ appetere, quia uiuere etiã omnes affectant. Vita uerò quædam est operatio, atque circa ea quilibet & ijs operatur, quæ & maximè amat. ut musicus quidem auditu circa cantus: cupidus uerò discendi, mente circa res contemplandas. Eodem modo

& sing

& singulis cæterorum: uoluptas autem perficit operationes, & ipsum etiam uiuere quod appetunt. cum ratione igitur & uoluptatẽ affectant. perficit enim ipsum uiuere uniuscuiusque quod expetibile est. Quærere uerò utrum ob uoluptatem uiuere expetamus, an uoluptatem ob uitam: missum in præsentia faciamus. Coniuncta enim hæc esse uidentur, & non suscipere separationem. nam & sine operatione uoluptas nõ fit: & omnem operationem perficit ipsa uoluptas.

Quòd voluptates inter se specie differant.

CAP. V.

VNde & specie uoluptates differre uidentur. Nam ea quæ sunt diuersa specie, à diuersis perfici putamus. Sic enim uidentur & ea quæ à natura, & ea quæ ab arte conficiuntur: ut animalia, arbores, pictura, statua, domus, uas, & similia: similiter igitur & operationes differentes specie, à differentibus specie perficiuntur. operationes autem mentis, ab operationibus sensus, & hæ rursus inter sese differunt specie. igitur & uoluptates quæ ipsas perficiunt. Hoc autem & ex eo patebit: quia unaquæque uoluptas est ei propria operationi, quam perficit: propria enim uoluptas auget operationem. Qui nanque cum uoluptate operantur, singula magis discernunt, atque exactius compræhendunt: ueluti geometræ fiunt qui geometrica gaudent contemplatione, magisque intelligunt singula. Similiter & qui musicam amant, & qui ædium extruendarum delectantur arte, cæterorũ singuli omnes in opere proficiũt proprio, hoc ipso se obiectãtes. uoluptates igitur augent operationes. at ea quæ augent, propria sunt,

quæ uerò diuersis specie propria sunt, & ipsa diuersa specie sunt. Præterea magis hoc eo uidebitur ita esse, quia uoluptates quæ à diuersis sunt, impedimento sunt operationibus. Qui nanq; fistulis delectantur, nequeunt mentem sermonibus adhibere, si quempiam audierint modulantē magis modulandi gaudentes arte, quàm operatione præsenti: uoluptas igitur ea quæ à modulandi facultate prodit operationem, quæ est circa sermones, corrumpit. hoc idem & in cæteris euenire usu uidetur: cum circa duo simul quispiā operatur. Operatio nanq; iucundior alteram excludit. & si multum uoluptate præcellat, magis extrudit: atq; adeo ut neque operetur per illam. Quocirca cū uehementer aliqua re gaudemus, non multò aliud agimus, & alia facimus, cùm parum nobis alia placēt. at et in spectaculis, qui bellaria edunt, tum id maxime faciunt, cum uiles sunt qui contendunt. Cum igitur propria quædam uoluptas exactas operationes reddat, & diuturniores, ac meliores efficiat, alienæ uerò extenuent, atq; corrumpant: constat ipsas inter sese uehementer distare. Alienæ nanque uoluptates id ferè quod proprij dolores efficiunt. Etenim proprij dolores, operationes ipsas corrumpunt: ut si huic scribere, illi rationem subducere iniucundum est atq; molestum: hic nō scribit, ille rationē non subducit: quippe cum dolorem afferat operatio. circa igitur operationes contrarium à proprijs uoluptatibus & doloribus accidit. atq; uoluptates, dolorésue proprij sunt, qui in operatione per seipsam fiunt. Alienas uerò uoluptates dicimus, eò quòd simile qui atque ipsi dolores efficiūt: corrumpunt enim, etsi non similiter, operationes. Cum autem operationes probitate differant atque improbitate, & aliæ quidem

Bellaria veteres dixere tam instrumenta bellica q̃ omne genus secūdæ mēsæ.

quidem sint expetẽdæ, aliæ uerò fugiendæ, & aliæ neutræ: similiter sese habent & uoluptates. nam unicuique operationi est propria quædam uoluptas. quæ igitur studiosæ propria est, ea & proba: quæ uero prauæ, ea est improba. Etenim & cupiditates honestarum quidem laudabiles sunt, turpium uerò uituperabiles. Magis autem propriæ sunt operationibus uoluptates, quæ sunt in ipsis, quàm ipsæ cupiditates. hæ nanque seiunctæ sunt, & temporibus, & natura. illæ uerò propinquæ sunt operationibus, atque adeò indistinctæ, ut contentio sit, si idem sit operatio & uoluptas. non tamen ipsa uoluptas mentis esse uidetur operatio, neq; sensus. est enim absurdum: sed quia non separatur, idem quibusdam uidetur. Vt igitur operationes sunt diuersæ, sic & uoluptates. differt autem uisus à tactu puritate: & auditus, ac odoratus à gustu. Similiter igitur & uoluptates differunt, & ab his item eæ quæ sunt mentis. & hæ rursus differentiam inter sese suscipiunt. Videtur autem unicuique animalium & propria quædam esse uoluptas: sicut & opus. est enim ea quæ comitatur operationem. In singulis etiam intuenti id ita esse uidebitur. alia nanque uoluptas est equi, alia canis, alia hominis. quemadmodum & Heraclitus dicit: asinũ stramina magis optare quàm aurum, asinis enim pabulum auro iucundius est. Voluptates igitur eæ quæ sunt diuersorum specie, differunt specie. eas uerò quæ sunt eorundem, consentaneum est rationi diuersas non esse. In hominibus autem non mediocriter discrepant. Eadem enim alios dolore afficiũt: alios delectant: & alijs quidem molesta sunt, odioq; habentur: alijs uerò iucunda, ac amabilia sunt. hoc & in dulcibus accidit. nõ enim eadem dulcia febricitanti atq;

sano uidentur, neq; calidum idem infirmo, atq; optimam habitudinem habenti uidetur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem talibus id esse tale uidetur, quod studioso uidetur: quod si hoc rectè dicitur, quemadmodũ & uidetur, & est, atque uirtus, & bonus hoc ipso quo talis est, omnium est mensura: erunt & uoluptates profectò quæ huic uidẽtur, & iucunda quibus gaudet ipse. Atque non mirum est si ea quæ huic molesta sunt, alicui uideantur esse iucunda. multæ nanque corruptelæ deprauationesq; hominum fiunt, iucunda autem non sunt, sed his, & ita dispositis. Eas igitur quæ sunt sine controuersia turpes, constat non esse dicendum uoluptates esse, nisi corruptis. earum uerò quæ probæ uidentur esse, qualem aut quam dicendum est hominis esse: an ex operationibus constat? has enim ipsæ uoluptates sequuntur. Siue igitur una sit, siue plures operationes perfecti uiri, atque beati: eæ uoluptates, quæ has perficiunt, propriè dicendæ sunt hominis uoluptates. cæteræ uerò secũdò, & perparum: quemadmodum & operationes.

De felicitate. CAP. VI

Dictis autẽ ijs quæ ad ipsas uirtutes ac amicitias uoluptatesq; pertinent, de felicitate figura dicere restat. quippe cum finem humanarũ rerum ipsam esse ponamus. Si igitur ea quæ prius dicta sunt repetierimus, orationem sanè fecerimus breuiorem. Diximus itaque felicitatem habitum non esse. inesset enim dormienti per uitã, plantarũ uita uiuẽti, & in calamitatibus maximis cõstituto. quod si hæc nõ placẽt, sed ponendũ est potius ipsam operationẽ esse quandã (ut prius dictũ est) & operationũ aliæ sunt necessariæ & ob alia, aliæ per seipsas sunt expetibiles, perspicuum est felicitatẽ earũ aliquam

operationem

operationem esse, quæ sunt per se & non ob aliud expetendæ. felicitas enim nullius indiget rei: sed est ex sese sufficiens. Operationes autem eæ per se sunt expetibiles, à quibus nihil præter operationẽ quæritur. Tales uerò uidentur esse actus ij qui à uirtute proficiscuntur. honesta nanq; studiosaq́; agere, ex ijs est, quæ per se expetũtur, & item ludorum ij qui sunt iucũdi. non enim ob alia ipsos expetũt. damna nanq; potius ex ipsis quàm cõmoda suscipiũt, & corpus & patrimoniũ negligẽtes. cõfugiunt autem ad talia oblectamẽta & pleriq; eorum qui beati esse dicũtur, Quapropter apud tyrannos in pretio habentur ij qui in talibus oblectamentis sunt dextri. in ijs enim seipsos præbent iucundos quæ illi affectant: indigent autem talibus. Videntur igitur hæc ad felicitatem pertinere: propterea quòd hisce uacant homines ij qui sunt in potestatibus constituti. At nullum fortasse signum tales sunt homines. nam nec uirtus in potestatibus, nec intellectus consistit: à quibus operationes studiosæ proficiscuntur. Nec si illi cùm synceram, liberalemq́; uoluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt uoluptates, propterea putãdum est has magis expetibiles esse. Et pueri enim quæ apud seipsos in pretio sunt, præstabilissima esse putant. consentaneum igitur est rationi, ut pueris & uiris diuersa, pretiosa esse uidentur, sic & prauis & studiosis uideri. Vt igitur sæpe dictum est, & pretiosa & iucunda sunt ea quæ studioso uiro talia sunt. unicuique autem ea est operatio maximè expetibilis, quæ ab habitu proprio prodit. & studioso igitur ea quæ proficiscitur à uirtute. felicitas ergo non in lusione, iocóue consistit. Item absurdum foret, humanũ finem iocũ esse, & negotia multa mole-

Studere, & laborare causa ioci, puerile est nimiũ. Verùm iocandum est, ut studeas: nõ est igitur iocus humanus finis. Is autem Ana

charsis fuit Scyta Cnuri filius, & Caduidæ Scytharum regis frater.

stiásue per totam uitam causa iucundi suscipere. Cuncta enim ferè præter felicitatem, alterius expetimus gratia. hæc enim est finis. Studere autem & laborare gratia ioci, stultum profectõ, nimisq́; puerile esse uidetur. iocari uerò ut studeas secundũ sententiam Anacharsidis, sese habere rectè uidetur. Iocus enim requieti similis est. atq; cùm cõtinuè nequeãt homines laborare, indigẽt requiete. Non est igitur ipsa requies finis. fit enim gratia operationis. At uerò uita felix in uirtute uidetur cõsistere: hæc uerò uita cũ studio est & in serijs, sed non in ioco consistit. Atq; ea quæ studiosa sunt, seriáue, præstabiliora ridiculis & ijs quæ ioco fiunt. Et operationẽ semper melioris & partis, & hominis studiosam magis dicimus esse, melioris uerò præstabilior est, & ad felicitatem iam magis attinent. Frui præterea quiuis, & mancipium uoluptatibus corporis, non minus quàm optimus homo potest. at felicitatem nemo mancipio tribuet, nisi & uitam tribuerit studiosam. Felicitas enim non in talibus consistit modis uiuendi, sed in operationibus quæ à uirtute proficiscuntur, ut prius etiam diximus.

De felicitate contemplatiua. CAP. VII.

QVòd si felicitas operatio est per uirtutẽ, consentaneum est rationi, per eã esse quæ est præstabilissima. hæc autem eius fuerit, quod est optimũ. Siue igitur mens sit hoc, siue aliquid aliud, quod quidẽ natura dominari uidetur, ac imperare, & animaduersionem habere de honestis, diuinisq́; rebus, aut quia diuinum & ipsum est, aut quòd eorũ quæ sunt in nobis est diuinissimũ, huius operatio per uirtutẽ propriã, ipsa felicitas fuerit, beatitudoq́; perfecta. Dictũ est autẽ ipsam esse cõtemplatiuã. Atq; cõsentaneum hoc & antea dictis & ueritati uidebitur

bitur esse. hæc enim operatio præstabilissima est: quippe cùm & mens sit eorum quæ in nobis insunt, præstabilissimum, & ea circa quæ mens uersatur cognoscibilium præstabilissima sint. Est præterea continua maximè. Nam contemplari magis continuè, quàm agere quoduis possumus. Arbitramur prætereà felicitati uoluptatem admistam esse oportere: iucundissima autẽ operationum uirtutum, est ea haud dubie, quæ per sapientiam prodit. Itaq; philosophia mirabiles tum puritate, tum firmitate uoluptates habere uidetur. atq; consentaneum est rationi, scientibus quàm quærentibus oblectamentum ipsum iucundius esse. Ipsa quoque sufficientia, maximè fuerit in contemplatiua. Nam & sapiens, & iustus, & cæteri rebus ijs indigent, quæ necessariæ sunt ad uitam. sed si satis his talia adsunt, iustus quidem eorum indiget, ad quos & cum quibus egerit iustè. & temperãs item, ac fortis, & singuli cæterorum. at sapiens si solus etiam sit, contemplari potest, & quò sapientior est, eò magis potest: melius autẽ fortasse si habeat adiutores, attamen sufficientissimus est ipse. Præterea propter seipsam amari sola uidetur. Nihil enim ab ipsa fit præter hoc, cõtemplatum inquam esse. at cùm agimus præter ipsam actionem: aut plus aliquid aut minus assequimur. Videtur etiam in otio felicitas ipsa consistere. Negotia nanq; suscipimus, ut otium habeamus: & bellum gerimus, ut in pace degamus. Operationes igitur actiuarum uirtutum ciuilibus aut bellicis in rebus uersantur: actiones autem quæ in his uersantur, negotiosæ esse uidentur, atq; bellicæ quidem & omnino. nemo nanq; bellum expetit gerere gerendi gratia belli, neque bellum ob bellum parat. uidebitur enim crudelis quidem atque sanguinolentus pe-

Sanguinolentus non pro sanguine aspersio

hic, sed pro crudeli & ságuinis humanæ appetente.

nitus esse, si faciet amicos hostes, ut pugnæ, cædesq; fiant. At & ipsius ciuilis, negotiosa est & præter ipsam administrationem, potestates comparantis atq; honores, aut felicitatem sibijpsi & ciuibus. quæ quidem diuersa est à ciuili, & quam quærimus ut diuersam. Si igitur ciuiles quidem & bellicæ actiones cæteris actibus qui à uirtutibus proficiscuntur pulchritudine, magnitudineq; præcellunt: hæ uerò negotiosæ sunt, atque aliquem finem affectant, & non propter seipsas sunt expetibiles. mentis autem operatio & studio antecellere uidetur, cùm contemplatiua sit, & præter seipsam nullum affectare penitus finem, habereq; uoluptatem propriam, quæ quidem operationem ipsam exauget. sufficientia insuper, otium, defatigationis uacuitas, & humana, & quæcunque alia uiro tribuuntur beato, per hanc operationem illi inesse uidentur: perfecta felicitas hominis fueris hæc profectò, sumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis est imperfectum. Talis autem uita superat hominis naturam. Non enim hoc ipso quo homo est, ita uiuet: sed quo est quid in ipso diuinum. Quantum igitur hoc ab ipso composito differt: tantum & huius operatio distat ab ea quæ à uirtute alia proficiscitur. Quòd si mens, diuinum ad ipsum hominem est, & uita quæ ab hac manat, diuina est respectu ipsius uitæ humanæ. Oportet autem non quemadmodum monent quidam humana nos sapere cùm simus homines, aut mortalia cùm simus mortales, sed quoad fieri potest immortales nosipsos facere, cunctaq; efficere, ut ea uita uiuamus quæ ab eo manat, quod est eorum quæ in nobis insunt præstabilissimum. Nam tametsi parum est mole, ui tamen & pretio multum omnibus antecellit. Videbitur

autem

autem & unusquisque hoc esse, si quidem præcipuum est & melius. Absurdum igitur esset, si non suam, sed alicuius alterius expeteret uitam. Id insuper quod dictum est antea, & nunc etiam accommodabitur. Quod est enim natura unicuiq; proprium, id optimum unicuiq; & iucundißimum est. Et homini igitur ea uita quæ ab ipsa proficiscitur mente, si quidem maximè hoc est homo, hæc ergo est & fœlicißima uita.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. CAP. VIII.

SEcundo autem est ea uita quæ à uirtute alia manat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ sunt. nam iusta, & fortia, & cætera quæ à uirtutibus proficiscuntur, inter nosipsos agimus, in commercijs, & neceßitatibus atque actibus communibus, & item affectibus. unicuique seruantes decorum. hæc autem omnia constat esse humana. Nonnulla & à corpore prouenire uidentur: & multum uirtus morum cum affectibus uidetur esse coniuncta. Coniuncta est etiam & prudentia moris uirtuti, & hæc prudentiæ: si principia quidem prudentiæ à uirtutibus ipsis emergant: rectum uerò moris uirtutum à prudentia manat. cum autem hæ sese sic habeant, ut à se mutuo pendeant, sintq; coniuncta affectibus, circa ipsum compositum fuerint: at compositi uirtutes humanæ sunt, quare & ea uita quæ ab ipsis proficiscitur, & felicitas humana est. Mentis autem est separata. atque tantum de ipsa sit dictum. exactè nanque dicere proposito maius est. Videbitur autem & externa affluentia perparum aut minus indigere quàm moralis. opus esse enim utrisque necessarijs rebus. Atque sit æquè: quanquam circa corpus & res tales,

tales, ciuilis homo magis elaborat. parua enim differentia fuerit. in operationibus autem non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad liberalitatis operationes exercēdas: & iusto ad retributiones pecunijs opus erit. Voluntates enim non sunt manifestæ. Similant autem & qui non sunt iusti, agere iuste uelle. Forti autem opus est potentia, si agit aliquid eorum quæ à uirtute proficiscuntur. & potestate etiam temperanti. quo nanq; modo aut hic, aut cæterorum quisquam manifestus erit? Quæritur autem utrum magis propriū sit uirtutis, utrum electio, an ipsi actus? quippe cùm in utrisq; uirtus consistat. atq; constat in utrisq; perfectum ipsum consistere. Ad actus autem multis indiget, & quò maiores, pulchrioresq; sunt, eò pluribus indiget. At cōtemplanti nullis huiuscemodi rebus ad operationem est opus. quin & ipsæ impedimento ferè sunt ad contemplationem. Sed hoc ipso quo homo est, atq; cum pluribus uiuit: expetit ea agere quæ à uirtute proficiscuntur. indigebit igitur talibus ad ea agenda, quæ ab hominem spectant. Atq; felicitatē perfectam contemplatiuam quandam operationem esse, hinc quoq; fuerit manifestum. Deos enim maximè beatos esse putamus, atq; felices. at quósnā actus tribuere illis oportet: iustósne? An ridiculi uidebuntur, si commutent, & deposita reddant, & huiusmodi cætera agant? At fortésne propterea, quòd formidolosas res sustinent, periculáq; subeūt honestatis ipsius causa? An liberales? at cuinam dabunt? Absurdum est insuper si numos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperantes? at quidnam fuerint? An laus sit importuna, si prauas Dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia discurrenti cuncta, quæ sunt circa actus, parua quædam & non digna Dijs immor

Poëtæ fabulantur Endymionē beneficio Lunæ, à qua adamabatur, ĩpetrasse, vt

immortalibus sanè uidentur. At uerò uiuere ipsos uniuersi putant, quare & operari. Non enim oportet illos (ut Endymionem aiunt) dormire. Viuenti igitur ei, cui actio & multò magis affectio non tribuitur, quidnam aliud præter contemplationẽ restat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, contemplatiua sine controuersia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea homo est summè felix: quæ illi maximè est cognata. Signum est huius & animalia cætera felicitatis expertia esse, tali penitus operatione priuata. Nam Dijs quidem tota est uita beata, talem habentibus operationem: hominibus autem, quo ad ipsos talis operationis quædam inest similitudo. At animalium cæterorum nullum prorsus est felix. quippe cùm nulla ex parte particeps sit contemplationis. Quousq; igitur contemplatio sese extendit, cousque sese extendit & felicitas ipsa: & quibus contemplatio magis inest, ijs & felicitas magis inest, non per accidens quidem, sed per ipsam utique contemplationem. hæc enim per seipsam est pretiosa. Quare felicitas contemplatio fuerit quædam. Est autem opus huic & prosperitate externa, cùm sit homo. Natura nanque ipsa non est ad contemplandum sufficiens: sed & corpus sanum esse oportet, & alimenta, reliquumq; famulatum adesse. Non tamẽ putandum est multis ac magnis ei opus fore. qui futurus est felix: si fieri non potest, ut sit beatus sine bonis externis. Neque enim sufficientia, neq; iudicium neque actus in exuperatione consistit. sed fieri potest, ut & non principes terræ ac maris agant honesta. etenim à mediocribus facultatibus potest quispiam agere per uirtutem. Atq; id clare cernere licet. priuati nanq; non minus agere uidentur res bonas, quàm qui

immortalis & senij expers perpetuum somnum dormiret. Hinc natum adagiũ, Endymionis somnum dormire, in somnolẽtos, ac desides.

qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, imò etiam magis. Satis autem eſt tot facultates habere. erit enim eius uita felix, qui per ipſam operatur uirtutem. Solon etiam bene fortaſſe de felicibus ſenſit: qui quidem eos eſſe felices dixit, qui mediocriter res habuerũt externas, & pulcherrimas res (ut putabat) egere, moleſtéque uixere. Fieri enim poteſt ut mediocria poſſidentes, agant ea quæ agere oportet. Videtur autem & Anaxagoras, nõ locupletem, neq; potentem felicem ipſum exiſtimaſſe: cũ dixit ſe non mirari, ſi abſurdus quidẽ multitudini uideatur. hæc enim res ſentiẽs ſolũ externas his iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ igitur noſtris ſentẽtijs & ſapientum opiniones eſſe uidentur. at enim habent quidem & talia quandam fidem. Veritas tamẽ in ijs quæ in actionem ueniunt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis conſiſtit. conſiderare enim oportet ea quæ anteà dicta ſunt ad opera referẽtes, & uitã. & ſi conſona ſunt operibus, acceptanda ſunt: ſin uerò diſcrepãt, uerba ſunt tantùm putanda. At uerò qui mente operatur, & eam colit, diſponitur optimè, is & amiciſſimus Dijs immortalibus eſſe uidetur. Nam ſi Dij curam humanarum rerum (ut exiſtimatur) aliquam habent: rationi ſanè conſentaneum fuerit, ipſos eo gaudere quod eſt optimũ, maximeq; ſibi cognatum. hoc autẽ fuerit ipſa mens, & in eos qui maximè hoc amãt atq; honorant, beneficia uiciſſim conferre, tanquàm curam ijs quæ ſibi ſunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè, beneq; agentes. at conſtat hæc omnia maximè ſapienti ineſſe. amiciſſimus igitur ſapiens ipſe dijs immortalibus eſt. eundem autem conueniens eſt, & feliciſſimum eſſe. Quare ſapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.

Is Anaxagoras vt liberius Philoſopharetur, omnes opes abiecit: quod alij complures feciſſe leguntur.

Peror

Peroratio operis. CAP. IX.

AT enim si de his, atq; uirtutibus & insuper de amicitia, uoluptateq; satis figura diximus, istne putandum nostrum propositum iam finem habere? An quemadmodum dicitur, nō est in hoc rebus agendis finis, perspexisse, cognouisseq; singulas, sed potius agere? Nec de uirtute scire sat est, sed enitendum est ipsam habere, ac uti: uel si quo alio modo boni efficiamur. Si igitur uerba sufficerent ad faciendos homines bonos, multas iure mercedes secundùm Theognidem, atq; magnas afferrēt, & comparare ea oporteret. Nunc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare, moremq; idoneum ad obtemperādum educatione bona iam factum ingenium, ueræq; honestatis amatorem facere posse uidētur, uulgus autem ad probitatem incitare non posse. Non enim sunt tales. ut ob dolorem obtemperent sed ob metum. nec ut à prauis ob turpitudinem abstineāt rebus, sed ob pœnam. Nā quia affectibus uiuunt, persequuntur quidem proprias uoluptates, & ea quæ illas efficiunt, fugiunt autem dolores oppositos, honestatis autem uoluptatisq; ueræ nullam prorsus habent animaduersionem. quippe cùm eas non degustarint. Tales igitur quænam uerba traducere, moderariq; possent? Fieri enim non potest, aut non facile fit: ut ea uerbis mutentur, ac extrudantur, quæ impressa sunt moribus, temporeq; diuturno retenta. Amabile autem est fortasse, si cùm omnia essent quibus boni fieri uidemur, participes uirtutis efficiamur. Fieri uero bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina putant. Natura igitur (ut constat) non in nostra est potestate, sed inest ijs hominibus per causam quādam diuinam, qui uerè sunt fortunati. Verba autem percep

Iuxta illud Horatianū: Oderūt peccare boni, uirtutis amore: oderunt peccare mali, formidine pœnæ,

perceptionesue non in omnibus uires habent, sed opus est auditoris animum anteà moribus esse cultũ, ad rectè gaudendum, ac ad horrendum, perinde atq; terram quæ semina sit nutritura. Qui nanq; uiuit cum perturbatione, non audiet ea uerba quæ dehortantur, neq; intelliget. is uerò qui ita dispositus est, quî fieri potest ut dissuadenti obtemperet? Omnino autem non uerbis ipsa perturbatio, sed ui cedere uidetur: mores igitur præcedant aliquo modo uirtuti familiares oportet, amantes bonum, atque abhorrentes à turpi. Difficile autem est, ut ab adolescentia rectè quis ad uirtutem instituatur non sub talibus legibus educatus. Modestè nanq; uiuere, continenterq; plerisq; hominũ, præsertim & iuuenibus non est iucundum. Quapropter educationem, atq; officia à legibus instituta esse oportet. Non enim dolorem afferent, si fuerint cõsueta. Fortasse autem non sufficit, dum sunt adolescentes, rectam educationem & curam esse adeptos. sed cum oporteat uiros quoque factos ipsa agere, ac assuescere & in his, & omnino omni in uita legibus est opus, multitudo enim necessitati potius quàm rationi, & pœnis quàm honestati paret. Idcirco sunt qui legumlatores oportere censent ad uirtutem inuitare, ac prouocare honestatis gratia, propterea quòd ij qui probi sunt, ob consuetudinem præcipuè obtemperabũt. aduersus autem inobedientes & hebetiores ingenio castigationes pœnasq; instituere. At eos qui curari, ac emendari nequeunt, extrudere atque exterminare. probum enim hominem, & ad honestatem uiuentem, rationi obtemperaturũ inquiunt esse: improbum uerò uoluptatem affectantem, dolore afficiendum esse perinde atque iumentũ. Quapropter & eos dolores afferri oportere

tere dicũt, qui maximè cõcupitis uoluptatibus aduersantur. Quod si eũ qui bonus futurus sit, bene educatũ (ut dictũ est) ac moribus bonis assuefactũ esse oportet, deinde bonis in exercitijs uiuere, & neq; inuitũ, neq; sponte res agere prauas. hæc autẽ fuerint, si mente aliqua, rectoq; ordine uires habẽte uiuatur. opus est mente profecto, munere cuius ita hæc euenire poßint. Igitur patris quidẽ præceptio, uires nõ habet, neq; neceßitatẽ, neq; ullius omnino unius uiri, nisi sit rex aut aliquis talis. Lex autẽ uim habet cogentẽ, quæ quidem est sermo ab aliqua prudentia, atq; mente profectus. & hominũ quidam eos odisse solent, qui appetitionibus suis aduersantur, & si recte id ipsum faciunt. lex autem nõ est eis molesta probitatem iubens. In sola autẽ Lacedæmoniorũ ciuitate cũ alijs paucis curam adhibuisse in educatione, atq; officijs legislator uidetur. In pluribus autem ciuitatibus tales res sunt neglectæ. Et ita unusquisq; uiuit, ut sibi placet ritu Cyclopũ filios regens, atq; uxorẽ. Præstabilissimũ igitur est diligentiã rectamq; curã adhibere cõmunẽ, idq; ipsum facere posse. Quod si negligitur publicè, ad unumquenq; attinere uidebitur, filios suos atq; amicos ad uirtutem dirigere, uel saltem uelle dirigere. atq; maximè idipsum posse uidebitur, ex dictis idoneus ad leges ferendas factus. Publicas igitur diligẽtias, atq; curas per leges fieri constat, bonas autẽ, per studiosas. Nec interesse quicquam uidetur, scriptæ sint, an non scriptæ. unus an plures per illas instituantur, ut in musica, exercitandiq; facultate, & eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nam ut in ciuitatibus leges, ac mores: sic & in domibus possunt paterni sermones ac mores, quinetiam magis ob cognitionẽ, beneficiaq; collata. sunt enim ipsi filij iã pri-

Cyclopes illi in nihil agẽdo uitã beatam statuebãt, terram optabãt fruges sine fosione ferẽtẽ, leges, ac iura ignorabãt, nemini parebant, luxui ac voluptat[ib]us dediti, omnia fortuna cõmittebant.

dem affectione deuincti, & facile obtemperãtes natura. differunt insuper & instuta priuata à publicis, perinde atque in medicina. uniuersaliter enim febricitanti cõfert inedia, & quies: at alicui forsitan non conducit. Magister quoque ludi non omnibus fortasse pugilibus eandem pugnã imponit. Singula autẽ magis exactè fieri uidebũtur adhibita cura, diligentiáque priuata. magis enim id adipiscitur unusquisq; quod congruũ est. Atq; optimè quidẽ in singulis curã ac diligẽtiã adhibuerit & medicus & ludi magister, & quiuis alius qui hoc uniuersale scit, omnibus inquã aut talibus hoc esse accommodatum. Scientiæ enim, cõmunis ipsius esse dicũtur & sunt. Nihil tamen forsitan obstat, quin & is qui scientiæ quidem est expers, exactè autẽ ea perspexit experiẽtia quæ in uno quoq; accidunt, rectã in uno aliquo diligentiã adhibeat, atq; curam. quemadmodũ & quidã optimi sibiipsis esse medici uidentur, qui tamen nulli alij possunt opus afferre. Verùm non minus forsitan oportere uidebitur eum qui uult artifex, & contemplator euadere, ad uniuersale pergere, atq; illud (ut fieri potest) cognoscere. dictum est enim scientias circa hoc ipsum uersari. Fortasse autem & is qui uult sua cura, diligentiáue meliores facere siue multos, siue paucos, enitare oportet, ut ad ferendas leges aptus euadat, si boni legibus fieri possumus. Non est enim cuiusuis quemuis rectè disponere, sed si alicuius est, scientis est. ut in medicina fit, & in cæteris facultatibus, quarum est aliqua cura, atque prudẽtia. Hæc cùm ita sint, considerare post hoc oportet, undénam, & quomodo quispiam legumlator euaserit. An ab ijs qui rempublicam gerunt, quemadmodum & in facultatibus cæteris fieri solet? Nam pars ciuilis esse uidetur ipsa ferendarum

Magister ludi, qui pugiles ad diuersa exercitiorũ genera forma bat, ut certaminũ, palæstrarũ, ac ludorum.

rendarũ legũ facultas, an nõ similiter in ciuili & cæteris in facultatibus fieri, scientijsq; uidetur? Nam in cæteris quidem idem tradere facultates, & per ipsas operari uidetur, ut medici, atq; pictores. Res autẽ ciuiles docere quidem pollicentur ipsi sophistæ, nemo autem ipsorum agit. Sed ij qui rempublicã gerunt: qui quidem potentia quadã id agere, & experientia potius quàm mẽte uidẽtur. Neq; enim scribere de talibus, neq; dicere uidentur, quod tamen præclarius forsitan esset, quàm iudiciales orationes, uel deliberatiuas cõponere. Neq; filios suos aut amicorum ullos idoneos ad gubernandum rempublicam effecisse. Erat autem consentaneũ rationi, si possent. neq; enim melius quicquã ciuitatibus reliquissent: neque sibijpsis, aut charißimis aliud magis optassent, quàm talia posse. Non tamen parũ experientia cõferre uidetur. non enim fierent per ciuilem cõsuetudinẽ ad gubernandum rempublicam aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cupiunt scire, experiẽtia insuper opus esse uidetur. Sophistarum autem ij qui facultatem hanc profitentur, longè abesse à tradenda ipsa uidentur. neq; enim quale quid est, neque circa quæ uersatur omnino sciunt. Non enim ipsam & oratoriam facultatem idem, neque inferiorem ponerent, congregatis ijs legibus quæ sunt probatæ. Fieri enim posse dicunt, ut optimè deligãtur, proinde quasi delectio non esset sagacitatis, & iudicare rectè non esset maximum, ut in musicis. Qui nanque sunt in singulis experti, rectè opera iudicãt, & quibus, aut quo modo perficiuntur, & quæ sunt his cõsona comprehendunt. Inexpertis autem satis est, si non lateat ipsos bene aut male factum sit opus, ut in pictura. Leges autem operibus similes ciuilibus sunt. Quónam igitur

pacto quispiam ex his legum fuerit lator, aut eas quæ sunt optimæ iudicauerit? Neque enim medici uidentur ex libris fieri: & tamen dicere conantur non solum curationes, sed etiam ægrotantes curari posse, & ut curare oportet, habitu uniuscuiusque distincto. hæc autem expertis quidem utilia, ijs uerò qui scientia carent inutilia esse uidentur. Et legum igitur forsitã, & rerum publicarum congregationes, ijs quidem qui prospicere atque discernere possunt quidnã rectè sese habet, uel contrà, aut quæ quibus accommodantur, utiles esse possunt: sed ij qui sine habitu talia tractant: rectè quidem iudicare non possunt, nisi fortuitu. magis autem ad ea compræhendenda fortasse fuerint apti. Cùm igitur nostri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum legum pertinent sine perscrutatione reliquerunt, nosipsos illa fortasse præstat considerare. & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri potest, ea philosophia perficiatur, quæ circa res humanas uersatur. Primum itaque si quid rectè sit à maioribus dictum, id enitamur recensere. deinde ex congregatis rebus publicis considerare, quænam ciuitates & rerum publicarum singulas euertunt, atque conseruant. & quas ob causas aliæ rectè gubernantur, aliæ contrà. His enim perspectis, magis fortasse perceperimus quænam sit respublica optima: & quomodo unaquæque disposita: quibúsue legibus utens, ac moribus bene fuerit constituta. Dicamus igitur hinc initio sumpto.

Decimi & vltimi Ethicorum Aristotelis, interprete Argyropylo Byzantio,

FINIS.

LEONAR. ARETINI DIALOGVS DE moribus ad Galeotum amicum, dialogo Paruorum moralium Aristotelis ad Eudemium amicum suum respōdens, paucis ex Posterioribus à Leonardo adiectis.

L. LEONARDVS, M. MARCELINVS, *interlocutores.*

SI V T *uiuendi, Galeote, sic etiam bene uiuendi cura nobis esset, infinitos penè labores (quibus stultitia æstuat humana) tanquàm superfluos, & insanos fugiendos, omittendosque longe putaremus.* N*unc autem omnis noster error ab eo manat, quòd sine proposito fine uiuimus: & uelut in tenebris cæcutientes, nō tam per callem aliquem prospectum & certum, quàm per oblatam nobis semitam fortuitò ambulamus: ut sæpe quò nostri ferant gressus, ne ipsi quidē sciamus edicere. Itaque & conatus sæpe nos pœnitet nostri, & sequentes pariter, assecutique torquemur, nihil solidum nanciscentes, in quo stulta hominum appetitio conquiescat. Est enim ueri boni à natura nobis ingenerata cupido.* V*erùm confusa illa quidem, atque incer-*

ta, fallacibusq; opinionibus tanquàm tenebris quibusdam obducta, quibus occæcati, atque decepti per deuia aberramus. Sed aduersus hanc humani generis cæcitatem & tenebras, opem à philosophia petendum est. quæ si forte nos dignata, lumen suum admouerit, hanc omnem (quæ nos turbat) caliginem dißipabit, uerámq; uiuendi uiam à fallaci discernet. Equidem memini primis ab annis studiosum te philosophiæ fuisse: uerùm illius quæ ad naturæ pertinet indagationem, quæ etsi sublimis atque excellens, tamen minus habet utilitatis ad uitam, quàm ista quæ ad mores hominum, uirtutesq; descendit, nisi fortè instructior erit ad bene uiuendum, qui pruinæ & niuis, & iridis colores, quemadmodum fiant didicerit, nihil amplius utilitatis habet, quàm si illa nunquàm didicisset: aut emendatior erit eius uita, cui aues & pisces noti sunt, quàm si omnino essent incogniti. Similia his sunt cætera quæ in illa traduntur. Habēt enim splendorem cognitionis eximium, uitæ autem utilitatem non habent. At uerò hæc altera philosophia, tota (ut ita dixerim) de re nostra est. Itaque qui huius cognitione omissa, philosophiæ intendunt, ij alienum quodam modo negotium agere uidentur, suum omittere. Ergo igitur, Galeote, uehementer quidem te ad hæc studia reuoco. Quid enim pulchrius nobili uiro, & uirtutum ab ipsa natura amatori, & intelligentia rationéque præstanti, quàm ea discere, per quæ ad casum uiuere desistat suas ipse uias, actúsque discernat? Sed utrum ista cohortatione contenti, non ultra scribemus, uel quasi persuaso iam tibi addemus aliquid introductionis causa? hoc ego potius esse reor. Neque enim inuitantis est tepidè agere, sed rem ipsam ad quam inuitat, ultro offerre.

Referam

Referam igitur tibi sermonem habitum à me nuper cum Marcellino familiari meo. Nam cùm ille domum ad me salutandi gratia uenisset, reperissetq; forte lectitantem: post prima illa amicorum consueta, cùm uterque cõsedisset, & quid hoc libri est (inquit) quod modò erat in manibus? Aristotelis (inquam) liber est de moribus ad Eudemium. Tria sunt enim (ut audiuisse te credo) huius philosophi uolumina de moribus scripta. Vnum, ad hunc quem modò dixi. Alterum ad Nicomachum filium. Tertium, quod inscribitur magnorum moralium. etsi omnium eadem uis est, tamen alibi enodatius, alibi remißius res ipsæ tractantur. Recte (inquit) etenim oportunè facta à te huiusce rei mentio est. Aueo enim iampridem quis sit huius disciplinæ progressus, & quasi uiam cognoscere, nec antehac data mihi facultas est, à te de hoc ipso, arbitratu meo percunctandi. Nunc uerò quia (ut uideo) otiosus es, ostende quæso, hæc de moribus disciplina quid nobis pollicetur. Quid me rogas? (inquam) ac potius ipse tu, uel nostrorum, uel Græcorum, à quibus ista traduntur, scripta lectitas. Græcè (inquit) nescio. Latina uerò ista nostratia (ut tibi uerũ fatear) legentem me, conantemq; non admodum iuuant. Coniecto enim esse talia, ut institutum potius erudire, quàm rudem instituere ab initio possim. Tu qui Græco de fonte (ut ait Flaccus) hausisti, quæso mihi expone, hæc de moribus disciplina, quid eius sectatoribus repromittat. Non munusculum (inquam) neque lucellum, sed rem maximam, præstantißimámque omnium, beatos facere homines, modò sibiipsis non desint, sed agendo & operando, illius præcepta, iussáq; sequantur. Et quis non excitetur (inquit) tanta spe proposita? Ardeo,

Marcellinꝰ.

Eudemius.

Tria Aristotelis de moribus opera: primum paruũ opus ad Eudemiũ: secundũ, opꝰ magnorũ moraliũ: tertiũ, opus Ethicorum.

me Hercule iam nunc illius initiari sacris, quare agedum, ede quid præcipit. Longum (inquam) id quidem, & insigne est: caput tamen ac summa omnium ut bene uiuas. id uerò non de mensa, sed de mente sumitur. Sed quoniam te id cupere animaduerto, & adiuuari digna est hæc cupiditas tua, conemur tibi tale aliquid tradere, quale Græci isagogicum appellant, id est, quasi introductionem, ad euidentiam quandam huius disciplinæ, quo paratior ad illam percipiendam queas accedere. ac dicere quidem iam ordiar. Tu uerò si quid inter dicendum ambigis, interpella.

PRima igitur huius disciplinæ consideratio mihi uideri solet, an quod sit extremum, & finis in rebus humanis, ad quem omnia quæ agimus, referri oporteat. Secunda, quid sit id extremum. Tertia, quibus rebus ad id perueniatur. His enim cognitis, & totius uitæ rationem, quemadmodum dirigenda sit, cognoscemus. Quæ enim ad actionum nostrarum uerum finem referuntur, eas & frugi & laudabiles dicimus. quæ uerò fallaci opinione aberrant, eas uituperamus atque propellimus. Vt autem de his iam dicere incipiam, conspicuũ est, plures in rebus fines esse humanis, aliosq; sub alijs contineri. finem autem appello, cuius gratia quid agimus. exemplo quoq; hoc ipsum faciamus illustrius. Parat quis nauem nauigandi causa. Nauigat autẽ quo pecunias acquirat: acquirere autẽ uult, quo opulentior fiat: hanc ipsam opulentiã alterius gratia cupit, uel honoris, uel potentiæ, uel ut nullius indigeat. Hic igitur uides tot esse fines, quot sunt actus, alíosque subesse alijs. idem est in cæteris operationibus nostris. Semper enim nostra, de fine in finem graditur quidem, proceditq; intentio. nec est dubium

bium quin superior semper finis pretiosior sit cùm illius gratia inferiores appetantur. illud præterea constat, nos omnia quæ agimus, boni gratia agere. ex quo fit, ut idem sit finis & bonum. Sed an cuncta alterius gratia uolumus, & necubi consistit appetitio nostra: an est aliquis extremus & ultimus finis, ad quam cùm tandem peruentum fuerit, appetitio conquiescit? Fatendum est esse aliquam, ne si fortè negemus, irrita & stulta probetur cupiditas nostra, & in infinitũ progreßio, & multa perabsurda exinde sequantur. Id ergo extremum, si modò est aliquod (quod esse planè confitendum est) necesse est esse tale, nulla ut externa illecebra, sed ipsum per se sua ui nos incendat & rapiat in cupiditatem sui. quod propter se expetatur semper, & nunquàm propter aliud. ad quod referantur omnia, ipsum autem nusquam. Erit igitur hoc summus finis & summum bonum. Nam finem & bonum idem esse docuimus. Erit quoq; idem, principium & causa. Inde siquidem motus est, cùm eius gratia, omnia omnes agant. Intelligere mihi uideor, inquit, ac probe tenere, quare ad alia (si tibi uidetur) progrediare. Age nunc inquam, hic quid sit extremus finis uideamus. hoc enim secundo erat loco in quæstione propositum. De nomine quidem (inquit Aristoteles) apud omnes conuenit. felicitatem enim uulgus eruditiq; appellant. Sed ipsa felicitas quid tandem sit, de eo sanè inter se discrepant. nec idem uulgus sapientesq; tradiderunt. at enim ne sapientes quidẽ. Nulla enim unquàm de re fuit inter philosophos tanta contentio. nam alij uoluptatem esse id extremum, & ultimum, quod propter seipsum expetitur, & cuius gratia cætera agimus, asseuerant. Esse quidem id insitũ menti-

bus nostris, ut omnia faciamus atque patiamur, quò posteà in gaudio & lætitia, contenti & quieti uiuere poßimus. Ea est autem summa, & mera uoluptas. Ex quo fit ut principia uel appetendi aliquid, uel fugiendi, à uoluptate, doloresq́; proficisci uideantur. quare & ipsas quidem uirtutes censent ideo ab hominibus exerceri debere: quia effectrices sint plurimarum uoluptatum, contráq́;, cum delictorum scelerumq́; conscientia nos uexet & angat, tum inanes cupiditates (quarum stultorum uita referta est omnis) solicitent mentes, & quietas esse nequaquam permittant. Itaq; cum esse sapientis delictum aiũt, ut prætermittendis minoribus, sibi maiores comparet uoluptates: & doloribus paruis suscipiendis, maiores grauioresq́; repellat. In hac ferè sententia Eudoxus, & Aristippus, & Epicurus fuere, & si eorum alius plus, alius minus tribuerit corporeis uoluptatibus. His adijciendus est Democritus, qui obscure quidem & uerbo penè insolenti Euthimiam summum bonum esse dicit, quasi tranquillitatem quandam animi, omni molestia uacantis. Alij uerò in usu uirtutis felicitatem posuere, atque ex eo beatam cõstare uitam censent. Esse enim quoddam proprium hominis opus, ad quod agendum natus sit. id autem non esse uiuere: quia commune sit etiam plantis. non sensum habere, quia commune sit & brutis: sed uitam, & actus secundum rationem, qua qui bene, excellenterq́; utetur, is proprium opus ad quod agendum natus sit, bene absoluat. Eumq́; bene uiuere ac bene agere, in eoq́; situm esse summum illud hominis (quod quærimus) bonum. In hac ferme opinione Aristoteles, & Theophrastus, & cæteri omnes Peripatetici fuere. Sed cùm quæreretur, nunquid foret hæc uita

in po

in potestate sapiētis, id est an sibijpsi per uirtutem hanc præstare uitam bonus uir poßit? multæ difficultates suboriri uidebantur. fieri enim potest, ut sapiens, & bonus uir, & omnibus uirtutibus instructus atq; ornatus, in exilium, in orbitatem, in egestatem detrudatur, amissa patria, ablato patrimonio, filijs, propinquisq; necatis. præterea ut in carcerem tyranni, ut in equuleum, ut in supplicia grauia, & miserāda incidat. Hunc igitur quanquam uirtutibus abundantem, tamen beatum dicere tantis in malis quis potest? quòd si ita est. nec uirtus ipsa satis uidetur ad beatè uiuendum. Ob hæc, ij de quibus loquor philosophi, tria bonorum genera distinxerunt, animi, corporis, externa. Felicitatē in bonis animi reponunt, quæ sunt maxima ac præcipua bona. Corporis autē, & externa adesse homini oportere aiunt, non ut illa ex sese beatam conficiant uitam: sed ne operationes uirtutis, in quibus beata uita consistit, impediantur. Etenim supplicijs, doloribusq; affectum corpus, neq; contēplari quicquam, nec agere permittit. & egestas, exiliumq; impediunt multa, cùm tanquā illis instrumēta desint ad agendum. Quid ergo? miser erit sapiens in ijs quæ suprà enumerauimus malis? Certe non miser. habitus enim uirtutis illum ab hac infami appellatione defendit. sed nec etiam beatum tantis in calamitatibus nuncupabo. Beata enim uita omnis optabilis est, & plena gaudiorum. hæc uerò calamitosa, nequaquam optabilis, nec beata igitur. Hæc Peripateticorum fermè est summo de bono, uitaq; beata sententia. Nec est dubium quin, etsi parum, tamen aliquid fortunæ tribuatur. Itaque, Zenon, quiq; à Zenone sunt Stoici, rigidi nempe homines & seueri, aliter de summo bono opinati sunt. Negāt enim quicquā

Zenon. Stoici.

bonum

bonum esse præter honestum, in eoq; uitam beatam consistere affirmant. Honestum autẽ est, quod bene & laudabiliter & ex uirtute fit. Vt enim quod timidè, quod libidinosè, quod abiectè agitur, turpe dicitur, ac dedecoris plenum: sic quod fortiter, quod continenter, & quod ex dignitate agitur honestum, decorum, pulchrum nuncupamus. Corporis autem & fortunæ commoda, negant esse bona. contraq; illorum incommoda negant esse mala. Virtutem uerò satis esse ad beatè uiuendum putant, neque carcere, neque tormentis, neque doloribus ullis, aut egestate, exilióue, beatam uitam impediri. Virum enim sapientem, ac uere fortem, magno inuictoq; animo totum ex seipso pendere, nec humanos casus, neque fortunæ minas expauescere, nec illis (si accidant) unquàm frangi. non enim exilium, nec paupertatem, nec dolores, mala esse sapienti. Quoniam ut nihil bonum præter id quod honestum, & cum uirtute: sic etiam nihil malum, nisi quod turpiter & cum uitio fit. Quod in sapientem nequaquam cadere potest. Quòd si fortunam metuat quis, nunquam erit beatus. cùm etsi non facta, attamen facienda formido illius mutabilitatis solicitum reddat. Hæc fermè est (ni fallor) Stoicæ disciplinæ forma, nescio an uera, sed certè mascula, atque robusta. Percurrit tibi sententias omnes de summo bono, quæ quidem cognitu dignæ uidebantur, de quibus scire uelim quid tandem existimes. Egóne (inquit) fatebor tibi quid mihi acciderit? singulis (dum à te referebantur) meme totum addixi. Nam uoluptate & uacuitate doloris, quæ prima fuit sententia, nihil optabilius uisum est. Quid enim beatius aut esse, aut excogitari poßit, quàm uita gaudiorum plena, omni molestia detracta? aut

aut quid Deorum immortalium uitæ similius imaginari possimus? qui cùm sint uerè felices, atque beati, hoc beatitatis instar nobis mortalibus reliquisse uidentur. Rursus uerò cùm ad uirtutis splendorem oculos erexi, uictus excellentiæ laude, usqueadeo contempsi equidem, ac posthabui uoluptatem, ut etiam doloribus & molestijs comparandam eam beatitudinem existimarem. corporis uerò commoda, externamq́; rerum prosperitatem, quasi necessariam in bonis reponebam. Ecce alteri exurgentes negant quicquam tale in bonis habendum: dantq́; homini potestatem seipsum per se in beatitudinem asserendi. quo quid optabilius esse potest? ita cùm omnes ad se rapiant, ambiguus sum quid maximè putem recipiendum. Non est mirum (inquam) si tibi horum singuli probantur. nam uulgus quidem philosophorum qui absurda dicebant, iampridem auditores, scholæq; ipsæ respuerunt. hæ restant disciplinæ, quæ aliquid discere uideantur, quæ etsi uerbis pugnent, re tamen & effectu quàm proximæ sunt. Quomodo proximæ, inquit? An potest quicquam esse distantius? Attende inquam, an tibi proximitatem hanc satis probare uideor. Primum enim Stoicos à Peripateticis quid differre putas? Vtriq; profectò beatæ uitæ dominam, effectricemq́; uirtutem consentiunt. In hoc ferè totum est. & qui in uno hoc consentiunt, uix in alijs dissentire possunt. Nam de corporeis externisq; commodis quæ alij bona appellant, alij nõ bona: id non refert quantum quisq; illis tribuerit: si non plus his quàm illis de uerbo differentia est, non autem de re. quod alteros usitatum uerbum delectat, alteros nouum. quæ enim hi bona & mala, illi præposita & relecta appellant. De fortu-

næ uerò doloribus, tormentisq́; corporis diuersitas est, & quidem non magna. Peripatetici enim nõn à quibusuis calamitatibus uitam beatam depelli putant: sed ab ingentibus, & multis. & hæc ipsa si accidãt sapienti, nequaquam eum miserum fieri dicunt. Stoici uerò, etiam in his ipsis calamitatibus beatum asserunt. Vides ergo quàm parum intersit inter hos duarum sectarum magistros? Quinetiam uoluptatis patroni, non multum ab his discedunt. Felicitas enim absque uoluptate esse non potest, adeò implicita est illi annexa uoluptas, ut separari nequeat. Nomen certè ipsum quo beatitas designatur, à gaudendo apud Græcos tractum est, quasi uita quædam gaudiosa. Actio enim uirtutis, scientiaq́; & contẽplatio, conscientia denique ipsa rectè factorum immensas quasdam uoluptates continet: ut dubium fiat, hæc propter illam, an illa propter hæc expetatur. Clamat enim Epicurus ipse, non posse cum uoluptate uiui nisi iustè, temperatè, prudenterq́; uiuatur: neque rursus iustè, prudenter, temperatè, nisi cum uoluptate. Ita cùm tres sint philosophorum sectæ, omnes profectò aut idem, aut propè de summo quidem bono dicere uidentur. quare non multum tibi formidandum est, ut dum alteros sectaris, ab alteris contingat te abscedere longius. Perquàm gratum mihi est (inquit) hanc (ut ita dixerim) conciliationem philosophorum audiuisse. nec placuit modò tua de hisce rebus disputatio, uerùm etiam placauit inquietam mentem, cuinam potißimum inhæreret hæsitantem. Sed restat iam tibi tertia illa pars (cum sitne finis aliquis extremus, & summus, & quis sit conspexerimus) ut nunc quibus rebus ad illud ueniatur ostendas. Tute (inquam) ipse uiam non ex superioribus

bus

bus dictis iam hinc discernis? Discerno (inquit.) uirtutes enim, beatæ uitæ dominas, effectricesq; consentio. sed tamen de his ipsis audire percupio. Audi igitur (inquam) etsi non ad uiuum reserare propositum est: sed quantum ad euidentiam, nunc sat erit, breui discursu pertingere. Hoc ipsum (inquit) nunc postulo: de singulis uerò si ambigam, aliàs. Cùm igitur per uirtutes ad beatam uitam perueniatur (ab his enim honestas, uoluptasq; uera existit) de uirtutibus ipsis dicere aggrediar. atq; illud primum à nobis intelligendum est: uirtutem omnem esse animi affectionem constantem. quam communi nomine habitum uocant. ut enim equum sic à natura generatum uidemus, ut & currere, & in gyrum flecti, & portare equitem possit. hæc tamen ipsa non perfecte agit, nisi cùm domitus & exercitatus est, ita assuefactus, ut illa bene, & scienter agat. tunc enim perfectum quoddam habere uidetur. sic & homo à natura aptus, per exercitationem & assuetudinem, habitum iustitiæ, & temperantiæ, cæterarumq; uirtutum nanciscitur: ut tunc demum perfectum ab usu sit, quod à natura fuerat inchoatum. Et de uirtute quidem omni in hunc ferè modum accipiendum est: habitum scilicet esse animi, exercitatione, usúque acquisitum, ut iam peritè & scienter opus suum perficiat. Virtutum uerò ipsarum prima partitio est, ut aliæ sint moris, aliæ intellectus. Conueniunt uerò in eo quòd sunt habitus. Differunt enim quia morales fiunt in ea parte animi, quæ non habet rationem: intellectiuæ autem in ea parte, quæ rationem habet. Præterea morales uirtutes mediocritates quædam sunt inter excessum & defectum, intellectiuæ autem excessum non habent,

Virtus.

habent, nec sunt mediocritates. Insuper morales circa affectus & actus, intellectiuæ autem circa ueri depræhensionem magis uersantur. Sunt uerò intellectiuæ uirtutes quinq;. Sapientia, Scientia, Prudentia, Intelligentia, & Ars. moralium autem maior est numerus. ut enim affectus sunt humani, qui nos inflectunt & ducunt: ita uirtutes aduersus hos oppositæ resistunt. Ex quo fit ut morales quidem uirtutes omnes circa difficile arduumq; uersentur. difficile est enim libidines quasi freno compescere, difficile est iracundiam tenere, difficile auaritiam coërcere. idem est de alijs affectionibus nostris. Ad quæ enim proni natura sumus, aduersus illas uirtutes opponuntur. Nil agas timidè, dicit uirtus, nil intemperanter, nil auarè, nil iracundè, nil iniquè, nihil abiectè, grande potius quoddam tibi propositum sit. & si adsint facultates, magnificentia splendeat. Honores uerò ita prosequare, ut declines ambitionem: ueritas & in omni sermone in omni uita luceat. Prætereà caue ne te uirtutis specie decipiat uitium. Inconsulta audacia, fortitudo non est, sed temeritas potius, & insania, tamq; est in uitio qui non timenda formidat, quàm qui timenda omnino non pauescit. Sit timor in periculis, ita tamen ut si perferenda sint, si ratio uincat, superetq; terrorem. At graue est uulnera excipere, graue mortem obire: sint sanè ista (si ita uis) etiam grauissima, tamen incidūt tempora in quibus honesta mors, turpi fuerit uitæ à sapiente præferenda: & uulnera per gloriam excipere præstet, quàm per ignominiam corpus integrum seruare. Hinc fortitudo illa mirabilis existit, speciosissima profectò uirtus oratorum campus: quæ tanto fauore hominum excepta est, ut & defun-

ctorũ statuas uideamus ferè habitu militari, quasi præclarum sit, hoc potissimum genere laudis, in uita claruisse. Commune certe uirtutis nomen fortitudo sola, in suam propriam appellationem conuertit, nec sanè immeritò. Virtus enim à uiro dicitur: uir autem constans aliquid, & pugnax designare uidetur. itaq; illud in promptu est, si uiri estis, id est, si fortes. Et Cæsar milites increpans, inquit, se non tantùm uirtutem in milite desiderare, quantum modestiam. uirtutem haud dubie pro fortitudine ponens. Itaque ut in multis alijs, ita in hoc præclarius Græci quàm nos. fortitudinem enim illi ἀνδρείαν uocant, id importat (ut uerbum de uerbo exprimatur) uirilitatem. Nam temperantia communis quidem est, nec uiri solum, uerùm etiam mulieris. fortitudo autem, propria uiri est. Versatur autem temperantia circa libidines compescendas. atque ut fortitudo à fuga nos reuocat, sic temperantia ab insequendo coërcet: ut quodammodo inter se contrariæ, una ad prælium cohortari, altera receptui canere uideatur. Est autem temperantia, circa eas uoluptates quæ & nobis communes sunt cum cæteris animantibus. ex quo non propriè illæ quidem hominis uoluptates, sed magis seruiles, bestialesq; habentur. Diximus de affectibus animi in metu & libidine. Quid? auaritiæ nonne arduum est frenum imponere? aduersus quã immoderationem uirtus est, quam dicimus liberalitatem. ea est mediocritas quædam in acquirendis, erogandisq; pecunijs, remota quidem ab auaritiæ sordibus. remota etiam à prodigalitatis amentia. auari est enim nimia acquirendi cupiditas, & remißior quàm oportet, expendendi cura. Hæc autẽ duo contrà in prodigo, nam & dissolutus in acquirendo, &

profusus in largiendo. Et horum medius liberalis, ubi & quando, & quantum capiendum, erogandumq; sit, tenet, & rationem secutus habitum iam ista agendi ab usu contraxit. Sed ut circa pecuniarum cupiditatem liberalitas, sic etiam circa cupiditatem honorũ alia quædam uirtus existit ambitioni contraria, nomen uerò nequaquam sortita. Sunt enim quidam, plus quàm oporteat honoribus inhiantes, quos dicimus ambitiosos. Hi fermè idem in honoribus faciunt, quod auari in pecunijs comparandis. Alij & quos honestè consequi possunt honores abiectione quadam animi prætermittunt. Inter hæc uitia, uirtus est quædam intellecta quidem apertè, sed non apertè nominata. At enim & liberalitati, & huic uirtuti quæ est circa honores, duæ præclarißimæ uirtutes coniunctæ sunt magnificentia & magnanimitas: quarum magnificentia, sublimior quædam liberalitas est circa sumptus ingentes & magnos. ut si quis ad usum populi, theatrum ædificet, ut ludos exhibeat Megalenses, aut gladiatorium munus, aut epulum publicũ. Hæc enim & huiusmodi quæ priuatum supra modum excedunt, splendorem quẽdam habent, eximium: nec liberalia modò, sed etiam magnifica dicuntur, magnificentia igitur ad liberalitatem talis est. eodémque modo magnanimitas ad illam aliam uirtutem, quæ circa honores uersatur. Est enim ferè eadem, nisi quòd magnitudine animi propositóque sublimi excedit: ut si maximi dignus sit, maximos sibi honores arrogare non uereatur. Proxima est mansuetudo. & ipsa quoque aduersus cupiditatem constituta, non pecuniarum, neque honorum, sed uindictarum. Est enim ira, ulciscendi cupiditas, cui resistit mansuetudo, ne plus nimio efferatur. Huius

Modestia. Magnificẽtia. Mansuetudo.

excessus,

excessus, iracundia: defectus uerò, segnicies: utraque in uitio, mediocritas uerò laudabilis, quæ, & pro quibus, & aduersum quos, & quantum oporteat irascitur. Hic ille *sublatis in me oculis quasi admiraretur, mediocritatem (inquit) istam cæteræ quidem uirtutes, quæ adhuc à te commemoratæ sunt, rectè suscepisse uidebantur: mansuetudo autem (admiror) si hanc suscipiat mediocritatem.* Iam enim *si hoc fatemur, illud quoque confitendum erit, iram quandam esse laudabilem, de quo (ut uerum tibi fatear) ualde equidem subsisto. quas uerò causas ambigendi habeam, si non tibi mea hæc interpellatio molesta est, exprimere conabor.* Tu *uerò (inquam) arbitratu tuo: non enim mei causa sermo hic institutus est, sed tui.* Puto *igitur (inquit) nullam iram esse laudabilem, quòd si non laudabilis, neque cum uirtute, quoniam omnis uirtus laudabilis est.* Virtus *enim excellentiam & præstantiam dicit. nihil uerò est omnium, quod non absque ira melius faciant homines quàm irati.* Quid *enim est ira, nisi ebullitio quædam & concitatio, maturo stabilique consilio & tranquillitati rationis aduersa? Itaque non alia tam crebro pœnitenda hominibus incidũt, quàm illa quæ per iram geruntur. nam recta quidem illa ratio (qua nulla carere uirtus potest) sedationem animi serenitatémque requirit, ira uerò perturbat, & concitat, ut non solum mentis iudicium, sed corporis etiam laudabilem statum peruertat illa quidem atque detorqueat. furentes oculi & trementia labra, uerba interrupta, atque infracta, iactatio brachiorũ insana, progreßio amens. hæc autem (ut tua pace dixerim) furori propiora mihi uidentur, quàm uirtuti, atque perabsurdum est, rectam quidem rationem in uirtutibus nomina-*

ri dicere, iram uerò quæ nos à recta ratione dimouet, in uirtutibus aliquando esse fateri, & hunc seruaturum esse modum in rebus agendis credere, qui in seipso modum non seruat. Videntur porrò & sapientes uiri, hoc ipsum (quod modo dixi) apertißimè testificari. Sunt enim ut uidemus, libri complures aduersus iram ab illis conscripti. qui uerò contra inirascentiã scripserit, nemo adhuc (quod equidem sciam) repertus est. quasi non irasci laudabile sit irasci uerò uitiosum. quod si iram nunquam laudabilem esse constat, sequitur ut mediocritas nulla eius sit. sed omnẽ penitus huiusmodi perturbationẽ animi esse improbandam. Tum ego non ignoro, inquã, ista dici solere ab ijs, qui contra Peripateticos disputant, sed tamen refert quid quisque sentiat. Quæris num excandescentiam uehementemq; iracundiam probem? Negabo equidem, atq; detestabor. Quid enim dementius? quid furori similius? Quæris rursus num inirascentiam, & segnitiem omni tempore laudem? hanc rursus uitio ducam, atque repræhẽdam? Etenim peto abs te, si seruus parentẽ uerberet tuum, aut si filiæ uirgini uim afferat: num tu hæc aspiciens, animo tranquillo esse debeas, uel potius motu quodam animi ad infringendam illius contumeliam insurgere? Respondebit profectò pietas ipsa, & ratio, repræhendendũ esse te. nisi pro tanta parentis, filiæq; iniuria indignationem suscipias, & ad uindicandum cum acritate quadã uehementiori perciteris Quid enim quæso agat filius, contumeliam parentis indignam cernens? Stabit credo eodem animo, atque uultu quo fuerat prius, nec eum tam charißimi, atque coniunctißimi iniuria commouebit? Et quis non hunc detestetur, atque repræhendat? Ita fit ut ira quædam nonnunquam lauda-

bilis

bilis sit, & non irasci uitio reponatur. Videtur porrò neque sensum, neq; mentem habere, qui usq; adeo hebes, & dissolutus est, ut neque doleat, neq; grauiter ferat, cùm patriæ, cùm parentibus. cùm filijs, cùm cæteris (quos charißimos habere debemus) contumeliæ inferũtur. Neq; sanè uerũ est quod dixisti, nihil esse omnium quod nõ absq; ira melius fiat. Iuuant enim interdum, & certe decent stimuli quidã, & motus animi uehemẽtiores, pro indignitate flagitij non immeritò suscepti, qui nos ad pietatẽ fortitudinémq; impellunt. Nam quod ais, neminem adhuc contra inirascentiam scriptitasse, ignorare mihi Aristotelem uideris, qui ubiq; scriptorũ suorum segnitiẽ & inirascentiã istam magnopere damnat. Itaq; ut tu iracundũ illum furẽti, sic ego dissolutũ hunc, & segnem mente capto aßimilabo, qui nec sentire, nec curare, neq; affici ulla re uideatur. Sed hæc satis. Ad reliqua instituti operis reuertamur. Diximus de mansuetudine, atq; illius extremis. In uita autem & conuersatione multi peccant. nam reperiuntur quidã contẽtiosi displicentes, duri, difficiles, inhumani. Contraq; alij adulatores, placendi studio omnia assentantes. Hæc utraq; uitanda sunt. Media uerò inter hæc uirtus, est amicitiæ similis, procul ab assentatione, procul à contentiosa asperitate. Eodemq; modo & ostentationem, & ironiam in uita & conuersatione abesse conuenit, quarum altera in plus fictio est; altera in minus. Grauitas uerò, harũ mediocritas est, sed ab ostẽtatione remotior. Cùm autẽ sit in uita cessatio quædã atq; remißio (neq; enim continuò laborare homo potest) solatiorum quædam moderatio est. nam si omnẽ refugias iucũditatem, rusticus sis. si autẽ omnẽ arripias iocandi occasionẽ, ita ut nec honestati, nec

Amicitia.

Affabilitas.

Veritas.

Grauitas.

Comitas.

dignitati parcas, modò risum mouere poßis, scurra. inter hæc moderatio est quædam uirtus: quæ ab his extremis reducta, comitas appellatur. Sic tergemina sunt uitia in conuersatione hominum deuitanda, ne aduersatores odiosi, néue rursus placentes adulatores simus, ne fingamus ostentando, néue rursus minuendo ironia utamur, ne procul ab omni iucunditate, néue rursus ridiculi homines scurræq; habeamur. Iustitia uerò duplex est. Vna perfecta, quæ omnem complectitur uirtutem: altera singularis, in æquitate reposita. Aequitas autem est, ut ne plus commodi, néue minus incommodi suscipiatur. Hîc ille, patere quæso (inquit) parumper & in hoc loco interpellari te. Cupio enim, nisi molestum sit, quam ob rem perfectam uirtutem iustitiam dixeris, intelligere, an forsan aliæ, de quibus suprà dixisti uirtutibus, perfectæ non sint, ne fortitudo quidem illa quam tu multis uerbis ornasti? quòd si illæ perfectæ, cur huic perfectionem potius attribuas quàm illis, non planè intelligo. Iure tu quidem ambigis (inquam) sed non omnia possunt in hoc tanto & tam præcipiti discursu explicari. Iámque à nobis dictum est, non esse propositi nostri, ut ad uiuum singula resecremus, sed tanquam introductores aliqui, euidentiam quandam prægustationem rerum in præsentia tradere. Quod tamen nunc de perfecta requiris uirtute, scire debes: bifariam dici perfectam: uno quidem modo, ut inchoatæ opponitur: neque enim est dubium nos ad iustitiam, & temperantiam, & fortitudinem, & liberalitatem quodammodo natura aptos produci, usus tamen & assuetudo, exercitatióque ipsa (ut de equo suprà diximus) ita nos afficit, ut tunc iam perfectum ab usu sit, quod à natura fuerat

Iustitia.

Aequitas.

fuerat inchoatum. Isto quidẽ modo omnis moralis uirtus perfecta est, nec minus aliæ quàm ipsa iustitia. Alio modo perfecta uirtus dicitur, quæ omnem omnino uirtutem continet, & complectitur. talis uerò est iustitia illa de qua primò diximus. est enim secundum leges, obseruatio quædã. Leges autẽ cunctarum uirtutum opera iubent, & uitiorum omniũ facinora uetant. Nam & quæ sunt continentiæ, ut non cõmittes adulterium, non flagitiũ facies. & quæ sunt fortitudinis, ut non fugies in acie, non deseres locũ, non arma abijcies. & quæ sunt mansuetudinis, ut non iurgia dixeris, non pulsabis, non cõtumelia afficies. & sic de alijs uirtutibus & uitijs, illas iubendo, ista uetando. Quæ uerò à legibus proficiscuntur, iusta sunt: Itaq; illa pars iustitiæ, quæ est legis custos & obseruatrix, uniuersalis quædam est, & usum omniũ uirtutũ in se continet: atq; ideo perfecta dicitur, quòd nullus uirtutis usus illi desit, quasi completa quædã & absoluta uirtus. Alia uerò iustitiæ pars (quam in æquitate repositam diximus) particularis est, ut non plus commodi, neu minus incõmodi suscipiamus. Est igitur iustitia duplex, una uniuersalis uirtus, altera singularis. Prima est enim illa splendida, de qua Euripides inquit, Neque lucifer, neq; hesperus ita mirabilis. Altera uerò non plus ferme laudis in se habet, quàm una cæterarum uirtutum.

Mihi quidẽ (inquit) hæc periucunda fuere. & mandaui memoriæ quæ dixisti. Sed nunc quod reliquum est, intellectiuas uirtutes expecto. Vnum adhuc restat (inquam) quod ignorare te nolo, posteà ad intellectiuas transibimus. Quid est inquit? De continentia, inquã, & incontinentia dicere, quæ res & difficultatem habet, & plerosq; fallit, & utilitatem non contemnandam eius

cognitio affert. Continentia igitur non est illa quidem uirtus, sed finitimum quoddam & proximum. Ostensum est enim prius, omnem uirtutem esse habitum. Continentia uerò habitus non est. Itaq; nec uirtus dici potest. Versantur autē continentia & incontinentia, in quibus temperantia & intemperantia. Abstinet quis à iucunditate sensuū indebita, si diu hoc egerit, in habitum transit, & tunc demum uirtus elucet temperantiæ. antè uerò quàm constitutus sit habitus, in ipsis operibus cōtinentia est. Itaq; & dolens abstinet continens, nec satis firmus est aduersus cupiditatē. Eodē nō incontinens nondū habitum uitij contraxit. Itaq; rationē discernit, & principiū tenet. superatur tamen ab affectu, & inuitus quodāmodo captiuus abducitur. de quo rectè poëta inquit: Video meliora proboq́;, Deteriora sequor. At intemperans, in habitu uitij cōstitutus, nec rationem iam, nec principiū tenet. Atq; ita corruptus est, ut peruersa natura rerum malum quidē bonum arbitretur, bonū autem malum. Itaq; eligens facit intemperans, incontinēs uerò nequaquam eligens. quia rationem intelligit: sed tamen trahitur uiolentia cupiditatis, quæ in eo quidē est omni ratione potentior. Habes nunc de continentia, & incontinentia, quæ breuiter dici potuerunt. hæc eadem utilia sunt & in cæteris uirtutibus: ut habitum. electionemq́; in illis recognoscas. Vitiosus enim omnis qui habitū iam uitij confecit, lumen cognitionis, principiumq́; amisit: quam ob rem malo gaudet, quia id bonum putat. qui uerò nondū habitum effecit, se quidem male agere intelligit, pugnatq́; simul affectus & ratio atq; modò ille, modò hæc peruincit. Placet igitur inter uirtutē, & uitium, medias esse affectiones quasdam nondum satis stabilitas,

ut modò ad hāc, modò ad illam inflectamur. Nunc uerò quoniam de moralibus dictum est: intellectiuas uirtutes breuiter uideamus. Earū nempe discußio prolixitatem exigit: breuitas autem suscepti operis compendium flagitat. Tanquàm igitur digito illas monstrantes, notare tantum singulas illarum contenti erimus. Quoties ergo de uirtute propria loquimur siue illa moralis, siue intellectiua sit, de animi uirtute, non autem corporis nos loqui intelligendum est. Ipsius uerò animi partes sunt duæ. Vna rationalis, altera non habens rationem. Ea rursus quæ rationem non habet, partim est uegetatiua, expers omnino rationis, quam plantis etiam inesse constat: partim est appetitiua, cupiditatis & metus, & affectionum omnium capax: quæ etsi rationem non habet, audiens tamen est, parensq; rationi. Hæc est enim illa pars animi nostri quam increpamus errantē, quam coërcemus elatam, quam excitamus iacentem, quam consolamur afflictam. Hanc nos dirigimus, & rationi obtemperare compellimus. In hac demum parte uirtus moralis fit, quæ est habitus animi per assuetudinē acquisitus, ut mediocritatem quandam in affectibus seruet. Irrationalis igitur pars animi duplex est, ut ostēdimus. Rationalis uerò etiam duplex, nam eius una pars est consultatiua, altera scientifica. Consultamus enim de ijs quæ aliter esse possunt. Scimus uerò ea quæ aliter esse non possunt. In hac itaq; rationali parte animi, uirtutes intellectiuæ fiunt. atque ut ista diuiditur, sic illæ distinguuntur. Quinque uerò esse numero intellectiuas uirtutes suprà diximus: inter quas prudētia nobis prima occurrit, cum superioribus, quas retulimus, uirtutibus ferè coniuncta. Etenim in rebus agendis recta illa ratio, quæ

moralibus moderatur uirtutibus, quæq; extrema refugiens, in mediocritate quadã laudabili consistere facit. nihil aliud quàm prudentia est. Ex quo fit ut nulla moralium uirtutum absq; prudentia esse poßit. uersatur autem prudentia in ijs rebus, quæ non semper eodem modo fiunt, sed aliàs aliter: in quibus etiam consilium & electio locum habent. Nam de certis & impoßibilibus aliter se habere, frustra quis aut consultat aut eligit. Itaq; & consilium & electio à prudentia est. resq; agendæ omnes consilio electioneq; pendent. Videtur autem electio non alijs fermè ullis quàm homini conuenire. Nam neque bestijs quæ sunt infra hominem, quoniam ratione careant, neque rursus ideò, quoniam ille puro intuitu singula discernens, nulla de re ambigere potest. at consilium & electio de re publica est. Dicitur autem electio quòd è pluribus in consultatione propositis, unum legatur, id est, suscipiatur. fit autem hoc cũ pluribus propositis commodis, id quod uidetur maximum potißimumq;, assumimus: aut cùm pluribus propositis incommodis, minime malum recipimus. Hæc autem & tempus, & accidentia uariant, & rerum experientia consilium dirigit. Prudentia igitur de ijs est, quæ aliter esse possunt. Scientia uerò contrà de ijs est rebus, quæ semper eodem modo sunt, & aliter esse non possunt. principia tamẽ non tractat, sed ab illis iam cognitis discurrit. Intelligentia uerò principiorum est, & circa illa uersatur. At sapientia, utraq; complectitur. Nam & de principijs & de ijs quæ à principijs manant, iudicat & discernit. Itaq; rectè diffinita est, rerum diuinarum, humanarumq; cognitio.

Consilium. Electio. Intellectus. Sapientia.

O præclaram supellectilem (inquit) & quasi diuinam quandam intelligentiæ syluam. quæ enim uel audita,

ditæ, serenant animum, quid gustatæ, receptæq; efficiãt? Restat ars (inquam) quæ in eodem genere quo prudentia uersatur, sed in eo differt, quòd ars in faciendo est, prudentia in agendo. Enimuerò cùm plures sint uirtutes (ut diximus) constat alias ad otiosam uitam in contemplatione repositam, alias ad negotiosam & ciuilem esse aptiores. Sapientia enim scientia & intelligentia contemplatiuum alunt. Prudentia uerò, in omni actione dominatur. Vtraque sanè uita, laudes commendationesq; proprias habet. Contemplatiua quidem diuinior planè, atq; rarior. Actiua uerò in communi utilitate præstantior. Itaq; uel in priuata uel publica re, quæcunq; excellenter, & cum laude, quæcunq; pro utilitate, aut nostra, aut patriæ, aut hominum nobis charißimorum agimus, ea quidem omnia à prudentia, & ab ijs uirtutibus, quæ sunt cum prudentia copulatæ descendunt. Sed illud ante omnia intelligendum est, nisi bonus sit uir, prudentem esse neminem posse. Est enim prudentia, uera æstimatio circa utilitatem. uera autem æstimatio incorrupta est. Tales uerò ipsæ res, quales reuera sunt, nisi bono uiro uideri possunt. Improborum siquidem hominum iudicia perinde sunt ut ægrotantium gustus, qui nulla ferme in re uerum saporem agnoscunt. Itaq; nihil est omnium, cui magis officiant uitia morum, quàm prudentiæ. Scelestus enim & flagitiosus homo, ueras mathematicæ demonstrationes, & physicæ notitiam retinebit, ad prudentiæ uerò opera omnino cæcatur, & lumen ueritatis in hac una amittit. Atqui constat & hunc nihil uelle nisi bonum: aut in illo ipso caligantur oculi, quòd bona putat quæ bona non sunt. Videmus alios tyrannidi inhiantes, alij rapinas, fraudesq; meditantur. Mœchi uerò

uerò isti, & pederastæ qui nihil pro libidine explenda prætermittunt: his si fortè Deus aliquis cupiditatẽ illam, morbumq́; animi uellat, ac uiri boni mentem, iudiciumq́; infundat, tanquam resipiscentes, lumenq́; recipientes quantis in tenebris uersati sint recognoscent, suumq́; ipsi maximè detestabuntur errorem. Proposita etenim nobis in omni uita felicitas est, eiusq́; cupido nobis ingenita. Ad hanc non per uitia & libidines (quæ nec laudem in se habent ullam, nec quietare animum possunt) sed per uirtutes modestiamq́; ascenditur. Bono igitur uiro rectum, expeditumq́; iter est ad felicitatem. Solus enim hic non fallitur, neque aberrat. Itaque is solus bene uiuit, & bene agit, malus autem contrà. Si ergo beati esse uolumus, operam demus, ut boni simus, uirtutesq́; exerceamus.

INTRODVCTORII de moribus Dialogi, seu paruorum moralium,

FINIS.

colorchecker CLASSIC
calibrite
mm